

9. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE EKONOMİSİ

Cemil Öztürk

9.1. GİRİŞ

Türk İnkılabı, kökleri yüz yıldan fazla geriye gitmekle beraber fiilen Milli Mücadele ile başlayıp, büyük ölçüde Atatürk'ün vefatıyla sona erer. Hemen her alanda olduğu gibi ekonomide de Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı mirası üzerinde, köklü bir değişim ve yapılanmaya giderek, çağının en etkin/verimli ekonomik modellerinden birini oluşturmayı başarmıştır. Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen politikaları biçimlendiren faktörlerin belki de en önemlisi, hiç kuşkusuz, Osmanlı'nın enkazından geriye kalan yarı sömürge ekonomisidir. Bu nedenle bu bölümde, ilk önce Kemalist kadronun yarı sömürgelikten kurtulup tam bağımsız yeni bir Türkiye kurma mücadelesi irdelenecek, daha sonra ülke kalkınması için izlenen ekonomi politikaları ele alınacaktır.

9.2. ATATÜRK DÖNEMİ: MİLLİ EKONOMİ KURMA GİRİŞİMİ

9.2.1. Yarı Sömürgelikten Tam Bağımsızlığa

9.2.1.1. Osmanlı Mirası

Osmanlı Devleti'nin bir yarı sömürge haline geldiğini gösteren olgular, (1) giderek ağırlaşan ve kapsamı genişleyen kapitülasyonlar, (2) çevrilemez hale gelen dış borçlar ve *Düyun-ı Umumiye İdaresi* (DUİ) ile (3) ayrıcalıklı yabancı sermaye yatırımlarıdır. Türkiye, önce bu üç olgu dolayısıyla iktisadi, sonra da büyük ölçüde askeri ve siyasi alanlarda emperyalizmin denetimine girmiştir.¹

Osmanlı devleti, özellikle 19. yüzyıl boyunca, bir yandan siyasi ve askeri gücünü kaybederken, öte yandan da siyasi ve askeri destek aldığı Batılı devletlere, sonraki

yıllarda Japonya gibi dünyanın başka coğrafyalarında bulunan ülkelere verdiği kapitülasyonlarla adli, mali ve iktisadi bağımsızlığını yitirmiştir. Bu bağlamda 1838 Balta Limanı Antlaşması'ndan itibaren yerli sanayiye koruyacak gümrük düzenlemeleri yapma olanağını kaybetmiştir. Öyle ki, Tanzimat'tan itibaren Osmanlı pazarlarındaki yabancı ticari ürünler, yerli olanlardan daha az vergiye tabiydi. Bu nedenle, yerli malların kaliteli ve ucuz ithal mallarla rekabet etme şansı kalmamıştı. Nitekim bu koşullar yüzünden iç pazarın taleplerini karşılayacak durumdaki Osmanlı tekstil sanayii, Tanzimat'ın son yıllarına gelindiğinde neredeyse çökmüştü.² Osmanlı devleti için her geçen gün ağırlaşan milletlerarası siyasi koşullarda, yerli sanayi için yıkıcı bir hal alan kapitülasyonlardan kurtulma, adeta olanaksız bir hale gelmişti.

Kırım Harbi (1853-1856) sırasında başlayan dış borçlanma, Tanzimat devrinin sonuna doğru Osmanlı maliyesinin altından kalkamayacağı bir boyuta ulaşmıştı. Osmanlı hükümeti, 1875'te aldığı iç ve dış borçları ödeyemeyeceğini duyurmak, yani *moratorium** ilan etmek zorunda kalmıştı. Bu olayın sonunda Osmanlı vergi gelirlerinin önemli bir kısmı, önce Galata bankerleri, ardından da yabancı alacaklıları temsil eden DÜİ tarafından yönetilmeye başlanmıştı. En önemli Osmanlı vergi gelirlerinin yaklaşık % 30'unu yöneten bu idare, her geçen gün özerk statüsünü güçlendirerek, adeta "devlet içinde devlet" gibi hareket eder³ olmuştu. Osmanlı devletinin son yıllarında, personel sayısı bakımından Maliye Nezaret'i'ninkinden daha geniş bir kadroya sahip olan DÜİ, Babiâli'ye** karşı kayıtsız tutumunu, Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'yle savaşan İtalya'ya kredi verecek kadar ileri götürmüştü. Bu kurum, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya ve Avusturya, Mütareke yıllarında (1918-1922) ise İtilaf devletleri ile işbirliğine giderek, doğrudan emperyalizme hizmet eden bir vasıta haline gelmişti.⁴

Tanzimat'tan sonra ülkeye girmeye başlayan yabancı sermaye, anavatanlarının sahip olduğu geniş kapitülasyonlardan da faydalanarak, tam bir sömürü aracına dönüşmüştür. Gerçi yabancı sermaye, ülkeye demiryolu ulaşımı, deniz taşımacılığı, tramvay işletmeciliği, elektrikli aydınlatma, havagazı, telgraf gibi modern ulaşım ve haberleşme tekniklerini getirmişti.⁵ Fakat, bunlar üretimi artırıp ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmaktan ziyade Batı'nın ekonomik çıkarlarına hizmet etmişti.⁶ Örneğin ulaşım sektöründeki yatırımlar Osmanlı ekonomisinin bütünleşmesine katkıda bulunmaktan çok, ülkenin zenginliklerini Batı'ya aktaran birer *vantuz* (emici) işlevi görmüştü. Öte yandan Osmanlı devleti, yabancı sermayeye inşa ettikleri demiryolları için "kilometre garantisi" denen kâr güvenceleri vermişti. Dolayısıyla, bunların birer ekonomik işletme olması gerekmiyordu. Çünkü iyi işletilmediği veya gerekli işletme yatırımları yapılmadığı için zarar etseler bile, öngördükleri kârlar Babiâli tarafından ödeniyordu. Böylece,

* Borç erteleme.

** Son yüz yılda Osmanlı hükümetine verilen adlardan biri.

sözü edilen yatırımlar, ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmak şöyle dursun, zaman içinde devlet hazinesi üzerinde ağır bir yük haline gelmişti.

Osmanlı devletinin son kırk yılında yarı sömürge niteliğini pekiştiren olgulardan biri de kısaca *Reji İdaresi* diye adlandırılan Osmanlı İmparatorluğu Müşterek Menfaatli Reji Şirketi'nin varlığıydı. Yabancı yatırımcılardan oluşan bir *konsorsiyumun** kurduğu bu şirket, Osmanlı topraklarındaki tütün ekim, işleme ve ticaretini tekeline almıştı. Bu bağlamda, Osmanlı köylülerinin hangi topraklara tütün ekebileceğine karar verme hakkı, kendisine verilmişti. Dahası devlet, egemenlik sembollerinden birini, -tütünle sınırlı da olsa- vergi toplama hakkını bu şirkete devretmişti.⁷ Reji İdaresi'nin *kolcu* denen kendi kolluk kuvvetleri de bulunuyordu. Kolcular, yasak tütün ekimi yapan köylüleri veya tütün kaçakçıları güç kullanarak engelleyebiliyordu. Bu gibi olaylarda, kolcularla köylüler ve/veya kaçakçılar arasında çıkan çatışmalarda binlerce Osmanlı vatandaşı hayatını kaybetmişti.⁸ Bu olaylar Anadolu'da birer ağıt niteliğindeki *ayınacı türkülerine* konu olmuştu.

Bu yarı sömürge ekonomik yapısı, yukarıda da belirtildiği gibi, ülkenin siyasi ve askeri yönden de emperyalizmin denetimine girmesine zemin hazırlamıştır. Bundan dolayı 1910'lu yıllarda Osmanlı hükümetleri, özellikle de İttihat ve Terakki Partisi rejimi, ülkeye ekonomik bağımsızlığını yeniden kazandıracak bir "milli iktisat" politikası izlemeye başlamıştır. Bu politikanın en önemli hedeflerinden biri, gayrimüslim Osmanlı burjuvazisine karşı bir Türk burjuvazisi oluşturmaktır. Birinci Dünya Savaşı öncesi ve boyunca, bu yolda bir hayli mesafe alınmıştı.⁹ Bir diğer hedef ise, kapitülasyonlardan kurtularak mali ve iktisadi bağımsızlığı geri almaktır. Bu yolda da somut bir adım atılarak, Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz kapitülasyonlar kaldırılmıştı (9 Eylül 1914).¹⁰ Ne var ki, kapitülasyonların kaldırılması, yalnız savaştığımız İtilaf devletleri değil, aynı saflarda savaştığımız, müttefikimiz Almanya tarafından da protesto edilmişti. Zira müttefikimiz olmakla birlikte Almanya da Batı kapitalizminin bir temsilcisiydi ve Osmanlı ülkesinde büyük ekonomik çıkarları bulunuyordu. Kapitülasyonların kalkması, onun bu çıkarlarının tehlikeye girmesi demekti.

9.2.1.2. Milli Mücadele'nin "Tam Bağımsızlık" Misyonu

İttihat ve Terakki rejiminin "tam bağımsızlık" yolundaki çabaları, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sona ermesiyle sonuçsuz kalmıştır. Bununla beraber, tam bağımsızlık ülküsü, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Milli Mücadele'nin lider kadrosu tarafından güçlü bir biçimde sahiplenilmiştir. 19 Mayıs 1919'da kurtuluş meşalesini yakmak üzere Samsun'a çıktığında Mustafa Kemal'in tek hedefi, milli egemenliğe dayalı *tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmaktır*. Ona göre tam bağımsızlık, siyasi, askeri, adli, sosyal, ekonomik vs. alanlarda hiçbir yabancı gücün nüfuz ve denetimi altında

* Şirketler birliği.

bulunmamak demektir.¹¹ Bunu başarmak, Mustafa Kemal'in önderliğindeki Milli Mücadele'nin temel hedefi olmuştur. Nitekim gerek Erzurum Kongresi,¹² gerekse Sivas Kongresi¹³ kararları açık olarak bu hedefi vurgulamıştı.

Mustafa Kemal'in fikir ve telkinleriyle Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından kabul edilen, Milli Mücadele'nin hedeflerini açıklayan bir manifesto (bildiri) niteliğindeki Misak-ı Milli'nin en önemli maddesi de tam bağımsızlıkla ilgili olanıdır. Bu maddede, ülkenin gelişebilmesi ve daha çağdaş bir yönetim şekline sahip olabilmesi için, her devlet gibi, Türkiye'nin de tam bir serbestliğe ve bağımsızlığa sahip olmasının şart olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı, siyasi, adli ve ekonomik gelişmeye engel olabilecek kayıtlara (kapitülasyonlar) karşı olunduğu açıklanmıştır. Ayrıca, Türkiye'ye düşecek dış borçların ödenmesinde de tam bağımsızlık anlayışından ödün verilmeyeceği belirtilmiştir.¹⁴

9.2.1.3. Sevr Modeli: Bir Emperyalizm Projesi

Bununla beraber Sadrazam Damat Ferit Paşa Hükümeti, eski sadrazamlardan Tevfik Paşa'nın ifadesiyle Türkiye'yi "İtilaf devletlerinin ortak egemenliği altında her türlü istiklal hakkından mahrum bir müstemleke haline getirmekte" olan Sevr Antlaşması'nı¹⁵ 10 Ağustos 1920'de imzalamıştır. Bu "sözde" antlaşma, Türkiye'ye Çatalca'nın doğusu ile Sivas'ın batısı arasındaki toprakları bırakıyor, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan ile özerk bir Kürdistan kurulmasını öngörüyordu. Dahası, geriye kalan topraklarda Türkiye'ye tam bağımsız bir egemenlik kurma hakkı da tanımıyordu. Bu bağlamda ülke maliyesi, kurulan bir Milletlerarası Mali Komisyon aracılığıyla doğrudan yabancıların yönetim ve denetimine bırakılıyordu.¹⁶ Bu antlaşmaya ek olarak İtilaf devletlerinin aralarında imzaladıkları bir Üçlü Antlaşma ile de Anadolu'nun büyük bir bölümü işgal devletlerinin ekonomik nüfuz alanı haline getiriliyordu. İngiliz tarihçi Arnold Toynbee'nin ifadesiyle bu plan, "Batı emperyalizminin en şaşırtıcı örneklerinden biri"¹⁷ idi.

Elbette, Türk milletini temsil eden TBMM hükümeti, Sevr'in Türkiye için öngördüğü yağmaya ve sömürge düzenine razı olmamıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Türk milleti, Misak-ı Milli'de açık ifadesini bulan tam bağımsızlık hedefine ulaşmak için tam bir ölüm kalım savaşı vermeye razıydı. Eylül 1922'de Yunan ordusunun Anadolu'dan çıkarılmasıyla, ülke askeri işgalden kurtulmuştu. Şimdi sıra, yüz yıldır Türkiye'yi geriliğe mahkûm eden yarı sömürge düzeninden kurtulmaya gelmişti. Bu düzen, milletlerarası antlaşmalarla kurulmuştu. Ortadan kaldırılması da yine diplomatik bir zeminde mümkün olabilirdi. Bu zemin de Kasım 1922'de başlayacak Lozan Barış Konferansı olacaktı.

9.2.1.4. Lozan Barış Antlaşması: Tam Bağımsız Türkiye'nin Tescillenmesi

Türk ordusunun Yunan kuvvetlerine karşı kazandığı askeri zaferler, İtilaf devletlerine Sevr Antlaşması'nı Türk milletine dayatamayacaklarını göstermiştir.

Öyle ki, her askeri zaferden sonra bu devletler TBMM hükümetine bu antlaşmanın daha yumuşatılmış bir sürümünü teklif etmişlerdir. Örneğin, I. İnönü Zaferi'nden sonra, 27 Şubat-12 Mart 1921 tarihlerinde toplanan Londra Konferansı'nda teklif edilen barış planında, Sevr'e göre daha geniş mali ve iktisadi haklar önerilmiştir. Fakat Ankara, tam bağımsızlığın dışında hiçbir seçeneği kabul etmemiştir.

Bu arada, savaş sürerken diplomatik platformda tam bağımsızlığın tanınması yönünde bazı gelişmeler kaydedilmiştir. Batı emperyalizmine karşı Kemalist hareketi desteklemeyi kendi politikalarına uygun bulan Rus Sovyet hükümeti, Misak-ı Milli'yi tanıdığını, Osmanlı dönemine ait kapitülasyon antlaşmalarını reddettiğini açıklamıştır.¹⁸ Ayrıca, TBMM hükümeti Fransa ile imzaladığı Ankara İtilafnamesi ile bir İtilaf devletine meşruiyetini tescil ettiriyor; milli egemenliğinden ödün vermeden Suriye sınırını, -Hatay hariç- Misak-ı Milli'de öngörüldüğü gibi çizmeyi başarıyordu.¹⁹

Kurtuluş Savaşı'nın Türk ordusunun galibiyetiyle sona ermesinin ardından İtilaf devletleri, kendi ifadeleriyle "Doğu Sorunu"nu diplomatik bir çözüme kavuşturmak üzere, Türkiye'yi Lozan Barış Konferansı'na davet etti. Konferansa katılmak üzere Lozan'a hareket eden Türk heyetine, mali ve iktisadi bağımsızlıkla ilgili şu direktifler verilmişti: (1) Konferansın kesilmesine yol açsa bile kapitülasyonların kaldırılması talebinden vazgeçilmeyecektir. (2) Osmanlı borçları, bu devletten kopan ülkeler arasında eşit olarak paylaştırılacaktır. (3) Osmanlı borçlarından Türkiye'ye düşen hissenin Yunanistan'dan istenecek savaş tazminatına karşılık silinmesi sağlanacaktır. (4) Bu mümkün olmazsa, borcun 20 yıl içinde ödenmesi ve Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kaldırılması temin edilmelidir.²⁰ (5) Türkiye'deki yabancı kuruluşlar Türk yasalarına tabi tutulmalıdır. Bu direktifleri alan İsmet (İnönü) Paşa'nın başkanlığındaki Türk heyeti, Sirkeci Garı'ndan "Yaşasın Misak-ı Milli" tezahüratlarıyla uğurlanmıştı. Özetle, Lozan'a giden Türk heyetine Milli Mücadele'nin tam bağımsızlık hedefini milletlerarası diplomatik zeminde kabul ettirme görevi verilmişti.

Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadesiyle "Lozan Barış Konferansı, son iki yüzyılın birikmiş tüm sorunlarını halletmek" için toplanmıştı. Dolayısıyla, konferanstaki müzakereler tahmin edildiği gibi son derece yoğun ve çetin geçmişti. Bununla beraber, Kasım 1922'de açılan Lozan Barış Konferansı'nda, Şubat 1923'e gelinene değin sorunların çok büyük bir kısmı çözümlenmişti. Fakat müzakereler, Fransa ve İtalya'nın kapitülasyonların devamında ısrar etmesi, buna karşılık Türkiye'nin tam bağımsızlıktan ödün vermemesi yüzünden²¹ 4 Şubat'ta kesintiye uğramıştı. Bu arada, Osmanlı borçları ve savaş tazminatı gibi mali sorunlarda da kayda değer anlaşmazlıklar bulunuyordu.²² İsmet Paşa, görüşmelerin kesintiye uğraması üzerine gazetecilerle yaptığı bir mülakatta, "Bütün fedakârlıkları yaptım, her şeyi kabul ettim, fakat memleketin iktisadi esaretini reddettim" diyecekti.²³

Lozan Barış Konferansı'nın kesintiye uğraması, Türkiye'de ve dünyada geniş yankılar uyandırmıştı. Batı'nın ülkeyi yarı sömürgeleştiren emperyalist

uygulamaların devamında ısrar etmesi dolayısıyla Türkiye’de ciddi bir öfke seli meydana gelmişti. Mustafa Kemal Paşa, 17 Şubat 1923 günü İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi’ni açarken yaptığı konuşmada, son yüzyılda Osmanlı ülkesinin verilen mali, iktisadi ve adli kapitülasyonlar yüzünden “ecnebilerin müstemlekesi” haline geldiğini, artık Türkiye’nin “esir ülkesi” yapılmasına izin verilmeyeceğini söylemişti. Paşa, böylece bir bakıma Batı’ya, barış görüşmelerinde tam bağımsızlığı zedeleyecek herhangi bir koşulun kabul edilmeyeceği mesajını veriyordu. Bu arada Mustafa Kemal, Türkiye’nin Sovyet tipi bir rejime yönelmeyeceğini vurgulamak için, milli çıkarlara aykırı olmamak kaydıyla her türlü yabancı sermaye yatırımını destekleyeceklerini de açıklamıştı.²⁴

Bir buçuk aylık bir aradan sonra 23 Nisan 1923’te tekrar başlayan Lozan Barış Konferansı’nın ikinci devresinde Türkiye, Misak-ı Milli’de ortaya konan tam bağımsızlık hedefini gerçekleştirmeyi başardı. Gerçekten de uzun ve yorucu görüşmelerden sonra İtilaf Devletleri, Türkiye’nin bu yöndeki taleplerine razı olmak mecburiyetinde kaldı. 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Barış Antlaşması’na göre, yabancılar Türkiye’deki tüm adli, mali ve iktisadi kapitülasyon haklarından vazgeçiyordu. Bundan böyle Türkiye’de yabancılar kendi hukuklarına göre konsolosluklarının mahkemelerinde değil, Türk mahkemelerinde yargılanacaktı. Türkiye, gümrük tarifelerini tek taraflı olarak belirleyebilecek, fakat ülkeye yatırım yapmış yabancı sermayenin zarar görmemesi için bu hakkını 5 yıl sonra kullanabilecekti. Osmanlı borçları Osmanlı devletinin toprakları üzerinde kurulan devletler arasında paylaştırılıyor; Düyun-ı Umumiye İdaresi’nin yetkileri, Türkiye’nin payına düşen borçlarla ilgili alacakların tahsiliyle sınırlandırılıyordu. Dolayısıyla, borçlar bittiğinde bu kurumun varlığı da sona erecekti. Kısaca, Atatürk’ün *Nutuk*’ta “emsali görülmemiş bir siyasi zafer”²⁵ olarak nitelendirdiği Lozan Antlaşması, Türkiye’ye yalnız Misak-ı Milli sınırları içerisinde siyasi bağımsızlığını getirmemişti; aynı zamanda onu yarı sömürgelikten de kurtarmıştı.

9.2.2. Liberal Sanayileşme ve Kalkınma Politikası Yılları (1923-1929)

Boratav’a göre, 1923-1929 yılları arası Cumhuriyet dönemi, Türkiye iktisat tarihi açısından “açık ekonomi koşullarında yeniden inşa” dönemidir. Bu dönem Lozan Antlaşması ile başlamakta ve 1929 dünya ekonomik krizi ile sona ermektedir. Bu yıllarda izlenen ekonomi politikasının genel yapısı, Cumhuriyet’in ilanıyla yaşanan siyasi kopuşa rağmen, 1908-1918 yıllarında izlenen “milli iktisat” siyasetiyle şaşılacak ölçüde bir devamlılık/paralellik göstermektedir. Nitekim Cumhuriyet rejimi de, 1920’li yıllarda, kendinden önceki dönem gibi, devlet eliyle yerli ve milli burjuvazi yetiştirmeyi, modernleşmenin temel mekanizması olarak görmüştür.²⁶ Devletin ekonomiye olan müdahalelerinden doğan çekincelere rağmen, bu politika genel özellikleri bakımından “liberal” olarak nitelenmiştir.²⁷ Hiç kuşkusuz, bu yıllarda izlenen iktisadi politikanın şekillenmesinde devralınan ekonomik miras önemli bir rol oynamıştır.

9.2.2.1. Devralınan Ekonomik Miras

Cumhuriyet, bir ülkenin iktisadi gelişmesini etkileyen temel faktörler açısından çok kötü bir miras devralmıştır. Şöyle ki; on yılı aşkın savaşlarda nüfusun üretken kesiminin önemli bir bölümü kaybedilmişti. Sanayi ve ticaret büyük ölçüde gayrimüslimlerin elindeydi. Zaten sanayi de yok denecek kadar zayıftı. Öyle ki; 1913 sanayi sayımına göre, 1923 sınırları içinde 100'den fazla işçi istihdam eden kuruluş sayısı yalnızca 56 idi. Tarım ise adeta “tarihöncesinden kalma” teknikler, araç gereçler kullanılarak yapılmaktaydı. Madencilik birkaç yabancı sermaye yatırımıyla sınırlı kalmıştı. 4100 km demiryolu devralınmıştı; bunlar gerek savaşlar, gerekse uzun süre bakım ve onarım görmedikleri için, harap durumdaydı. Üç tarafı denizlerle çevrili olmasına rağmen denizcilik de yeterince gelişmemişti. Kara ulaşımının durumu ise daha da “vahim”di. Öyle ki yolların kötülüğü yüzünden otomobille yapılacak bir İstanbul-Ankara yolculuğu 80 saat sürüyordu. Kamusal eğitim ve sağlık hizmetlerinde okul ve hastane gibi tesisler sayılıydı. Enerji kullanımı ve enerji kaynaklarının niteliği yönünden de tablo iç karartıcıydı. Yabancı sermaye yatırımları ise, bu az gelişmiş ülkenin dünya piyasasıyla ticari ilişkilerini kolaylaştıracak alanlara yapıldığı için, mevcut sosyoekonomik tabloyu değiştirmeye önemli bir katkıda bulunmamıştı.²⁸

9.2.2.2. Türkiye İktisat Kongresi

1923-1929 yıllarında izlenen ekonomik politikaların temel ilkeleri, Cumhuriyet'in ilanından bir süre önce, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde belirlenmiştir.²⁹ Yukarıda belirtildiği gibi Mustafa Kemal Paşa, kongreyi açarken yaptığı konuşmada, bir yandan Batı'ya tam bağımsızlık ilkesinden ödün verilmeyeceği mesajını verirken, diğer yandan da Türkiye'nin bundan sonra izleyeceği politikaya ilişkin ipuçları veriyordu. Mustafa Kemal, içinde yaşanan yüzyılın bir ekonomi çağı olduğunu, bu alanda güçlü olmayan bir ülkenin siyasi ve askeri alanda da güçsüz kalacağını vurgulamıştı. Ona göre, Osmanlı devletinin en önemli çöküş sebebi, kapitülasyonların meydana getirdiği haksız rekabet ortamında yabancıların bir sömürgesi haline gelmesiydi. Zira kapitülasyonlar rejiminde güçlü milli bir ekonomiye sahip olmak mümkün değildi. Bu arada Mustafa Kemal, yeni Türk devletinin, ülkenin yasalarına uymayı kabul etmek kaydıyla her türlü yabancı sermaye yatırımını destekleyeceğini de açıklamıştı.

Küçük esnaf, sanayici, çiftçi, işçi vb. gruplarını temsil eden delegelerin katıldığı Türkiye İktisat Kongresi, ekonomide hükümete yol gösterici nitelikte kararları içeren bir “misak-ı iktisadi” (iktisadi ant) kabul etmişti. Bu belgede yer verilen kararlardan bazıları şunlardır: (i) Bütün çabalar, ülkenin ekonomik kalkınmasına yönelecektir. (ii) Yerli üretimin geliştirilmesine çalışılacaktır. (iii) Ekonomik gelişmeye katkısı bulunmak kaydıyla yabancı sermayeye karşı olunmayacaktır. (iv) Reji idaresi kaldırılacaktır. (v) Aşar kaldırılacak, yerine uygun bir vergi

konacaktır. (vi) Demiryolları, limanlar ve diğer ulaşım altyapısı geliştirilecektir. (vii) İhracat teşvik edilecek, lüks ithalattan kaçınılacaktır. (viii) Yeni bir gümrük tarifesi hazırlanacaktır. (ix) Sanayicilere kredi vermek üzere bir sanayi bankasının kurulması sağlanacaktır. (x) Harp sanayi tesisleri geliştirilecektir.³⁰ Bütün bunlardan daha önemlisi “misak-ı iktisadi”, toplumun farklı kesimlerinin ekonomik bağımsızlık hedefinde Mustafa Kemal ve ekibini desteklediğinin ilanı demektir. Bundan dolayı bu ant, Lozan’da siyasi bağımsızlığın yeniden kurulduğu ve ekonomik bağımsızlığın tartışıldığı bir sırada, güncel bir boyut ve diplomatik bir önem kazanıyordu.³¹ Kongre kararlarının bir diplomatik boyutu da Batı ülkelerine güven vermeyi sağlayacak biçimde *liberalizme* dayanmış olmasıydı.³² Gerçekten de bu kararlar, 1929’a kadar izlenen liberal ekonomi politikalarının nüvesini oluşturmaktaydı.³³

9.2.2.3. Aşar Vergisinin Kaldırılması

Cumhuriyet’in ilanını izleyen yıllarda tarım alanındaki ilk ve en köklü icraat, yarı feodal bir ortaçağ vergisi olan aşarın kaldırılmasıdır. “Aşar” veya “öşür” Osmanlı devletinin en önemli vergisiydi ve geleneksel olarak tarımsal ürünün % 10’una eşit miktarda alınmaktaydı. Zamanla bu oran % 12,5’e çıkmıştı; Cumhuriyet’in ilk yıllarında da bu oranda alınmaktaydı. Köylü her yıl bu vergiyi aynı olarak (ürün vererek) öderdi. Devlet, aşarı genellikle eşraftan, ağalardan olan mültezim denen aracılar vasıtasıyla toplardı. Cumhuriyet kurulduğu sırada, zaten savaşlarda maddi ve manevi varlığını kaybedip yoksul düşmüş köylü, bir taraftan vergi yükü, öte taraftan mültezim baskısı altında inliyordu. Üstelik toplanan vergi gelirinin önemli bir kısmı, işletme gideri ve kâr olarak mültezimlerin cebine giriyordu. Dolayısıyla, aşar devlet ile köylüden çok mültezimlerin kazandığı bir vergiydi. Bu arada, üretim giderleri hesaba katılmadan tahsil edildiğinden, aşar, toprağa ve modern tarıma yatırım yapılmasını engelleyen bir faktör haline gelmişti. Ne var ki, Tanzimat’tan beri gündemde olmasına rağmen hiçbir yönetim, aşarı kaldırmaya cesaret edememişti. Çünkü geleneksel olarak Türkiye maliyesinde bu vergi, nüfusun % 80’inden fazlası köylü olduğu için, en önemli gelir kaynağıydı. Örneğin 1924 yılında devlet gelirlerinin % 20’ye yakını bu vergiden sağlanmıştı.³⁴

Cumhuriyet için aşarı kaldırmak daha da zordu. Çünkü savaşlar yüzünden ülke harabeye dönmüş, halk yoksul düşmüştü. Ülkenin imarı ve halkın yaşam koşullarının iyileştirilmesi için paraya gereksinim vardı. Ne var ki, hangi sebeple olursa olsun, köylüler bu kronik dertle baş başa bırakılamazdı. Bu nedendenir ki Kemalist kadro, Türkiye İktisat Kongresi’nde alınan karara uyarak bu vergiyi kaldırdı (17 Şubat 1925). Bu reform nedeniyle devlet gelirlerinde meydana gelebilecek azalma, arazi vergisi ile tüketim vergisinde yapılan düzenlemelerle giderilmeye çalışıldı.

9.2.2.4. Maliye Politikası

1920’li yıllarda Cumhuriyet’in mali politikalarında göze çarpan özellikler arasında “denk bütçe” ve “düzgün ödeme” ilkelerine uyulmaya çalışılmış olması, önemli yer tutmaktadır. Atatürk, 1 Mart 1922’de TBMM’yi açarken yaptığı konuşmada “Mali istiklalin ilk şartı, bütçenin ekonomik yapıya uygun ve denk olmasıdır” diyerek, bu yönde izlenecek politikanın ipuçlarını vermiştir. Aşarın kaldırılmasına rağmen 1925 yılında devletin gelirleri, giderlerini aşmıştır. Bütçe denkliğinin sağlanması için gerektiğinde yeni vergi koymaktan kaçınılmamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki enflasyonun bıraktığı acı anılar dolayısıyla, bütçe gelir ve giderlerinin denk olmasına büyük önem verilmiştir.

Bu arada öteden beri var olan vergilerde de reformlar yapılmıştır. Bu bağlamda *karine usulüyle** toplanan Temettü Vergisi’nde bazı mükellefler için “beyanname” verme mecburiyeti getirilmiş, verginin adı da Kazanç Vergisi olarak değiştirilmiştir.

Bu yıllarda borçlanmadan, hele dış borçlanmadan şiddetle kaçınılmıştır. Demiryolu inşası için bile 10 milyon dolarlık kibrit *istikrazı* (borçlanması) haricinde dış borçlanmaya gidilmemiştir.³⁵

9.2.2.5. Sanayileşme ve Finans Sektörü

“Milli iktisat” politikalarının uygulandığı 1910’lu yıllardaki kıpırdanmaya rağmen, Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye’de kayda değer bir sanayi bulunmuyordu. Türkiye İktisat Kongresi’nde alınan kararlara paralel olarak devlet, özel girişimciler aracılığıyla kalkınmayı planlıyordu. Ne var ki, özel sektörün elinde ciddi bir sermaye birikimi yoktu. Ayrıca, koruyucu gümrük tarifelerinin uygulanmasını 5 yıl süreyle erteleyen Lozan Antlaşması sebebiyle, kurulacak yerli sanayi için gerekli korumayı sağlamak da mümkün değildi. Bu nedenle, özel sektörü desteklemek ve böylece varlığı modernleşmenin önkoşulu kabul edilen milli burjuvazinin oluşumunu desteklemek için, 1924 yılında İş Bankası kuruldu. Bu, sermayesi özel olan ilk büyük Türk mali kuruluşuydu. Görevleri, her türlü banka işlemleri yapmak, tarım, sanayi ve madencilikle ilgili işlere girmek, yani gayrimenkul alım satımından başka bütün ticari ve sınai işlerle uğraşmaktı. Kısa sürede gelişen İş Bankası, şeker sanayisi, dokuma sanayisi ve cam sanayisi gibi sektörlerde fabrikaların kurulmasına imkân sağladı. Ayrıca Türkiye’de, bir yandan bankacılık bilgi ve deneyiminin artmasına, öte yandan da halkta tasarruflarını bankada değerlendirme kültürünün yerleşmesine zemin hazırladı.

Bu arada 1925 yılında sanayi ve madencilikle uğraşacak yatırımcıları mali bakımdan desteklemek üzere, Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. Fakat bu banka İş Bankası kadar başarılı olmadı.

Aynı yıl, Türkiye’de şeker sanayini geliştirmek amacıyla bir dizi teşvik tedbiri

* Gelişine bakarak belirleme.

getiren bir yasal düzenleme yapıldı. Ücretsiz arsa sağlama ve vergi indirim ve muafiyetleri bu tedbirler arasındaydı. Ayrıca, Lozan Antlaşması'yla çelişmeyecek şekilde, şeker ithalatını zorlaştıracak önlemler alındı. Böylece, şeker sanayisinin gelişiminin önü açılmış oldu. Nitekim birkaç yıl içinde Uşak, Alpulu, Eskişehir ve Turhal'da kurulan şeker fabrikaları faaliyete geçti. Kurulan bütün şeker fabrikaları İş Bankası ile Sanayi ve Maadin Bankası tarafından kredi verilerek ve sermayelerine ortak olunarak desteklendi.³⁶

Sanayileşmeyi hızlandırmak amacıyla 1913'te çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu 1927 yılında yeniden düzenlenerek, özel girişimcilere yeni imkânlar sağlandı. Bu kanun özel sanayi yatırımlarına (i) geniş vergi muafiyetleri, (ii) parasız arazi, (iii) ucuz hammadde ve enerji temini ve (iv) tenzilatlı ulaştırma tarifeleri gibi bir dizi ayrıcalık tanıyordu.³⁷

Bu olumlu çabalara rağmen, 1929 krizine kadar sanayileşmede ciddi bir gelişme kaydedilememiştir. Türkiye ekonomisi, küçük sıçramalara rağmen, Osmanlı ekonomisi içindeki boyutlarından fazla ileri gidememiştir. İstatistiksel verilere göre, 1923-1929 döneminde, sanayide yıllık ortalama % 8,5 büyüme gerçekleştirilmiştir. Fakat bu büyüme, gerçek bir büyüme olmayıp, cılız Osmanlı sanayiinin aynen korunarak ve daha çok savaş koşullarının doğurduğu atıl kapasitenin yeniden üretime tahsisi ile gerçekleşmiştir.³⁸

Sanayinin yeterince gelişmemesinin bazı nedenleri vardır. Bunlar arasında ülkede gerekli sermaye, bilgi ve teknoloji birikiminin olmayışı ile koruyucu gümrük politikaları için Lozan Antlaşması'nın gereği olarak 1929 yılına kadar bekleme zorunluluğu ve nihayet bireylerde girişimcilik ruhunun gelişmemiş olması, önemli yer tutmaktadır.³⁹

9.2.2.6. Ulaşım Politikası ve Demiryolu Seferberliği

Cumhuriyet hükümeti, 1920'li yıllarda, yalnız ekonomik değil fakat aynı zamanda siyasi ve askeri nedenlerle, ulaşımın gelişmesine büyük önem vermiştir.⁴⁰ Ulaşım politikasında ise, demiryolu ulaşımının geliştirilmesi hayati öneme sahip olmuştur. Atatürk 13 Kasım 1931'de Malatya'da yaptığı konuşmada, "Demiryolları memleketin, tüfekten, toptan daha mühim bir emniyet silahıdır... Muayyen zamanlar zarfında vatanın bütün mıntıkları çelik raylarla birbirine bağlanacaktır" sözleriyle demiryollarına verilen önemi vurgulamıştır. Türkiye'de 1924 yılında Osmanlı'dan kalan yaklaşık 4086 km demiryolu hattı bulunuyordu. Bunların yaklaşık % 62'si yabancı şirketler, % 38'i ise devlet tarafından işletiliyordu. Vaktiyle bir Alman şirketi tarafından yapılmış olan ve ona ait olduğu halde bir süreden beri devlet tarafından işletilen 1378 km'lik Anadolu-Bağdat hattı, ikinci grupta yer alıyordu. Cumhuriyet hükümetleri 1931'de devletçiliğe geçmeden önce, 1630 km yeni demiryolu hattı inşa etti. Ayrıca, Anadolu-Bağdat hattı satın alındı. Demiryolu yapımı için gereksinim duyulan paranın çoğu bütçeden, küçük bir kısmı ise iç borçlanma yoluyla karşılandı.

Denizciliğin geliştirilmesi yolunda da önemli adımlar atıldı. Başka ülkelerde, kendi limanları arasındaki deniz taşımacılığı (kabotaj) ulusal gemilere ait olduğu halde, Türkiye’de kapitülasyonlar nedeniyle yabancılara bırakılmıştı. Bu yüzden, ulusal deniz taşımacılığını geliştirmek için, Lozan Antlaşması ile kapitülasyonların kalkmasından faydalanılarak 1926’da yapılan bir yasal düzenlemeyle kabotaj hakkı Türk gemilerine verildi. Gerek bu düzenleme, gerekse alınan öteki tedbirler Türkiye’de denizciliğin gelişmesini hızlandırdı. Nitekim 1926-1931 yılları arasında Türk deniz ticaret filosunun tonaj itibarıyla büyüklüğü yaklaşık % 300 arttı.

Bu yıllarda karayolu ulaşımının geliştirmesine yönelik girişimler sınırlı kaldı. Bunun en önemli nedeni, bütçe imkânlarının kısıtlı olmasıydı. Nitekim köy ve kasaba yollarının yapımı için mali kaynak bulunamadığı için, Cumhuriyet hükümeti 1925’te yurttaşlara yol inşaatlarında çalışma yükümlülüğü getiren Yol Mükellefiyeti Kanunu’nu çıkarmak mecburiyetinde kaldı.⁴¹

9.2.2.7. Ekonomik Bağımsızlığın Tamamlanması

Önemli ölçüde liberal iktisat politikalarının izlendiği yıllarda (1923-1929), ekonomide meydana gelen en önemli gelişmelerden biri, hiç kuşkusuz, Lozan’da uluslararası hukukta sağlanan ekonomik bağımsızlığın uygulamada da tamamlanması olmuştur. Hatırlanacağı gibi, Lozan Antlaşması ile kapitülasyonları kaldırmayı başaran Türkiye, gümrük tarifelerini belirleme hakkını elde etmiştir. Fakat antlaşma, bu hakkın kullanılabilmesi için beş yıl bekleme koşulunu getirmiştir. Bu süre 1929 yılında dolunca Türkiye, ülkede sanayinin gelişimini hızlandıracak korumacı gümrük tarifeleri koyma olanağını bulmuştur.⁴² Bu olanak, 1930’lu yıllarda devlet eliyle yüksek bir sanayileşme hızının yakalanmasında önemli rol oynamıştır.

Ekonomik bağımsızlığı tamamlayan icraatlardan bir diğeri de yukarıda belirtildiği gibi, Türk karasularında deniz taşımacılığı [kabotaj] hakkının ulusal kişi ve kuruluşlara verilmesidir. Böylece, Tanzimat’tan beri, yabancılarla rekabet etme olanağından yoksun olduğu için her geçen gün biraz daha geriye giden Türk denizciliği, 1926’da kabul edilen Kabotaj Kanunu ile kayda değer bir gelişme hızına ulaşmıştır.

1929 dünya ekonomik krizi öncesinde izlenen ekonomi politikasının en akılcı yanlarından biri, şüphesiz akılcı yabancı sermaye siyasetidir. Kemalist hareket, başından beri, Osmanlı devletini yarı sömürge haline getiren faktörlerden biri olan kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklı konumdaki yabancı sermayeye kuşkuyla bakmıştır. Buna karşılık, Türk hukuk sistemine tabi olmayı kabul eden, milli menfaatlere aykırı olmayan her türlü yabancı sermaye yatırımını destekleyeceğini de ilan etmiştir. Bu nedenle, 1920’li yıllarda, bir kısım yabancı sermaye yatırımları desteklenmiştir. Örneğin kibrit tekeli önce bir Belçika, sonra bir Amerikan şirketine; petrol ve benzin tekeli ise Amerikan Standart Oil şirketine verilmiştir. Öte yandan iyi işletilmeyen ve stratejik değeri bulunan bazı yabancı

sermaye yatırımları devlet tarafından satın alınmak suretiyle millileştirilmiştir.⁴³

Bu arada Osmanlı dış borçları, bir süre daha Cumhuriyet hükümetini meşgul eden sorunlardan biri olmayı sürdürmüştür. 1928 yılında, yabancı alacaklı temsilcileriyle yapılan görüşmeler sonunda ödenecek borcun anaparası (resülmal) 107,5 milyon TL olarak belirlenmiştir. Türkiye bu parayı, 2 milyon TL'den başlayıp zamanla 3,4 milyon TL'ye yükselecek yıllık taksitler halinde ödeyecekti. Ancak, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye'de ve dünyada meydana getirdiği istikrarsızlık nedeniyle, bu taksitler ödenemez bir hal almıştır. Türkiye'nin çağrısı üzerine, 1933'te yapılan yeni görüşmeler sonunda, borç anaparası 78,3 milyon TL'ye, taksitler de 700 bin altın TL'ye indirilmiştir. Daha sonra alacaklıların en büyük temsilcisi olan Fransa ile taksitlerin Türk malı gönderilerek ödenmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye, bu koşullarda Osmanlı'dan kalan dış borçları, belirlenenden on yıl daha önce, 1944 yılında tümüyle ödemeyi başarmıştır.⁴⁴

9.2.3. Devletçi Sanayileşme ve Kalkınma Dönemi (1930-1938)

1930'dan başlayıp İkinci Dünya Savaşı arifesine kadar süren dönemin, iktisat politikaları bakımından iki temel özelliği bulunmaktadır: *korumacılık* ve *devletçilik*. Diğer taraftan, izlenen iktisat politikalarının temel amaçları ve sonuçları bakımından ise bu dönemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk *sanayileşme yılları* olarak nitelendirmek uygundur.⁴⁵ Bu dönemde ortaya çıkan ekonomik yapıyı, izlenen devletçiliğin özel sektörü gözetici/destekleyici niteliği dolayısıyla *karma ekonomik sistem* olarak adlandırmak da yaygın bir eğilimdir. Aşağıda, bu yıllarda izlenen iktisadi politikaların tarihsel arka planı ve boyutları ana hatlarıyla ele alınacaktır.

9.2.3.1. Ekonomi Politikasında Köklü Değişimin Nedenleri

Görüldüğü gibi 1923-1929 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri, genel hatlarıyla liberal bir ekonomi politikası izlemiştir. Bu politika, genel hatlarıyla, 1910'lu yıllarda yürütülen “milli iktisat” politikasıyla büyük bir süreklilik gösteriyordu.⁴⁶ Ne var ki bu iktisadi politikanın ortaya çıkardığı tablo, Akat'ın da belirttiği gibi, “liberal ilkelerin kendi haline bıraktığı bir tarım ekonomisinde sanayileşmenin gerçekleşmeyeceğini” göstermiştir.⁴⁷ Gerek bu tablo, gerekse 1930'da meydana gelen iki önemli olay, Kemalist rejimi köklü bir iktisadi politika değişimine yöneltmiştir.

İktisadi politika değişimini tetikleyen ilk olay, 1929'da dünya ekonomisinde meydana gelen büyük ekonomik krizdir. Önce ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde başlayan ve daha sonra bütün dünya ülkelerini etkisi altına alan kriz, dünya ticaret hacminde olağanüstü bir küçülmeye yol açmıştı. Buna paralel olarak, özellikle hammadde ve tarımsal ürünlerin fiyatlarında büyük bir düşüş yaşandı. Ticari kredi bulunamaz oldu. Yabancı sermaye akımları durdu. Dünyanın belli

başlı para birimlerinde ciddi bir devalüasyon* meydana geldi. Bu gelişmeler, dünyanın ekonomisi gelişmiş ülkelerinde bile korumacı-devletçi iktisadi görüş ve politikaların güçlenmesine zemin hazırladı.⁴⁸ Gerçekten de 1929 krizi, sosyalist ve Marksist olmayan çevrelerde dahi klasik kapitalizmin serbest piyasa ideolojisine olan güveni sarsıp, korumacı-devletçi eğilimleri güçlendirdi.⁴⁹

1929 Dünya Ekonomik Krizi, Batı ülkelerindeki kadar olmasa da, sanayileşmede henüz emekleme aşamasındaki Türkiye’de de yıkıcı bir etki yapmıştır. Krizin en çok tarımsal ürün fiyatlarını düşürmesi, tarımsal ürün ihracatçısı bir ülke olan Türkiye’nin dış ticaret açığının büyümesine yol açmıştır. Tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşmesi, aynı zamanda köylünün alım gücünü ve buna paralel olarak yaşam standardını da düşürmüştür. Öte yandan kentlerde de işsizlik artmış, fiyatlar yükselmiştir. Tüccar ve sanayicinin işleri de bozulmuş, iflaslar birbirini izlemeye başlamıştır. Kısaca her kesim bu dönemde iktidardan hoşnutsuzdur.⁵⁰

İktisadi politika değişimini tetikleyen ikinci olay, birincisiyle de bağıntılı olarak, 1930 yılında gerçekleştirilen çok partili demokratik sisteme geçiş denemesidir. Mustafa Kemal Atatürk’ün rejimin kendini denetleyebilmesi için yararlı gördüğü ve bu nedenle kuruluşunu desteklediği Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın (SCF) yerel seçimlerde elde ettiği başarı, Atatürk ve Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) tarafından halkın yukarıda sözü edilen hoşnutsuzluğunun dışavurumu olarak algılanmıştır. Gerek bu algılama, gerekse özellikle de kriz öncesi dönemde izlenen sanayileşme politikasının beklenen sonuçları vermemesi, Atatürk ve yakın çalışma arkadaşlarını bir iktisadi model değişikliğine zorlamıştır. 1932 yılındaki bir dizi devletçi ve devletleştirici kanunla bu model değişikliği uygulamaya konuldu.⁵¹ Bu değişim sürecinde (1932-1934), liberalizme karşı olan *Kadro* dergisi, CHF’nin devletçi politikalarını teşvik edici bir rol oynadı.⁵²

9.2.3.2. Devletçiliğin Karakteristik Özelliği

Atatürk’ün genel başkanı olduğu CHF’nin (CHP) Mayıs 1931’de yapılan kurultayında “devletçilik”, parti programının ana ilkelerinden biri olarak kabul edilmiştir. 1937’de yapılan bir anayasa değişikliğiyle devletçilik, Türk devletinin ana ilkelerinden biri olarak ilan edilmiştir.

1930’lu yıllarda, yaşanan büyük ekonomik krizin ardından dünyada farklı *devletçilikler* ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de Türkiye’de uygulamaya konan devletçilik anlayışıdır. Atatürk ve yakın çalışma arkadaşları, özellikle sosyalist/komünist devletçilik anlayışıyla karıştırılmaması için Türk devletçiliğini tanımlama ihtiyacını duymuşlardır. Buna göre *Türk devletçiliği, özel girişimciliği sosyal düzenin temel ögesi sayıyor ve bireysel çalışma ve faaliyetleri esas tutuyordu*. Böylelikle, özel girişimciliği reddeden sosyalist/komünist devletçilik anlayışından tamamen ayrılıyordu. Türk devletçiliği, doktriner bir arayıştan ziyade, *pragmatik*

* Kur ayarlaması, değer düşürme.

bir anlayışın ürünüydü. Bu anlayış, mümkün olan en kısa sürede ulusu refaha kavuşturmak ve ülkeyi bayındır hale getirmek için “milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde” devletin fiili girişimciliğini öngörmekteydi. Böylece devlet, özel girişimin gücünün yetmediği sektörlerde doğrudan yatırım ve işletmecilik yapacaktı.⁵³

Görüldüğü gibi Kemalist devletçilik, özel girişimciliği reddetmiyor, hatta teşvik ediyordu. Öyle ki kurulacak sanayinin bir gün özel sektöre devrini bile öngörüyordu.⁵⁴ Örneğin devletçi sanayileşme politikasının ana uygulama örgütü olan Sümerbank'ın kuruluş kanununun gerekçesinde, sanayi yatırım programlarının uygulanmasında yerli özel girişimci ile işbirliği yapılacağı, devletçe kurulacak sanayi işletmelerinin mülkiyetinin bir süre sonra özel girişimcilere aktarılacağı belirtilmiştir. 1938'de çıkarılan iktisadi devlet teşekkülleri kanununda da aynı yola işaret edilmiştir. Bu niteliğiyle, kendine özgü bir karakteristiği olan Türk devletçiliği, bizzat Başvekil İsmet Paşa tarafından “mutedil devletçilik” olarak da tanımlanmıştır.⁵⁵

9.2.3.3. Devletçiliğe Geçiş

1929 krizi ile devletçiliğin tam anlamıyla uygulamaya konulduğu 1933 yılı arasındaki “arayış” dönemi, bir yönüyle de “kuruluş” dönemi olmuştur. Çünkü bu yıllarda devlet, o zamana kadar elinde toplamadığı işlevleri yerine getirecek bazı temel kurumları oluşturmaya başlamıştır. Örneğin, para basma ayrıcalığı ve dolayısıyla para politikası -gerekli altyapı oluşturulamadığı için- hâlâ Osmanlı Bankası'nın elindeydi. Cumhuriyet hükümeti, 1931 yılında Merkez Bankası'nı faaliyete geçirerek bu önemli denetim mekanizmasını yürütmeyi üstüne aldı. Aynı yıl çıkarılan Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile kambiyo rejimini düzenleme yetkisi de hükümete verildi. Yeni gümrük tarifesine ek olarak, ithalata kota koyma ve ihracatı denetleme konularında hükümete yetki veren yasal düzenlemeler yapıldı. 1933 yılına gelindiğinde, devletçi uygulamalara zemin oluşturacak kurumsal düzenlemeler önemli ölçüde gerçekleştirilmişti.⁵⁶

9.2.3.4. Sanayileşme

Kemalist devletçilik, kendini daha fazla sanayi politikası üzerinde göstermiştir. Atatürk ve çalışma arkadaşları, Türkiye'de sanayileşmeyi hızlandırmak için, o günkü koşullarda bu işi bizzat devletin yapmasından başka çıkar yol olmadığını görmüştür. Sanayileşmeyi belli bir program çerçevesinde gerçekleştirmek için, 1932 yılının sonuna doğru Sovyet uzmanlarının katkısıyla beş yıllık bir sanayi planı hazırlanmaya başlanmıştır. 1933'te, sanayi yatırımlarını finanse etmek amacıyla Sümerbank kurulmuştur. 1934'te Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı⁵⁷ (BBYSP) uygulamaya konmuştur. BBYSP (i) hammadde yönünden dışa bağımlı olmayan sınai tesislere, (ii) özel girişimcilerin altından kalkamayacağı büyüklükte sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere öncelik veriyor, (iii) kurulacak

tesislerin yurtiçi tüketimi karşılayabilmesini öngörüyordu.

Bir yandan BBYSP uygulamaya konurken diğer yandan da devletçiliğin temel kurum ve kuruluşlarının oluşturulmasına devam edildi. Özellikle enerji ve madencilik alanlarındaki araştırma ve işletmeleri denetlemek ve yönetmek üzere, 1935'te Etibank açıldı. Aynı yıl, yeraltı zenginliklerinin araştırılması ve belirlenmesi göreviyle Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kuruldu. Bunların yanı sıra, 1933'te küçük özel girişimciyi desteklemek üzere bir kamu bankası olarak kurulan, ancak kaynak yetersizliği nedeniyle faaliyete başlayamayan Halk Bankası 1938'de hizmete sokuldu.

BBYSP, 1938 yılına gelinene değin büyük oranda gerçekleştirildi. Bu planın uygulandığı dönemde Türkiye'de dokuma, ağır sanayi, maden sanayii, selüloz sanayii, seramik, şişe, cam, porselen, kimya sanayii dallarında toplam 16 fabrika açıldı.⁵⁸ BBYSP için 44 milyon TL harcanması öngörülmüşken, bu rakam 100 milyon TL'yi bulmuştu. Bu paranın çok büyük bir kısmı devlet bütçesinden karşılanmıştı. Kullanılan dış kaynak, Rusya'dan alınan 8 milyon dolarlık (16,5 milyon TL) faizsiz krediden ibaretti.⁵⁹

Bir yandan BBYSP uygulanırken diğer yandan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın (İBYSP) hazırlıklarına başlandı. İBYSP, birincisine göre tesis sayısı ve kapsadığı alan yönünden daha geniş tutulmuştu. Ne var ki İBYSP, İkinci Dünya Savaşı başlamadan, savaş rüzgârları esmeye başlayınca rafa kaldırıldı; yerine İktisadi Savunma Planı yürürlüğe kondu.

Sonuç olarak, 1930'lu yıllar Türkiye'de sanayileşme yolunda ilk ciddi adımların atıldığı yıllar olmuştur. Sabit fiyatlarla sanayinin yıllık büyüme hızı ortalama 11,6'dır. Bu oran, 1923-1929 yıllarında savaş yıllarındaki atıl kapasitenin yeniden üretime tahsisıyla sağlanan % 8,5'lik büyümeyle karşılaştırıldığında, çok hızlı bir büyüme anlamına gelmektedir. Sanayideki bu büyüme hızı, gelecek on yıllar boyunca bir daha yakalanamayacaktır. BBYSP temel tüketim malları ihtiyacının yerli mallarla karşılanmasını hedeflemiştir. Planın uygulama dönemi son bulduğunda Türkiye artık "üç beyaz"ı yani un, şeker ve dokumayı yerli üretimle karşılar hale gelmiştir. Öte taraftan metalürji, özellikle demir-çelik, kâğıt ve kimya sanayi kollarında ilk modern tesisler 1930'lu yıllarda kurulmuş; inşaat malzemesi ve çimento üretiminde büyük bir sıçrama kaydedilmiştir.⁶⁰ Elde edilen bu başarı, 20. yüzyılda ilk kez, geri kalmış ve dışa bağımlı bir ülkenin, dış açıklar, kronik dış borçlar ve mali esaret olmadan sanayileşmesinin bir hayal olmadığını göstermiştir.

9.2.3.5. Tarım

1930'lu yıllarda tarım kesiminde sanayideki kadar olmasa da -bütün olumsuz koşullara rağmen- olumlu bir gelişme kaydedilmiştir. 1929 krizi dolayısıyla çiftçinin uğradığı zararları hafifletmeye yönelik politika sürdürülmüştür. Özellikle kredi kooperatifleri yayılmaya çalışılmış, Ziraat Bankası'nın kredi faiz oranları düşürülmüş, pamuk, yonca, pirinç, turuncgiller gibi bitkilerin üretimini

artırmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde tarımı ilgilendiren başlıca devletçi önlem, 1932 yılından itibaren buğday fiyatlarının devlet tarafından desteklenmesi ve böylece çiftçinin, buğdayını elinden düşük fiyatla çıkarmaktan kurtarılmasıydı. Destekleme, Ziraat Bankası aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Bu uygulamaya paralel olarak, siloların çok yetersiz durumdaki kapasitelerini artırmaya yönelik yatırımlara başlanılmıştı.⁶¹ Bu girişimlerin sonunda tarımsal üretimde kayda değer gelişmeler kaydedilmiştir.⁶²

9.2.3.6. Yabancı Sermaye, “Millileştirme” ve Dış Borçlar

1930’lu yıllarda Türkiye’nin yeni yabancı sermaye yatırımlarına bakışı da değişmiş, negatif bir tutuma dönüşmüştür. İktisat Vekili Celal Bayar 1933’te “Bu memleketin çocukları memlekette sanayi vücuda gelsin diye büyük bir külfete katlanırken bunun nimetini ecnebilere kaptıracak değiliz” diyerek, bu tutumun ipuçlarını vermiştir.⁶³ Buna paralel olarak, sözü edilen yıllarda Türkiye’de bulunan imtiyazlı yabancı şirketler satın alınarak millileştirilmiştir. 1931-1938 yılları arasında İzmir-Kasaba demiryolu (1934), İzmir-Aydın demiryolu (1935), Ereğli Kömür Şirketi (1937), Şark Demiryolları (1937), Ergani bakır madeni, İstanbul su, rıhtım, telefon, elektrik, tünel, tramvay şirketleri ile İzmir, Ankara ve Bursa’daki benzer şirketler millileştirilmiştir. Daha sonra meşgul oldukları faaliyetlerin daha rasyonel bir şekilde yürütülmesini sağlamak için bazı Türk şirketleri de devlet tarafından satın alınmıştır.⁶⁴

Millileştirilen yabancı şirketlerin bedelleri genellikle nakden ödenmeyip, şirket sahiplerine borçlanılmıştır. Bu borçların geri ödemesi 1950’lere kadar sürmüştür.

1930’lu yıllarda Türkiye, sanayileşme programının gerçekleştirilmesi için elbette dış kaynağa ihtiyaç duymuştur. Nitekim zamanın devlet adamları 1932 yılına kadar Batı başkentlerinde kredi arayışlarını sürdürmüştür. Fakat bu girişimlerden bir sonuç alınamamıştır. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında, 1929 krizi sonrasında dünyadaki yabancı sermaye akışının önemli ölçüde azalması da önemli rol oynamıştır.⁶⁵ Nihayet, ilk dış kredi BBYSP için kullanılmak üzere Sovyetler Birliği’nden alınmıştı. 8 milyon dolar tutarındaki bu kredi, faizsiz olup geri ödemesi Türk ihraç ürünleriyle yapılacaktı. İkinci dış kredi, 1936 yılında Karabük Demir-Çelik Fabrikası yapım ihalesinin bir İngiliz firmasına verilmesine karşılık olarak İngiltere’den alınmıştı. 3 milyon sterlin tutarındaki bu kredinin geri ödemesi de Türk ihraç ürünleri gönderilerek gerçekleştirilecekti.⁶⁶

9.2.3.7. Özel Sektörün Gelişmesi

Devletçiliğin ekonomiye yön verdiği 1930’lu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti, sınırlayıcı olarak yorumlanabilecek bazı önlemlere rağmen, özel girişimciyi teşvik etmeye devam etmiştir.⁶⁷ Bu dönemde, özel girişimcilerden durumu kötüye gidenler, ithalata getirilen kısıtlamalar dolayısıyla, dış ticaretten büyük kazançlar elde eden ticaret burjuvazisiydi. Buna karşılık, iç ticaret erbabı, yükleniciler ve

sanayiciler iktisaden büyümeyi sürdürmüşlerdi. Bunlardan en kazançlı kesim, devlet ihalelerine giren yüklenicilerdi. Sanayide devletle özel girişimci, rekabet içinde olmaktan ziyade, karşılıklı bir tamamlayıcılık ilişkisi içindeydi. Teşvik-i Sanayi Kanunu hâlâ yürürlükteydi ve bu kanundan yararlanan işletmeler, 1932-1939 yılları arasında cari fiyatlarla üretim değerinde 3,2 misli bir artış kaydetmişlerdi.⁶⁸

9.2.3.8. Ulaştırma

Ulaştırmanın geliştirilmesine yönelik yatırımlarda demiryolu yapımı önceliğini korumuştur. Bu dönemde ülkedeki demiryolu hatlarının toplam uzunluğu, 7148 km'ye çıkmıştır. Ulaştırma alanındaki en önemli devletçilik uygulaması, yabancılara ait demiryollarının millileştirilmesiydi. İkinci önemli devletçilik girişimi ise deniz taşımacılığı alanındaydı. 1932'de çıkarılan bir yasaya dayanılarak, ulusal limanlar arasındaki düzenli posta seferleri devlet tekeline alınmıştır. 1937 yılında denizcilik hizmetleri, yeniden düzenlenerek kurulan Denizbank'a bağlanmıştır.

9.2.3.9. Dış Ticaret

Dış ticaret politikasında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 1930 yılında çıkarılan Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu, hükümete, gerekli durumlarda ithal edilecek malların cins, tür ve miktarlarını belirleyip saptama, zorunlu olmayanların ithalatını sınırlama ya da yasaklama hakkını veriyordu. Hükümet, bu hükümlere dayanarak, birçok malın ithal edilmesini yasaklamış veya ruhsata bağlamıştı. 1931'de çıkarılan bir kararnameyle de ithal edilebilecek mallarla ilgili kontenjanlar belirlenmişti. Bunlardan başka, çeşitli ülkelerle yapılan ticareti dengeye oturtacak -ve hatta mümkünse Türkiye lehine fazla verdirecek- ikili ticaret anlaşmaları imzalandı. Dış ticaret, bu gibi anlaşmaların imzalandığı ülkelere kaydırıldı. 1934'ten itibaren ikili anlaşmalara "takas" (ithalata karşılık ihracat) yöntemi de eklendi. Alınan bu önlemler sonunda Türkiye'nin dış ticaret dengesi, 1938 yılı dışında sürekli fazlalık gösterdi.⁶⁹

9.2.4. Atatürk Dönemine İlişkin Bir Değerlendirme

Bir bütün olarak incelendiğinde Atatürk dönemi, Türkiye ekonomisi bakımından "mutlu bir dönem" olarak değerlendirilebilir. Bu dönemin başarılı ekonomik sonuçları şöyle özetlenebilir:

- Türk milleti açlıktan kurtulmuş, yoksulluk göreceli olarak azalmıştır. Üç beyazı, yani unu, şekeri ve bezi ithal eden Türkiye, dönemin sonunda bu alanlarda kendi kendine yeter bir ülke haline gelmiştir.
- Dönemin ikinci yarısından itibaren dış ticaret sürekli fazla vererek, Türk lirasının ABD doları karşısında değer kazanması sağlanmıştır. Merkez

Bankası'nda 36 milyon liralık döviz, 26 ton altın birikmiştir.

- Ekonominin gelişmesini ve bütünleşmesini hızlandıran altyapının kurulmasında ve demiryolu ağının örülmesinde çok büyük başarılar elde edilmiştir.
- Devletin öncülüğünde başlatılan sanayi yatırımları başarıya ulaşmış ve dönem sonunda ülke pek çok sınai işletmeye kavuşmuştur. Milletin öz kaynaklarıyla gerçekleştirilen bu tesisler, Türkiye'nin sanayileşme hareketine her bakımdan yön veren öncü/lokomotif kuruluşlar olmuştur. Örneğin Türkiye'de özel sektörün gelişiminde rol oynayacak yönetici, teknik eleman ve hatta işçiler için söz konusu devlet kuruluşları birer okul işlevi görmüştür.
- Başarıyla uygulanan anti enflasyonist bütçe ve para politikasıyla iç fiyatlarda ve para değerinde istikrar yakalanmıştır. Böylece, bozuk olan gelir dağılımının daha da kötüleşmesi önlenmiştir. Ayrıca, vergi sisteminde yapılan reformlarla yoksul kesimlerin yükü hafifletilmiştir.
- Bütün bu gelişmelere paralel olarak 15 yıllık dönemde gayrisafi milli hasıladaki ortalama % 8 oranında büyüme kaydedilmiştir.⁷⁰ Bu büyümenin lokomotif sektörü sanayi olmuştur. Gerçekten de 1937 yılı verilerine göre, dünyanın sanayisi en hızlı gelişen ülkesi, Japonya ve Rusya'dan sonra Türkiye'dir.⁷¹ Atatürk Türkiye'si bu gelişmeyi, bir yarı sömürge ekonomik mirasına rağmen gerçekleştirmiştir.

9.3. ATATÜRK'TEN SONRA TÜRKİYE EKONOMİSİ

Ekonomik süreçler zaman, mekân, sermaye birikimi, bilgi ve teknoloji gibi değişkenlerin etkileriyle şekillenir. Bu değişkenlerin her biri farklı gelişim evrelerinden birinde olabilir. Dolayısıyla bir dönemin ekonomik başarı ve/veya başarısızlığına karar verirken söz konusu değişkenlerin mevcut etki/performans göstergelerinin yanı sıra tarihsel süreçleri de irdelemek icap eder. Bu kısımda Atatürk'ten sonra Türkiye ekonomisi ele alınırken siyasal olayların yanı sıra tematik bağlam ve örüntü de dikkate alınmıştır.

9.3.1. İnönü Dönemi: Savaş ve Geçiş Dönemi Ekonomisi

Atatürk'ün ölümünden sonra TBMM İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanı seçti. 1950'de Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesine kadar devam eden bu dönem İnönü Dönemi olarak adlandırılmakla birlikte kendi içinde İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrası olmak üzere birbirinden farklı iki döneme ayrılır.

9.3.1.1. İkinci Dünya Savaşı Dönemi Ekonomisi

Türkiye fiilen katılmadığı tarihin kaydettiği en geniş katılımlı ve yıkıcı bu savaş, her alanda olduğu gibi ekonomide de çok ağır koşullar yaşanmasına yol açmıştır. 1930'lu yıllarda başlayan imar etme ve sanayileşme odaklı programların uygulanmasını olanaksız hale getiren bu koşullardan bazıları şunlardır:

- a) Bir milyon genç silah altına alınmıştır. Bunların büyük bir kısmı kırsal kesimden geldiği için bu durum tarımsal üretimi olumsuz etkilemiş; diğer sektörlerde de işgücü açığı doğurmuştur.
- b) Üretimdeki düşüş arz-talep dengesini bozduğu için **fiyatlar** yükseldi. Örneğin ordunun ve halkın iâşesinde stratejik öneme sahip olan buğdayın üretimi % 50 azalırken fiyatı 7.4 kat arttı.
- c) Mal kıtlığı yüzünden **karaborsa** ve **stokçuluk** yaygınlaştı. Bu ortam halkın yaşam koşullarını ağırlaştırırken, belli bir kesimin haksız kazanç temin ederek zenginleşmesine yol açtı.
- d) Doğal olarak üretimin düşmesi, ihracatın azalması, buna karşılık giderlerin artması, kamu maliyesinde dengenin bozulmasına neden oldu.

Bu koşullar CHP hükümetlerini kritik, siyasi sorumluluğu ağır önlemler almaya yöneltti. İlk olarak hükümete ekonomiyi kontrol altında tutmasını sağlayacak geniş yetkiler veren **Milli Korunma Kanunu** çıkarıldı (1940).

Karaborsa ve stokçuluğu önlemek için Ankara ve İstanbul'da ekmek karneye bağlandı (1942). Devletin iç ve dış ticaret üzerindeki denetimini artırmak için önlemler alındı. Haksız kazanç elde edenlere ağır vergiler getiren yasal düzenlemeler yapıldı. Bunlardan en önemlisi **Varlık Vergisi Kanunu** idi (Kasım 1942). Kanun zenginlerden bir kereye mahsus servet vergisi alınmasını öngörüyordu. Vergiye itiraz hakkı yoktu. Öde(ye)meyen 1400 kişi Erzurum Aşkale'ye çalışma kampına gönderildi. Bunların tamamına yakını gayrimüslimlerdi. Kanun uyarınca tahsil edilen vergi hasılatı (315 milyon TL) 1943 yılı bütçe giderler toplamının % 38'ine tekabül ediyordu. Varlık Vergisi Kanunu İkinci Dünya Savaşı sona ermeden yürürlükten kaldırıldı. Aynı hükümet döneminde Savaş yıllarında artan tarımsal kazançları vergilendirmek için de **Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu** çıkarıldı. Gayri safi üretimden % 10 oranında vergi almayı öngören bu Kanun ile savaş döneminde 167 milyon TL gelir sağlandı. Aşar Vergisinden beri tarıma uygulanan ilk dolaysız vergi

MİLLÎ KORUNMA KANUNU (1940)

Hükümete verilen yetkiler;

- 1) Ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması ve ücret sınırlaması,
- 2) Özel işletmelere geçici el koyma,
- 3) İthalatta ve iç ticarete azamî, ihracatta asgarî fiyatları saptama,
- 4) Temel malların vesikayla dağıtılması.

olduğu için köylüye ağır bir yük getirdi; bu durum çok partili sisteme geçildikten sonra kırsal nüfusun CHP'ye muhalif partilere yönelmesinde önemli rol oynadı.

9.3.1.2. Batı Bloğu ile Bütünleşme Süreci

İkinci Dünya Savaşı sonlarına doğru Sovyetler Birliği'nin hasmane bir tutum takınması dolayısıyla kendini güvenlik tehdidi altında gören Türkiye; Batı Bloğu ile bütünleşmeyi ulusal bir stratejik hedef olarak benimsemiştir. Bu Bloğun lideri olan ABD, kurulacak ortaklığın yalnız askeri ittifakla sınırlı olmadığını, bunun yanı sıra eğitim, kültür, ekonomi ve siyasal sistem gibi alanlarda da ortak ilke ve değerler üzerinde uzlaşa sağlamak gerektiğini ilan etti. Böylece ABD Hürriyetçi Cephe olarak da adlandırılan uluslar üstü oluşumun felsefi ve ideolojik temel taşlarının liberalizm ve kapitalizm olmasını istiyordu. Bu istek Türkiye'de birçok alanda etkisini gösterdi. CHP iktidarının son beş yılında Batı Bloğu ile bütünleşme sürecinin ekonomi alanındaki etkileri şunlardı:

- a) CHP Kurultayı'nda "devletçilik" kavramı «ılımlı devletçilik» olarak değiştirildi.
- b) Doğrudan ve dolaylı yabancı sermaye yatırımlarına kapı aralandı.
- c) Denk bütçe politikası terk edildi.
- d) Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında ABD'den nakdi ve ayni yardımlar geldi.
- e) Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve kültürel gelişimi yolunda büyük ümitler bağlanan köy enstitüleri, programları değiştirilerek (1947) kuruluş misyonundan uzaklaştırıldı.

Denk bütçe politikasının terk edilmesini (1948) izleyen yıllarda bütçe açıklarını karşılamak ve yatırımları finanse etmek amaçlarıyla borçlanmalar yapıldı. Gelişen uluslararası ilişkiler sonucu çeşitli şekilde artan dış krediler ve dış yatırımlar yanı sıra iç borçlar da büyük hızla artış gösterdi.⁷²

1950 seçimleri arifesinde hem iktidardaki CHP, hem de iktidara aday DP, Türkiye'nin ekonomik büyümesi için doğrudan/dolaylı yabancı sermaye girişinin hayati öneme sahip olduğunda hemfikirdi.⁷³ ABD Dışişleri Bakanı Marshall'ın 1947 yılında ülkesinin Batı Avrupa ülkelerine yardıma hazır olduğunu ve koordinasyonu sağlayacak bir örgüt etrafında birleşmelerini istediklerini açıklamasının ardından, Türkiye dahil on altı ülke 16 Nisan 1948 tarihinde Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nı kurdular. Bu örgüt Marshall yardımını savaşta zarar görmüş ülkelerin yeniden imarı doğrultusunda kullandı ve 30 Eylül 1961'de Kanada, ABD ve Japonya'nın da katılımıyla kısaca OECD olarak bilinen İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne dönüştü.⁷⁴

Yabancı sermayeye konulan sınırlamalardaki ilk gevşetmeler CHP tarafından 1947 ve 1950 yılında yapılmış ve DP iktidarı da aynı yönelişi 1954 yılı başlarında

çıkardığı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu ile devam ettirmişti. Bütün bu gelişmeler ile Türkiye’de Batılı uzman ve danışmanların sayıları ve etkileri artmıştı. Öte yandan Türkiye Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü’ne 1947’de ve NATO’ya da 1952 yılında üye olmuştu. Bu gelişmeler Türkiye’nin Batı Bloğuyla bütünleşme sürecinin en önemli kilometre taşlarıydı.

9.3.2. Demokrat Parti Dönemi

Demokrat Parti (DP) CHP’nin parti içi muhalefetinden doğmuştur. Partinin kurucularından Celal Bayar Atatürk’ün son başbakanıydı. Adnan Menderes ise CHP Aydın İl Başkanlığı yapmıştı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Genel Başkanı olduğu CHP’den ideolojik bakımdan iki noktada ayrılıyorlardı: ekonomik devletçilik ve okullarda din eğitiminin kaldırılma nedeni olarak görülen laiklik. DP’nin kurulduğu günden itibaren bu konularda yaptığı sert muhalefet, Batı Bloğu’nun da aynı konulardaki telkin ve talepleriyle birlikte CHP’yi devletçilik ve laiklik ilkelerinin “ılımlı” bir karakter taşıdığı açıklamasını yapmaya zorlamıştı. CHP günlük yaşamda da bu nitelemeye uygun icraatlar yapmaya başlamıştı. DP iktidara geldikten sonra ekonomide devletçiliği daha geri plana iten liberal ilkelere uygun politikalar izlemeye başladı. Fakat bu politikalar orta vadede başarısız olunca 1955 yılından itibaren DP hükümetleri devletçi yöntem ve araçları daha fazla işe koşar hale geldi.

Bu tarihsel kırılma dolayısıyla DP dönemi ekonomi politikaları ilk ve ikinci beş yıl olarak dönemlendirilmektedir. Aşağıda bu iki döneme ait ekonomik faaliyetlerin genel özelliklerine yer verilmektedir.

9.3.2.1. Liberal Ekonomik Kalkınma Denemesi

DP ideolojik yaklaşımına uygun olarak liberal ilkeleri merkeze alan politikalar izlemeyi hedeflemiştir. Nitekim ilk beş yıllık iktidarlarında liberal ideallere uygun icraatlar yapmışlardır. Bu dönemde gerçekleştirilen devlet yatırımlarının sektörel dağılımı bu gerçeği teyit etmektedir. Öyle ki DP, iktidarının ilk beş yılında devlet toplam 3,443 milyon lira tutarında yatırım yapmıştır. Bu meblağın % 46’sı ulaştırma ve haberleşme, % 30’u tarım, % 11’i sanayi ve madencilik, % 13’ü de bayındırlık projelerinin finansmanında kullanılmıştır.⁷⁵ Bu dağılım yüzdeleri DP’nin devletin hangi sektörde etkin rol alması gerektiğine ilişkin görüşünü göstermektedir. Aşağıda bu veri ışığında DP dönemi ekonomi hareketlerinin ana hatları ortaya konacaktır:

- 1) Devlet yatırım kaynaklarının yaklaşık yarısını alt yapı ve bayındırlık projelerine tahsis etmiştir. Sürdürebilir bir ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi için iyi bir ulaşım ve haberleşme altyapısının varlığı son derecede önemlidir. Burada önemli bir husus DP döneminde demiryolları

ağırlıklı ulaşım politikası terk edilip karayolları yapımı ve ulaşımını önceleyen bir politika izlenmeye başlanmasıdır. Gerçekten de 1950-1960 yılları arasında karayolu uzunluğu 24.214 km'den 42.039 km'ye ulaşırken kayda değer yeni bir demiryolu hattı inşa edilmemiştir.

- 2) Tarımın geliştirilmesine öncelik verilmiştir. Üretime yönelik yatırımlar yaklaşık % 40'lık bir oran teşkil etmekte ise de bunun % 30'u tarımın modernizasyonuna ayrılmıştır. Tarıma ayrılan paralar traktör satın alınması, sulama işleri, silo ve depo yatırımları için kullanılmıştır. Nitekim bu politikanın sonucu olarak tarımda traktör kullanımı arttı; traktör sayısı 1948'de 1756 iken, 1954'te 37.743'e çıktı. Bu yatırım politikasına paralel olarak yeni topraklar (meralar) tarım ve hayvancılığın hizmetine sunuldu. Çiftçinin buğdayı dünya buğday fiyatlarına göre satın alındı; fakat fiyat artışı tüketiciye yansıtılmadı. Aradaki fiyat farkından doğan açığı devlet karşıladı. Dahası çiftçiyi desteklemek için düşük faizli kredi, düşük oranda vergi uygulamasına gidildi.

Bu politikalar şu sonuçları doğurmuştur:

- Toprak zenginleri doğurdu. Bunların bir kısmı, sermaye birikimi evresini tamamlayarak bankacılık ve sanayi yatırımlarına yönelik Türkiye'nin sanayileşmesine katkıda bulundu.
  - Hava koşulları, bütçe açığı ve uluslararası piyasaların olumsuz seyretmesi dolayısıyla tarıma dayalı kalkınma politikası beklenen sonuçları vermedi.
  - Bunların yanı sıra, kırsal kesimin yaşam koşulları göreceli olarak iyileşti.
  - DP'nin dinî özgürlükleri genişletmesi ve bu tarım odaklı kalkınma politikası, Çok Partili Dönemde kırsal kesimin seçimlerde DP ve ardılı sağ partilere yönelmesine zemin hazırladı.
- 3) Serbest girişimci desteklenmiştir. Ekonomik liberalizmin esaslarına uygun olarak sanayi ve ticaret alanlarında özel sektörün rol ve etkinliği arttırılmak istenmiştir. Serbest girişimciler bilgi, deneyim ve sermayelerinin elverdiği ölçekte ve iç pazarın talep ettiği malların üretimine yönelik projelere öncelik vermiştir. Sanayileşmede "ithal ikamesi" yöntemi benimsenmiştir. "Montaj sanayi" olarak da adlandırılan bu yöntemde piyasanın talep ettiği ürünler yurt dışından ithal edilen parçalar Türkiye'de kurulan tesislerde monte edilerek üretilmektedir. İthal ikamesi yöntemi, arzu edilen bir durum değilse de, sermaye birikiminin olmadığı, sanayi ve ticaret tecrübesinin bulunmadığı bir ülkede ideal bir ara çözümdür. Birçok ikinci nesil gelişmiş ülkede bu yöntemle işe başlayan yatırımcılar, zamanla söz konusu yetersizlikleri gidererek dünyanın sayılı iş adamları arasına girmişlerdir. Türkiye'de de birçok başarılı işadamı bu yolu izlemiştir. Bu süreçte

Devletin kurduğu sanayi tesisleri bu döneme kadar birer “uygulamalı okul işlevi” gördü. Tarımdan zenginleşenlerden bazıları bankacılık ve sanai sektörüne yatırım yaptı. Türkiye Sanai ve Kalkınma Bankası, özel sektörü desteklemekle görevlendirildi ve liberal politikaların sembolü haline geldi.

- 4) Yabancı sermayenin Türkiye’ye girişi ve yatırımları teşvik edilmiştir. Batı ve özellikle ABD kaynaklı yabancı sermaye Türkiye’ye gelmeye başladı. Menderes, Türkiye’nin ekonomik olarak Batı ile entegre olarak kalkınacağına inanıyordu. Bu düşünceden hareketle dış ekonomik ilişkilerde de liberalleşme başladı.

9.3.2.2. 1954 Krizi ve 1958 Moratoryumu

1950’de yapılan genel seçimlerde halka özgürlük ve refah vaat eden DP; 27 yıllık CHP iktidarını sona erdirerek iktidara gelmişti. Hala nüfusun yaklaşık % 80’inin yaşadığı köylerin büyük bir kısmında yol ve okul yoktu. Bu nedenle dış dünyaya kapalı, kendi ihtiyacını karşılayacak kadar üreten, bu nedenle de üretim biçimini değiştirmeyen, fiilen girmediği İkinci Dünya Savaşı’nın ağırlığı altında ezilen halk; yukarıda özetlenen kırsal kesime yönelik yatırımların sonucu olarak günlük yaşamında önemli gelişmeler kaydetmişti. CHP döneminde denk bütçe, sağlam para politikası doğrultusunda yol ve okul yapımı gibi kamu hizmetlerinde halkın bizzat çalışması yasal bir yükümlülük haline getirilmişken DP iktidarı bu tür uygulamalara son vermişti. Köylere yol açılmaya, okulların sayısı artmaya başlamıştı. Köylünün buğdayı uluslararası pazarlardaki rayiç üzerinden alınmış, fiyat artışı tüketiciye yansıtılmamış, devlet aradaki farkı kendisi karşılamıştı. Fakat 1954 yılında bu politikaların sürdürülebilir olmadığı görüldü.

1954 krizinden sonra DP liberalizmi terk ederek devletçi/müdahaleci uygulamalara yöneldi. Devlet ekonomiye müdahale etti. Dış ticaret açığını azaltmak için gümrük tarifeleri yükseltildi. Döviz kurları devlet tarafından ayarlandı. Girdi yokluğundan fabrikalar çalışamaz hale geldi. İşsizlik ve enflasyon arttı. DP’nin ideolojik prensiplerine tamamen aykırı olan Milli Korunma Kanunu yeniden uygulamaya kondu. Fakat bu tedbirler de kötü gidişi durduramadı.

Menderes Hükümeti ekonomiyi darboğazdan kurtarmak için Türkiye’nin üyesi olduğu Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı’ndan (OEEC) yardım istedi. OEEC, bu talep üzerine bir çözüm önerileri paketi gönderdi. Literatürde 1958 İstikrar Kararları olarak geçen önlemler Hükümet tarafından yürürlüğe kondu:

- TL’nin değeri düşürüldü.
- İthalat zorlaştırıldı, ihracat teşvik edildi.
- Para arzı sıkı kontrol altına alındı.
- KİT ürünlerinin fiyatları yükseltilecek ve mali açıkları kapatılacaktı.
- Bütçe dengesi sağlanacaktı.
- Yatırımlarda verimli ve kısa vadeli olanlara öncelik verilecekti.

Görüldüğü gibi DP hükümetleri liberalizmi her alanda uygulamak istemiştir. Başbakan Adnan Menderes Batı Kapitalizmiyle bütünleşmiş bir Türkiye'nin süratle gelişeceğini düşünüyordu. Fakat bu öngörü tutmamış; ekonomi çökmüştür. Cumhuriyet döneminde ilk kez ekonomiyi krizden çıkarması için bir uluslararası/üstü kuruluştan yardım istenmiştir.

9.4. 1960 İHTİLALİ VE ARA REJİM

27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içindeki bir cunta ülke yönetimine el koymuş; halkın oylarıyla seçilmiş meşru hükümetin üyelerini tutuklamıştı. DP'ye yönelik suçlamalardan biri ülkeyi ekonomik bakımdan uçuruma sürüklemektir. Buna DP hükümetlerinin hiçbir ekonomik plan ve programının olmaması gerekçe gösterilmişti. Ülke yönetimini ele alan Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından ülke kalkınmasını planlamak üzere Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kuruldu (1960). DPT'nin görevi; Hükümete iktisadi ve sosyal konularda danışmanlık yapmak, Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek kısa ve uzun vadeli planları hazırlamaktır. Kalkınma planları belirlenecek on beş yıllık perspektifler çerçevesinde beş yıllık planlar şeklinde hazırlanacaktı. DPT Türkiye için "karma ekonomi düzeni" olarak adlandırılan resmi bir model tanımlıyordu. Bu tanım Türkiye'nin "devletçilik" prensibini anayasal bir zemine oturttuğu 1930'lu yıllardaki resmi açıklamalara paralel olarak ülke kalkınması için özel ve kamu girişimciliğinin rakip değil birbirini tamamlayan iki temel bileşen olduğuna vurgu yapıyordu.

Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP), kamu kesimi için emredici, özel kesim için ise yol gösterici olacaktı.

9.5. PLANLI KALKINMA DÖNEMLERİ

1963 yılında 1. BYKP uygulamaya konarak Türkiye ekonomisinde "Planlı Kalkınma Dönemleri" başlamıştır. Temmuz 2018 itibarıyla ülke 10. BYKP dönemini yaşıyordu.⁷⁶

1. BYKP'nın (1963-1968) İsmet İnönü ve Suat Hayri Ürgüplü hükümetleriyle geçen ilk yılları verimsizdi. Buna karşılık 1965'te iktidara gelen Süleyman Demirel'in Başbakanı olduğu Adalet Partisi (AP) Hükümeti ekonomide önemli gelişmeler kaydetti. Kıbrıs meselesi nedeniyle en kötü dönemlerinden birini yaşayan Türk-Amerikan ilişkileri, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne yakınlaştırmıştı. Sovyetler Birliği'nin mali ve teknolojik desteği ile İskenderun Demirçelik, Aliaga Rafinerisi, Seydişehir Alüminyum Tesislerinin de aralarında bulunduğu çok sayıda sanayi tesisi kuruldu. 1966'da % 12 büyümeye sağlandı. GSMH içinde sanayinin payı % 16,7'den % 20,7'ye yükseldi. Ağır sanayi projeleri kamu, ithal ikamesi ise özel sektör tarafından gerçekleştirildi.

AP Hükümeti 2. BYKP'nın ilk iki yılında da planın uzun vadeli hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik politikalar izledi. 1969 Genel Seçiminin yaklaşması üzerine, plan hedeflerinden sapıldı ve seçim yatırımları öne geçti. İthal ikamesi ve korumacılığa dayalı politikalar nedeniyle döviz darboğazına girildi. 1970'te % 66 oranında devalüasyon yapıldı. Bu arada 1968 yılında Batıdan başlayan gençlik hareketleri Türkiye'yi de eskisi altı etkisi altına almıştı. Kıbrıs meselesi yüzünden gerilen Türk-Amerikan ilişkileri afyon kriziyle daha da kötüleşmişti. TSK içinde de bu gelişmelerden memnun olmayan ve sorunlara farklı açılardan bakan gruplar ortaya çıkmıştı. Bu gidişin hem ordu hem de toplum düzeni için büyük tehdit oluşturduğunu düşünen TSK 12 Mart 1971'de muhtıra vererek hükümeti devirdi.

12 Mart Muhtırası 1973 genel seçimlerine kadar devam eden bir ara rejim döneminin başlangıcı oldu. Bu dönemde alınan müdahaleci önlemler ekonomideki olumsuz gidişi durdurmaya yetmedi.

1973 Genel Seçimlerinde CHP birinci parti olmuş; ancak tek başına hükümet kuracak sandalyeye sahip olamamıştı. Genel Başkan Bülent Ecevit, Partinin ortanın solunda yer aldığını, siyasal önceliklerinin Türkiye'yi bir sosyal devlet haline getirmek olduğunu deklare etmişti. Necmettin Erbakan'ın Genel Başkanı olduğu Milli Selamet Partisi'nin (MSP) bir koalisyon hükümeti kurmaya yetecek sandalyesi vardı. Cumhuriyetin temel nitelikleri konusunda zıt kutuplarda bulunan iki partili koalisyon hükümeti, 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı'nı yaptı ve Albaylar Cuntası'nın Adayı Yunanistan'a bağlama girişimini sonuçsuz bıraktı. Afyon krizi yüzünden ülkeyi tehdit etmeyi sürdüren ABD Harekâtı üzerine ülkenin içinde bulunduğu ekonomik türbülans daha yıkıcı hale getirmek için Türkiye'ye ambargo uygulamaya başladı. Bu ortamda bütçe açığı ve enflasyon kalıcı hale geldi, yaklaşık her yıl devalüasyon yapıldı. CHP-MSP hükümeti döneminin Türkiye ekonomisi tarihinde bıraktığı kalıcı izlerden biri milli ağır sanayi kurma düşüncesi idi. Koalisyonun kısa ömürlü olması, Erbakan'ın ülkenin birçok yerinde attığı temeller ve başlattığı inşaatların yarım kalmasına sebep olmuştu.

1980 ihtilali öncesi yıllarda işbaşına gelen Milliyetçi Cephe hükümetleri de ekonomideki kötü gidişi durduramadı. Vatandaş bazı temel tüketim mallarını edinebilmek için kimi zaman 20-30 saat kuyrukta kaldı. Başbakan Süleyman Demirel ülkenin 70 sente muhtaç olduğunu itiraf etti.

Türkiye ekonomisi başlangıcı 1977'ye uzanan ekonomik kriz nedeni ile 1980 yılına ağır ekonomik sorunlarla girdi. Tarihe "24 Ocak Kararları" olarak geçen 24 Ocak 1980 tarihli kararlar; yüksek oranlı bir devalüasyon, KİT zamlarından ve fiyat kontrollerinin kaldırılmasından oluşuyordu.⁷⁷ 1980'de başlatılan politika esas olarak ihracatı teşvik ve enflasyonu azaltma amacını güdüyordu. İç pazarda satılamayan mallar ihraç ürünleri haline geldiler. 1981-1982 yılları Türkiye ekonomisinin dış dengeleri açısından nispeten başarılı yılları olarak değerlendirilebilir.⁷⁸

1984-1988 yılları arasında ücretliye vergi iadesi, Fakir Fukara Fonu gibi birtakım uygulamalar ile ekonomik sorunların çözümüne ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu yıllarda finansal araçlar çeşitlenmeye başlamıştır. Gelir ortaklığı senetlerinden, yatırım fonlarına varan yeni araçlar ortaya çıkarken, kredi kartı kullanımı ve tüketici kredilerinin yaygınlaşması gibi bir dizi olay nedeniyle finansal sistemin denetimi güçleşiyordu. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası 1986 yılında işler hale gelmiş, Merkez Bankası'nın taraf olduğu bankalar arası Türk lirası ve döviz piyasalarının kuruluşu ile Merkez Bankası'nın açık piyasa işlemlerine girmesinin yasal ortamının oluşturulması bu yıllarda mümkün olmuştur. Hazinesin bankalara belli aralıklarla tahvil ve bono satması uygulaması 1985 yılında başlamıştır. Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi bu yıllarda kurulmuş ve özelleştirme ile görevlendirilmiştir.⁷⁹ 1980 sonrasında yaşanan ekonomik gelişmeler tarım kesiminin sanayi ülkelerindeki yapıya yavaş yavaş yaklaştığını göstermektedir. Türkiye 1995 yılında Gümrük Birliği'ne girmiştir.⁸⁰

1996-2000 yılları arasında 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konuldu. Bu dönemde 17 Ağustos ve 12 Kasım depremleri meydana geldi ve enflasyon oranı yükselirken ulusal ekonomi küçüldü. Bu planın hedefini; üç yılın sonunda enflasyonu tek haneli rakamlara indirmek, reel faizleri aşağıya çekmek, kamu finansman dengesini sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmak ve yapısal reformları hızla gerçekleştirmek şeklinde özetlemek olasıdır. Bu plan döneminde TÜPRAŞ'ın bir kısmı özelleştirilmiştir. 2000 yılı Kasım ve Şubat aylarına gelindiğinde ülkede bir ekonomik kriz yaşandı. Döviz rezervleri azaldı, dolar yükseldi ve dış borç arttı. Bir dizi önlem ve çıkarılan çok sayıda yasa ile Türkiye krizden çıkmanın yollarını bulmaya çalıştı. Bu krizin yaşandığı dönemde 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı yürürlükteydi ancak kriz, toplumda güvensizliğe neden olduğu için 2002 yılında erken seçim kararı alındı ve yapılan seçimler sonucunda hükümet değişti.⁸¹ Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara geldi.

10. BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Cezmi Eraslan-Tülay Âlim Baran

10.1. ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün dünya tarafından tanınmasını sağlayan Lozan Barış Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı sonrasında dayatılan ağır anlaşmaları kabul etmeyen tek millet olan Türklerin askeri mücadele sonucunda elde ettikleri bir kazanımdı. Ancak Türkiye'nin savaşa girerken ortaya koyduğu asgari şartları içeren Misak-ı Milli'deki sınırların hepsini elde etmek mümkün olmamıştı.¹ Atatürk döneminin dış politikası onun dünyaca takdirle karşılanan “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” özdeyişiyle özetlenebilirse de bu yaklaşım ne olursa olsun barış içinde olalım anlayışını değil, Lozan'da elde edilemeyen hakların alınmasını barış temelinde gerçekleştirmek özelliğini yansıtmaktadır.

Bunun yanı sıra Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konumun hassaslığı Atatürk'ü gerek Balkanları, gerekse Ortadoğu'yu bir şekilde kontrol etmek durumunda bırakmıştır. Zaten o politikasının esaslarını belirlerken “üzerinde yaşadığımız yurt”un belirleyiciliğini üç temel unsurdan biri olarak belirtmişti.² Dolayısıyla Balkanlarda ve Ortadoğu'da oluşturduğu paktların altında bir imparatorluk özleminden çok, yaşanan coğrafyanın güvenliğini sağlamak endişesinin yattığını belirtmek gerekmektedir. Savaş sonu anlaşmaların milletlerin meselelerini çözmediğini gören, bilhassa Almanya'nın maruz kaldığı saldırılara ilk fırsatta karşılık vereceğini bekleyen Atatürk'ün Almanya'nın Versay (Versailles) Anlaşması'nın kısıtlamalarını tanımadığı sıralarda Balkan Antantı'nı imzalaması tesadüf değildir. Bu çerçevede Milli Mücadele'deki hasmı Yunanistan, onun arkasındaki en önemli destekçisi İngiltere ve Fransa ile iyi ilişkiler içinde olmaktan rahatsızlık duymamıştır. Tabiidir ki iyi ilişkiler içinde

olmak isteği Hatay meselesinde Türkiye'nin haklarını gerekirse savaşı göze alarak savunmaktan alıkoymayacaktır.

10.1.1. İngiltere ile İlişkiler ve Musul Sorunu

Yunanistan'ın en büyük destekçisi olarak Kurtuluş Savaşı'ndaki rakibimiz İngiltere, savaş sonrasında da Ortadoğu'daki çıkarları için Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli rakibiydi. Bilhassa Musul üzerindeki çekişme İkinci Dünya Savaşı arifesine kadar ilişkilerin güçlenmesini önlemiştir. Ortadoğu petrollerini kontrol etmek için 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren stratejiler geliştiren İngiltere, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra savaş hukukuna aykırı olarak burayı işgal etmiştir. Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Musul için Türkiye de büyük gayretler göstermiştir. Bölgede milis kuvvetleriyle İngiliz varlığına son verme girişimleri beklenen sonucu vermemiştir.

Lozan'da coğrafi, demografik ve etnografik bakımlardan bölgenin Türkiye'ye ait olduğunu savunan Türk heyeti, Wilson prensipleri içinde yer alan esasları da gündeme taşıyarak halk oylaması istemiştir. Bölge halkının oy kullanma alışkanlığı olmayan cahil kitlelerden oluştuğu gerekçesiyle İngiltere devamlı olarak bölge insanının kendi kaderini tayin hakkını görmezden gelmiştir. Lozan'dan sonraya bırakılan mesele için taraflar anlaşmaya varamazlarsa Milletler Cemiyeti'nin hakemliği istenecekti. İngiltere'nin nüfuzu altındaki Cemiyet'ten tarafsız bir karar çıkması imkânsızdı. Nitekim 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihleri arasında yapılan Haliç Konferansı'nda taraflar iddialarını tekrarlamış ancak sonuç alamamışlardı.³ Milletler Cemiyeti'ndeki görüşmelerde de görüşlerini tekrarlayan taraflar sonunda sözde tarafsız bir komisyonun raporunu beklemek durumunda kalmışlardı.

Macar diplomat Teleki başkanlığındaki komisyonun İngiliz isteklerini karşılayan raporu, Türkiye'nin bütün gayretine rağmen 16 Aralık 1925'te kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti yönetiminin iç sorunlarla da uğraşmak zorunda kaldığı bu süreçte 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Irak arasında yapılan Sınır ve İyi Komşuluk Anlaşması ile Türkiye-Irak sınırı belirlenmişti.⁴ Bu anlaşmaya göre Türkiye 25 yıl boyunca Irak'ın belli bölgelerindeki petrol gelirlerinden % 10 pay alacaktı. Türkiye bu hakkından bir defalık aldığı 500.000 sterlin karşılığında vazgeçmiştir.

Almanya ve İtalya'nın diktatör yönetimler altında Balkanlar ve Akdeniz'de yayılma politikaları takip etmeye başlaması üzerine Türkiye'nin bölge politikasındaki önemi iyice açığa çıktı. İngiltere gerek ekonomik gerekse siyasi ilişkilerdeki menfaatleri açısından Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmak zorundaydı. Bu gelişmeler her iki devletin yakınlaşmasını sağladı. İngiltere Kralı Edward'ın Atatürk'ü ziyaretinin ısıttığı ilişkiler, Montrö (Montreux) Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasında ve Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın inşasının İngiliz firmasına verilmesiyle işbirliğine dönüşmüştür. Mart 1939'daki Türk-İngiliz İşbirliği Anlaşması ile de en üst düzeye ulaşmıştır.

10.1.2. Yunanistan ile İlişkiler

Türk İstiklal Harbi'nde başlayan düşmanlığın dostluk ve işbirliğine dönüşmesi kolay olmamış, yaşanan birçok gerginlikten sonra 1930'a kadar beklemek gerekmiştir.

Yunanistan ile yaşanan meselelerin başında Patrikhane'nin statüsünün belirlenmesi gelmiştir. İstiklal Harbi sırasında Rumları Türkiye aleyhine teşvik ve organize ettiği bilinen Ortodoks Patrikhanesi'nin yurtdışına çıkarılması bütün ısrarlara rağmen mümkün olmamıştır. Yunanistan başta İngiliz temsilci Lord Curzon olmak üzere müttefiklerinin desteğini elde ederek "siyasi meselelerle uğraşmamak koşulu" ile Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasını sağlamıştır. Bu gelişmeden sonra patriklik makamına getirilen Konstantin Arapoğlu'nun mübadeleye tabi olup sınır dışı edilmesi üzerine ilişkilerde gerginlik yaşanmıştır. Patriğin mübadeleden istisna edilmesi isteğinin Türkiye tarafından reddedilmesi üzerine Yunanistan konuyu Milletler Cemiyeti ve La Haye Adalet Divanı'na götürmek istemiş, ancak Türkiye söz konusu kurumların müdahil olmasını kabul etmemiştir. Mesele ancak Konstantin Arapoğlu'nun görevden çekilmesi ve yeni bir patrik seçilmesi ile sonuçlanabilmiştir.⁵ İki ülke arasında dini kurumlar dolayısıyla yaşanan gerginlikler bununla da sınırlı kalmamış, gerek Patrikhane, gerekse *Heybeliada Ruhban Okulu*'nun durumu Türkiye'nin uluslararası alanda zayıfladığı veya ekonomik bakımdan sıkıntı yaşadığı dönemlerde tekrar tekrar gündeme getirilmiştir.

Lozan sonrası yaşanan belki de en önemli kriz mübadele meselesi olmuştur. Lozan'da varılan anlaşma gereği Anadolu'daki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin değişimi gerçekleştirilecekti. Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918'den önce İstanbul belediye sınırları içinde yerleşmiş (etabli) olanlar yerlerinde bırakılacaktı. Ancak Yunanistan'ın bilhassa İstanbul'da daha fazla insan bırakmak için 30 Ekim'de İstanbul'da bulunan her Rum'u yerleşmiş saymak istemesi, anlaşmanın uygulanmasını engelledi. Milletler Cemiyeti üzerinden Uluslararası Daimi Adalet Divanı'ndan alınan "istişari mütalaa" (bağlayıcı olmayan görüş) problemi çözmeye yardımcı olamadı. Yunanistan'ın Batı Trakya'daki Müslümanların mallarına el koyarak Türkiye'den gelen Rumlara vermesi, Türkiye'nin İstanbul Rumlarının mallarına el koymasıyla karşılık buldu. 1 Aralık 1926 tarihinde varılan anlaşmada değişim meselelerinin bir kısmı halledilirken ilişkilerin gerginleşmesi engellenemedi. Tarafların meseleyi güçle halletme eğilimine girdikleri aşamada Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un yumuşaması Türkiye'den de karşılık gördü. 10 Haziran 1930 tarihli anlaşma ile yerleşme tarihleri ne olursa olsun İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türklerinin hepsi "etabli" sayıldılar. Bu şekilde başlayan gelişmeler Venizelos'un Ekim 1930 sonunda Türkiye ziyaretiyle ivme kazandı. 30 Ekim 1930'da ilişkilerin uzun süre yolunda gitmesini sağlayacak üç anlaşma imzalandı: (1) Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Anlaşması; (2) Deniz Kuvvetlerinin Sınırlanması Hakkında Protokol; (3) İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi.⁶

Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras'ın 1931'de gerçekleştirdikleri iadeiziyaret 1934 Balkan Antantı'nın zeminini güçlendirecek işlev görmüştür.

10.1.3. Türk-İtalyan İlişkileri

İstiklal Harbi döneminde Anadolu'dan en erken çıkan işgalci devlet olan İtalya iktisadi nüfuz bölgeleri elde etme çabalarını devam ettirmekten geri durmamıştı. İtalya'da 1922 yılında işbaşına gelen faşist yönetimin Akdeniz hâkimiyeti politikaları dolayısıyla Türkiye'nin güven duyamadığı İtalya, Musul meselesinde İngiltere'ye destek vermişti. Adriyatik'te hâkimiyetini güçlendirmek için Yugoslavya'ya yönelttiği tehdit, bu devletin Fransa ile ittifak yapmasına yol açınca İtalya, Türkiye ve Yunanistan'a yaklaşmak ihtiyacı hissetmişti. 30 Mayıs 1928 tarihli Tarafsızlık ve Uzlaşma Antlaşması İtalya, Yunanistan ve Türkiye'nin birbirlerine yönelmiş herhangi bir siyasi veya ekonomik ittifaka katılmama, taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğerlerinin tarafsız kalacakları ve aralarındaki anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözecekleri esasını ortaya koymuştur.⁷ Bütün bu çabalara karşın İtalya'nın 1930 sonrası sömürgeci ve yayılmacı politikalar izlemesi Türkiye'nin endişelerini haklı çıkarır nitelikteydi. Barış ortamının sürekliliğini sağlayarak yaratılacak huzur ortamında siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmesini sürdürmek isteyen Türkiye'nin gerek Boğazlar Sözleşmesi gerekse sonrasında İngiltere ile yakınlaşması, İtalya ile ilişkilerde yaşanan gerginliğin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

10.1.4. Türk-Sovyet İlişkileri

İtilaf devletlerine karşı TBMM hükümetinin uluslararası alanda ilk müttefiki olan Sovyetler Birliği'nin gerek İstiklal Harbi sırasında gerekse sonrasında Türkiye'ye rejim ihracı, ekonomik ve siyasi sahada kontrolünü devam ettirmek istemesi, küçük çapta problemler yaratmıştır. İstiklal Harbi yıllarında siyasi, askeri ve mali yardımlaşma dolayısıyla tolerans gösterilen komünizm propagandası, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra hemen her dönemde iktidar ve muhalefetin ciddi olarak takip altına aldığı faaliyetlerin başında gelmiştir. Türkiye'nin bu konudaki hassasiyeti Sovyetler'in tepkisini çekmiş olmakla beraber, Türkiye'nin Batı'ya yaklaşmasını önlemek amacıyla uluslararası alanda Türkiye'yi desteklemeye devam etmişlerdi.

Musul meselesinin çözüme kavuşturulması sırasında Batı dünyasında yalnız kalmak Türkiye'yi 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı imzalamaya sevk etmişti. Üç yıl için geçerli olacak antlaşmaya göre taraflardan birine bir saldırı olursa diğeri tarafsız kalacak, taraflar birbirlerine saldırmayacakları gibi birbirleri aleyhine kurulmuş olan ittifaklara da katılmayacaklardı.⁸ Bu antlaşma birtakım ilavelerle 1945 yılına kadar sürmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın galiplerinden olmak Rusya'yı Türkiye üzerindeki eski emellerini gerçekleştirmek için yeniden tahrir etmiştir.

10.1.5. Türk-Fransız İlişkileri ve Hatay Meselesi

Fransa ile ilişkilerin dört ana mesele etrafında cereyan ettiği görülmektedir: (1) Fransız mandası altındaki Suriye ile sınır meselesi, (2) Osmanlı borçları, (3) Fransız okulları ve nihayet (4) Hatay meselesi.

20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'nde öngörülen sınır belirleme çalışmaları ancak 1925 Eylül'ünde başlamış ve 18 Şubat 1926'da antlaşma hazırlanmıştı. Ancak İngiltere ile Musul üzerinde görüşme ve tartışmalar devam ettiği için Fransa aynen İstiklal Harbi'nde yaptığı gibi anlaşmayı imzalamak için Türkiye'nin problemlerini çözme iradesini ortaya koymasını bekledi. Musul meselesinde İngiliz tarafını tutan Fransızlar "Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi"ni 30 Mayıs 1926'da imzaladı.⁹

Anadolu'daki Fransız misyoner okullarının müfredat programı iki ülke arasındaki diğer bir gerginlik nedeni oldu. Türkiye Cumhuriyeti yaptığı bir düzenlemeyle bütün yabancı okullarda tarih ve coğrafya derslerinin Türkçe olarak Türk öğretmenler tarafından okutulmasını karara bağladı. Fransa'nın bunu kabul etmek istememesine karşın hükümet sadece okulları muhatap alarak Fransa'yı işe karıştırmadı. Türkiye istediğini yaparken Fransa bu konuda ısrarcı olamamış ancak bu durum münasebetlerin gelişmesine katkıda bulunmamıştır.

Fransa'nın, Osmanlı döneminde elde ettiği ayrıcalıkları bırakmak istemediğini gösteren bir diğer olay, Adana-Mersin demiryolunun millileştirilmek istenmesi sırasında yaşanmıştır. Türk hükümeti Osmanlı döneminde yabancı sermaye ve işletmecilere büyük haklar ve işletme garantisi vererek geliştirilen demiryollarını millileştirmek esasını kabul etmişti. Bir Fransız şirketince işletilen Adana-Mersin demiryolunu millileştirmek isteyince Fransa muhalefet etmek istedi. Türkiye'nin ısrarı karşısında fazla direnmeyip Haziran 1929'da hattı Türkiye'ye teslim ettiler. Bununla beraber yeni Türk devletinin hâkimiyet ve yönetim anlayışını kabul etmemekte inat ettiklerini de ortaya koymuş oldular.

Osmanlı borçları (Düyun-ı Umumiye) Fransa-Türkiye ilişkileri açısından en problemli konuyu teşkil etmiştir. Osmanlı devletinin 1854'te Kırım Savaşı sırasında başlattığı dış borçlanmanın en büyük finansörü olan Fransa ile Lozan'da borçların ödenme şekli üzerinde kati sonuç alınamamıştı. Borçların yaklaşık dörtte üçünün Türkiye Cumhuriyeti tarafından ödenmesi öngörülmüştü. Ödeme şeklinin Türkiye'nin borç tahvillerini elinde bulunduranlar ile Türk hükümeti arasında belirlenmesi kararı alınmasına karşın, yapılan müzakerelerin neticelenmesi 13 Haziran 1928'i bulmuştu. Borcun net miktarı ve ödeme şeklinin formülasyonu ile *Düyun-ı Umumiye İdaresi* tarihe karıştı. Ancak 1929 Ekonomik Buhranı Türkiye'nin de mali durumunu sarstığı için ödemede güçlükler yaşandı. Türkiye Hoover Moratoryumu'na dayanarak ödemeleri geciktirmek istedi ancak alacaklıları ikna edemedi. Yeniden başlayan görüşmeler 22 Nisan 1933'te yeni bir borç sözleşmesi ile sonuçlandı.¹⁰

Türkiye Cumhuriyeti savaş ve mütareke yıllarında yaşadığı ekonomik yıkıma

ilaveten söz konusu borçları da ödemek durumunda kalmıştır. 1954 yılında bitirilen borçlar, yeni devletin yöneticilerini yapacakları her türlü yatırım ve kalkınma hamlesinde mümkün olduğunca yerli imkânlarla dayanmaları gerektiğini hatırlatan bir işlev görmüştür.

Türk-Fransız ilişkileri Almanya'daki Nasyonal Sosyalist iktidarın Versay kayıtlarından kurtulmak için harekete geçmesinin yarattığı tehdit üzerine gelişme gösterecektir. Ancak bu sefer de Hatay (Sancak) meselesi 1936 yılında yeni bir gerginlik sebebi olarak ortaya çıkacaktır.

Hatay meselesi, Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" anlayışının nasıl anlaşılması gerektiğini uygulamalı olarak gösteren en iyi örneği teşkil eder. Nüfus yapısının çoğunluğunu Türkler oluşturduğu için Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Hatay'da 20 Ekim 1921 Ankara İtilafnamesi ile birtakım imkânlar elde edilmişti. Suriye sınırları içinde kalacak İskenderun Sancağı'nda Türk parası resmen kullanılacak, halk milli kültürlerini muhafazada her türlü kolaylıktan faydalanacaktı. İngilizlerin Alman ve İtalyanların yayılmacı politikaları karşısında, Akdeniz hâkimiyeti için Türkiye'yi çok değerli bir müttefik olarak görmeye başlaması ve Türkiye'yi kendi yanına çekmeye çalışması bir yandan Boğazların tam hâkimiyetimize girmesine yol açarken, aynı gelişmeden rahatsız olan Fransa'ya karşı daha rahat hareket etme imkânını da beraberinde getirmiştir.

Bu müsait ortam içinde Hatay meselesini gündeme getiren Atatürk, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a bağımsızlıklarını verme hazırlıkları içerisinde olduğu sıralarda Meclis'te "40 asırlık Türk vatanı Hatay meselesini artık halletmek" gerektiğini vurguluyordu. Önce ülke dahilinde bu iş için kullanacağı unsurları düzene sokan Atatürk, İstanbul'daki İskenderun ve Antakya Yardım Cemiyeti'ni *Hatay Hâkimiyet Cemiyeti* şekline çevirtti. Dört Yol'da aktif bir "Hatay Heyeti" ve merkezi kurdurdu. Bu vesilelerle Hatay'ın Fransızlardan alınması için siyasi polemik başlatıldı. Antakya'da bir başkonsolosluk açıldı.

Bu arada Fransa'nın 1936 Eylül'ünde Suriye'ye bağımsızlık vermesi üzerine faaliyetler hızlandı. Fransız-Suriye anlaşmasında İskenderun Sancağı'nın statüsü belli değildi. Adeta bir emrivaki gibi Suriye'ye devredilmesi söz konusuydu. Türkiye bu duruma itiraz etti. Olumlu netice alınamayan görüşmelerin sonunda 9 Ekim 1936'da bir nota ile Fransadan İskenderun Sancağı'na da bağımsızlık vermesi istendi. Atatürk, meclis açılışında (1 Kasım 1936) milleti gece gündüz meşgul eden en büyük meselenin, "hakiki sahibi özbeöz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatı" olduğunu "üzerinde ciddiyet ve katıyetle durmak mecburiyetinde bulunduğumuzu" anlatıyordu.¹¹

Fransa ise Hatay'daki insanların düşüncelerini hiç hesaba katmadan, sadece bölgedeki nüfuzunu düşünerek, Hatay'a bağımsızlık verirse bunun Suriye'yi parçalamak olacağı gerekçesiyle reddetti. Arada alınıp verilen notalardan sonra Fransa'nın isteği ile mesele Milletler Cemiyeti'ne havale edildi.

Bu tartışmalarla soğuyan ilişkiler Hatay'da halk-polis çatışmaları, Atatürk'ün

Ocak 1937’de Konya ve Ulukışla’ya gidip dönüşünde hükümetin toplantısına başkanlık etmesi ile gerginleşti.¹² Atatürk’ün, bu şekilde meseleyi sahiplenışı sadece sözde kalmamıştır. O, ülke meselelerini halletmede her şeyden önce milletin güvenliğini göz önüne alarak mevcut bütün imkânları sonuna kadar kullanma anlayışı ile basın organlarını da devreye sokmuştur. Nitekim 22-26 Ocak 1937 tarihleri arasında *Kurun* gazetesi başyazarı Asım Us’a dikte ettirdiği beş adet makale¹³ ile meseleyle uzaktan yakından ilgili taraflara gerekli mesajları vermişti. Türkiye’nin, nereye kadar ısrarlı olacağını çok açık bir biçimde ortaya koymasının Cenevre’de toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi’nin karar vermesini de hızlandırdığını söyleyebiliriz.

Milletler Cemiyeti İskenderun Sancağı’nı, içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye’ye bağlı, kendi anayasası olan ayrı bir bölge haline getiren özel statüyü kabul etti (27 Ocak 1937). İskenderun Sancağı bu anlaşma ile Atatürk’ün verdiği “Hatay” adını alırken, Milletler Cemiyeti tarafların da görüşlerini alarak bir anayasa kabul etti. Anayasanın 29 Mayıs 1937’de yürürlüğe girmesiyle Türkiye ile Fransa, Hatay’ın bütünlüğünü garanti ettiler. Bu gelişme üzerine artan güven ve Hatay’da halkın bağımsızlık gösterileri, Fransız memurlarınca engellenmek istenince çatışmalar oldu. Fransızlar yerli halktan azınlıkları da Türkiye aleyhine tahrik edince bu defa Türk kamuoyu galeyana geldi. Hatay’da anayasa gereği yapılan seçim çalışmalarında olaylar çıktı. Milletler Cemiyeti devreye girdi. Fransız sömürge memurlarının Hatay’da huzursuzluk çıkarmaları üzerine Türkiye artık inisiyatifi ele aldı. Atatürk bu kararlılığını, basın yayın organları vasıtasıyla duyurmayı ihmal etmedi. Vefatından tam bir yıl önceye rastlayan 10 Kasım 1937’de *Cumhuriyet* gazetesine verdiği bir mülakatta, Hatay’ı şahsi meselesi olarak gördüğünü belirtti. Bu yoldaki kararlılığını, Fransız elçisine de bildiren Atatürk, o günlerde böyle bir ihtilafın silahlı mücadele ile hallolmasına ihtimal vermediğini, ancak savaş ihtimalini de göz önüne alarak kararını verdiğini anlatır. Eğer savaş ihtimali çok az da olsa ortaya çıkarsa, cumhurbaşkanlığı ve meclis üyeliğinden ayrılacağını ve “bir fert olarak kendisine iltihak edecek birkaç arkadaşla beraber Hatay’a gireceğini, oradakilerle el ele verip mücadeleye devam edeceğini belirtiyordu.¹⁴ Bu çerçevede 21-22 Aralık 1937’de Ankara’da bulunan Suriye Başbakanı Cemil Mardam’a da gerekirse Fransa’ya rağmen bu meseleyi halledeceğini, ihtiyaç hissedilirse Suriye’ye her konuda destek olabileceğini çok net bir dille ifade etmişti.¹⁵

Atatürk, o günlerde Ruşen Eşref’e söylediği gibi, toprak büyütme meraklısı değildi, barış bozma alışkanlığı da yoktu. Ancak antlaşmalara dayanan hakları almadan edemezdi. Çok sevdiği millete, kendisine inanan millete verdiği sözü yerine getirecekti. Nitekim ilişkiler bu safhaya gelince, Atatürk, bazı askeri birliklerin güneye kaydırılmasını emretti. 10 Mayıs 1938’de Mersin’de saatler süren askeri geçit resmini hastalığının ilerlemiş safhasına rağmen izledi.¹⁶ Türkiye’nin kararlılığını görünce Fransa geri adım atarak Hatay’a bir Türk vali tayin etti.

Ezeli rakibi Almanya'nın 1938 Mart'ında Avusturya'yı ilhakı, İtalyanların Akdeniz havzasındaki yayılmacı faaliyetleri, yani Berlin-Roma mihverinin güçlenmesi, Fransa ve İngiltere gibi müttefiklerin Doğu Akdeniz'de güvenilecekleri bir desteğe ihtiyaç göstermiştir. Bundan sonra Fransa genelde Türkiye lehine tavır göstermeye başlamıştır.

3 Temmuz 1938'de Türkiye ile Fransa, Hatay'ın toprak bütünlüğü ve siyasi statüsünün korunması için 2500'er kişilik kuvvetler gönderilmesinde anlaştı. 4 Temmuz'da Türk kuvvetleri göreve başladı. Aynı tarihte çalışmaları daha önce başlatılmış olan "Dostluk Antlaşması" da imzalanmıştır. Türk-Fransız Dostluk Antlaşması'na göre taraflar birbirlerinin aleyhine hiçbir siyasi ve ekonomik anlaşmaya girmeyecekleri gibi birisi saldırıya uğrarsa diğeri tarafsız kalacaktı.

Bu yakınlaşmadan sonra 13 Ağustos 1938'de yapılan seçimlerde Türkler 40 üyeliğin 22'sini kazandılar. 2 Eylül 1938'deki ilk toplantısında meclis Hatay Cumhuriyeti'ni ilan etti. Cumhuriyet içişlerinde serbest, dışişlerinde Fransa'ya bağlı olacaktı. Devletin resmi dili Türkçe ve Arapça olduğu halde bütün milletvekilleri Türkçe yemin etmişlerdi.

Hatay Meclisi Ocak 1939'da Türk Medeni Kanunu ile Ceza Kanunu'nu kabul etti. 23 Haziran 1939'da iki ülke arasında yapılan bir anlaşma ile Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etti. 30 Haziran 1939'da Hatay Devlet Meclisi, Türkiye'ye katılma kararı aldı. Atatürk, bunları göremedi. Ancak kendisi, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü derinden ilgilendiren Hatay meselesini sağlığının kötüleşmesine rağmen yakından takip etmiş, milletlerarası politik gelişmelerin de yardımı ile meseleyi Türk milleti lehine çözmüştür.

Görülüyor ki; Atatürk için barışçı imkânlar sonuna kadar zorlandıktan, o yolla elde edilebileceklerin azamisi alındıktan sonra savaşın gündeme gelmesi söz konusudur. Ancak gözden kaçırılmaması gereken husus, milletlerarası münasebetlerde devlet ve milletin haklarıyla ilgili meselelerde varılabilecek son noktanın, daha işin başında göze alınmış olduğunu muhataplarımıza hissettirmek, bildirmektir. Bu, saldırganlık değildir, savaş çıkırtkanlığı değildir. Bu, Atatürk'ün Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde, Hatay'ın anavatana katılışında bilfiil yaşadığı gibi, medeni dünyada onuruna ve menfaatlerine sahip olarak yaşamının yoludur.

10.1.6. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletlerin daha ziyade avantajlı konumlarını muhafaza etmek amacıyla oluşturdukları Milletler Cemiyeti'ne Türkiye başlangıçta pek sıcak bakmadı. Zira Cemiyet İngiltere'nin kontrolündeydi ve bu Musul meselesinde açıkça görülmüştü. Diğer taraftan dış ilişkilerde süregelen Türk-Sovyet işbirliği de böyle bir katılıma imkân vermiyordu. Ancak 1930 sonrası hızla değişen şartlar sonucu savaşın mağlupları da Cemiyet'e alınmaya başlanmıştı. Cemiyet'e girmenin kendisini Batı ile kaynaştıracığını düşünen Türkiye prensip olarak katılma kararı almışsa da Atatürk, Cemiyet'in

Türkiye'yi davet etmesini beklemeyi tercih etti. O Türkiye'nin herhangi bir uluslararası oluşuma dahil olmak için talepte bulunması yerine siyasi, askeri ve ekonomik varlığı dolayısıyla Türkiye'nin çağırılması gerektiğine inanıyordu. Nitekim 18 Temmuz 1932'de Cemiyet'in daveti üzerine yaptığı katılım başvurusu, üye ülkelerin oybirliği ile kabul edilmişti.¹⁷

Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin Sovyetler Birliği'ne karşı herhangi bir zorlayıcı tedbirine katılmayacağı yolunda garanti vermiş olsa da Sovyetler bu gelişmeden rahatsız olmuştu. Türkiye'nin Batı'ya yönelip kendilerinden kopacağından endişe ediyorlardı. Ancak Almanya'nın ve Japonya'nın saldırgan politikaları Sovyetler'in de 1934'de Cemiyet'e katılmasını sağladı. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan sonra güvenlik ve barışı korumak üzere kurulduğunu ilan etmiş bu teşkilata samimiyetle bağlı kalmıştır. Bu yaklaşım Atatürk'ün dış politika anlayışının da somut bir göstergesidir. İnsanlığı bir bütün olarak değerlendiren Atatürk, herhangi bir organda yaşanan problemin vücudun bütününe rahatsız edeceğini düşünmekteydi. Dolayısıyla bu Cemiyet ile dünyanın neresinde bir rahatsızlık varsa diğer devletlerin barışçı yollarla bu problemi çözmelerine bütün üyeler katkı sağlayabilecekti. Teorik olarak son derece değerli hedeflerle ortaya çıkan Cemiyet'in belirli üyelerine verilen kararları veto hakkının ilerleyen zaman içinde onu gerçek hedeflerinden saptırdığı pek çok örnekle görülecektir.

10.1.7. Balkanlar ve Ortadoğu'da İşbirliği ve Barış Kuşağı Oluşturma Politikası

Türkiye Cumhuriyeti Atatürk'ün liderliğinde iç ve dış barışı hedefleyen bir politika takip ederek bu esnada devlet ve milletin ihtiyaç duyduğu yenilenme ve güçlenmeyi sağlayıcı hamleleri birbiri ardına yapma gayreti içindeydi. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonunda mağlup devletlere dayatılan şartların ağırlığı ve çizilen sınırların yapaylığı mevcut ortamın daha fazla süremeyeceğini gösteriyordu. Atatürk, bilhassa Almanya'da Nasyonal Sosyalistlerin ve İtalya'da faşistlerin iktidarının kısa sürede sınır değişikliklerine yol açacak olayları gerçekleştireceğini öngörmekteydi. Böyle bir gelişme için de gerek Balkanlar'da gerekse Ortadoğu'da birer işbirliği ve barış kuşağı oluşturmanın önemi büyüktü. Tek başına saldırgan devletlerle uğraşmak yerine oluşturulacak işbirliğinin daha caydırıcı olacağı da açıktı. Bu düşünce ile önce Balkanlar'da Alman yayılmasına karşı bir set oluşturma girişimi başlatıldı.¹⁸ Dış ilişkilerdeki en önemli müttefiki Rusya'nın da muhalefetine karşın çalışmaların sonlandırılması Atatürk'ün bu hususa verdiği önemin göstergesidir.

10.1.7.1. Balkan Paktı

Balkanlar'da önce İtalya'nın, arkasından da Almanya'nın revizyonist (Birinci Dünya Savaşı sonrası statükoyu değiştirme taraftarı) politikalar izlemeye başlamaları, devletleri işbirliği arayışlarına itmiştir. Balkan devletleri arasında

işbirliğinin geliştirilmesi fikri Türkiye'nin Romanya'daki elçisi Hüseyin Ragıp Baydur'un 1926'da Romen makamlarına yaptığı Balkan Paktı önerisiyle gündeme gelmiştir.¹⁹ Ancak Balkan devletlerinin birbirlerine olan güvensizliği ancak 1929'daki dünya iktisadi buhranından sonra aşılabacağı için ilk adımlar 1930'da gelmiştir. Ekim 1930'da Türkiye ve Yunanistan'ın önyak olduğu ilk Balkan Konferansı Atina'da toplanmıştır. Burada tam bağımsızlığın yolunun ekonomik olarak bağımsızlıktan geçtiğine vurgu yapılmıştır. Ardından, İstanbul, Bükreş ve Selanik'te her yıl tekrarlanan konferanslar birtakım işbirliği örgütlerinin hayat bulmasına vesile olmuştur. Balkanlarda ticaret, sanayi, denizcilik, tarım, turizm, hukuk ve sağlık sahalarında faaliyet gösteren örgütlerden sonra 1932'de Balkan Paktı tasarısı ortaya çıkmış, ancak siyasi işbirliğinin gerçekleşmesi, Arnavutluk ve bilhassa Bulgaristan'ın muhalefeti yüzünden gecikmiştir.

Almanya'daki siyasi gelişmeler, işbirliğinin bir an evvel gerçekleştirilmesi için ivme yaratmış ve Türkiye ile Yunanistan 14 Eylül 1933'te Samimi Antlaşma Paktı imzalamışlardır. On yıl süreli anlaşma ile taraflar birbirlerinin sınırlarını karşılıklı olarak garanti etmiştir. Ancak Makedonya üzerindeki emellerinden dolayı Bulgaristan bu gelişmeden rahatsız olmuştur. Türkiye başbakan ve dışişleri bakanı düzeyinde çaba sarf etmesine karşın Bulgaristan'ı pakta dahil edememiştir. İki devletin açtığı yola kısa bir süre sonra Romanya da girmiştir. Romen Dışişleri Bakanı Titulescu'nun Türkiye'yi ziyareti sırasında 17 Ekim 1933'te iki devlet arasında "Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Antlaşması" imzalanmıştır.²⁰ Romanya'nın Bulgaristan'ın yayılmacı emellerinden rahatsızlığı kadar deniz ticaretinin Boğazlar dolayısıyla Türkiye ile iyi ilişkilere bağlı olması bu anlaşmada etken olmuştur.

Bulgaristan'ın gelişmelere gösterdiği sert tepki benzer endişeleri taşıyan Yugoslavya'yı da harekete geçirmiştir. Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'ın Belgrad'ı ziyareti sırasında 27 Kasım 1933'te "Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması" imzalanmıştır. Yugoslavya için Bulgaristan kadar İtalya'nın Arnavutluk'u kontrolü de uyarıcı olmuştur. Kendi aralarında işbirliği anlaşmaları imzalayan devletlerin hepsini tek bir siyasi anlaşmada toplamak, fikrin ilk sahibi Türkiye'nin inisiyatifi ile gerçekleşecektir. Atatürk, Rusya'nın Bulgaristan üzerinden yaptığı muhalefeti dolayısıyla "Bütün dünyanın teşebbüs sahipliğini Türkiye'ye verdiği bu işten Rusya istiyor diye vazgeçmeyeceğini" açıklayarak, girişiminden geri adım atmadı. Nitekim 9 Şubat 1934'te Balkan Paktı resmen kuruldu. Pakta göre taraflar, sınırlarını karşılıklı olarak garanti etmenin yanı sıra birbirlerine danışmaksızın başka bir Balkan ülkesi (Bulgaristan) ile birlikte siyasi bir harekette bulunmamaya ve anlaşma yapmamaya karar vermişlerdi.

Türkiye'nin başından sonuna sabırla takip ettiği projenin başlangıçtan itibaren birtakım dezavantajları olduğunu da belirtmeliyiz. Taraflar imzaladıkları gizli bir protokol ile de Balkanlı olmayan bir devlet (Rusya) anlaşma tarafı bir devlete saldırır ve Balkanlı bir devlet (Bulgaristan) de saldırgana yardım ederse devletler

Balkanlı saldırgana (Bulgaristan) karşı birlikte savaşa girmeyi taahhüt etmişlerdi. Ancak Türkiye bu protokolün kendisini Rusya ile bir savaşa sürüklemeyeceğini Rusya'ya bildirmiş, Yunanistan da aynı şekilde İtalya ile çatışmayacağını belirtmiştir. Özetle işbirliği Rusya veya İtalya'nın saldırısına karşı ortak enerji yaratacak güçte olamamıştır. Devletler ancak Bulgaristan gibi bir güce karşı harekete geçebileceklerdir. Bu aynı zamanda Almanya örneği için de düşünülmesi gereken bir husustur. Nitekim 1936'dan itibaren Avrupa'da Alman hâkimiyeti öne çıkınca Romanya Balkan Paktı ile bağlarını gevşetmiş, Yugoslavya da Bulgaristan ile anlaşmayı tercih etmiştir. 24 Ocak 1937'de imzalanan "Yıkılmaz Barış, Samimi ve Ebedi Dostluk Antlaşması" Balkan Antantı'nın kuruluş esprisine aykırı olmuştur. Daha sonra da Yunanistan İtalyan tehdidini dikkate almak zorunda kalacaktır. Balkan Paktı İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile resmen dağılacaktır.²¹

10.1.7.2. Sadabad Paktı

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş belgesi olan Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye, Osmanlı devletinden ayrılan yerler için self determinasyon prensibini kabul ettiğini açıklamış; her milletin kendi devletine sahip olması gerektiğinin altını çizerek manda rejimlerini tanımadığını ilan etmişti. Bu çerçevede Irak, İran ve Afganistan başta olmak üzere bütün bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler içinde olmak prensibi takip edilmiştir. Daha Milli Mücadele yıllarından başlayan Türk-Afgan dostluğu Afgan Kralı'nın 1928'deki Türkiye ziyareti ile daha da pekiştirilmiştir. Afganistan'ın Atatürk inkılaplarından etkilenmesi ve uygulamaya çalışması Türkiye'nin bu ülkeyle ilişkilerine özel bir anlam da katmıştır. İki devlet arasında 25 Mayıs 1928'de imzalanan "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" ile Afganistan'a subay, öğretmen ve doktor gönderilme kararı alınmıştır.

İran ile ilişkiler gerek savaş sırasında gerekse sonrasında sınır bölgede yaşayan aşiretlerin yarattığı sıkıntılardan etkilenmiştir. 22 Nisan 1926 tarihli "Dostluk ve Güvenlik Antlaşması" ile gelişme sürecine giren ilişkiler 5 Kasım 1932'de Ankara'da imzalanan "Dostluk, Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması" ile sağlamlaşmıştır. Öyle ki, bu anlaşmadan sonra İran Şahı Rıza Pehlevi Haziran 1934'te Atatürk'ü ziyaret etmiştir.²²

Irak ile Musul meselesi dolayısıyla imzalanan "Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması"nın ardından Irak Kralı Faysal'ın Türkiye'yi ziyareti (6-8 Haziran 1931) ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olmuştur. Türkiye Hicaz Krallığı ile de iyi ilişkiler içinde olmuştur. Abdülaziz İbn Suud'un 1926'da ilan edilen krallığını ilk kutlayan Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. 3 Ağustos 1929'daki Dostluk Antlaşması Kral'ın oğlu ve dışişleri bakanı olan Emir Faysal'ın Türkiye ziyaretiyle kuvvetlenmiş; 31 Mayıs-8 Haziran 1937'de Türkiye, Ürdün Emiri Abdullah'ı ağırlamıştır. Fransız mandasındaki Suriye ve Lübnan ile ilişkiler mandater devlet vasıtasıyla yürütülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Dünya

Savaşı'nın galiplerine karşı yaptığı mücadeleyi kazandıktan sonra kısa sürede yaptığı yenilikler ve gerçekleştirdiği atılımlar Osmanlı'dan ayrılarak oluşturulan devletlerin yöneticilerinin Türkiye ve Atatürk hayranı olmalarındaki en önemli etken olarak nitelendirilebilir.

Balkanlarda oluşturulmasında başrol oynadığı Pakt'tan sonra İtalya'nın Afrika ve Asya'da yayılmacı emellerini ortaya koymasından rahatsız olan Türkiye'nin bölgede mevcut rahatsızlığı ortadan kaldırmak amacıyla danışma ve dayanışma yönü ağır basan bir girişim gerçekleştirdiğini görüyoruz. Türkiye, İran ve Irak daha 3 Ekim 1935'te Cenevre'de bir "dostluk paktı" imzalamışlardı. Türkiye'nin kadim dostu Afganistan'ın da katılımı ile bu dört devlet 8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran'da Sadabad Paktı'nı imzalamışlardır.²³

Beş yıl için imzalanan anlaşmada taraflar Milletler Cemiyeti ve Briand-Kellogg Paktı'na bağlı kalmayı, birbirlerinin sınır bütünlüklerine saygı göstermeyi kabul ederek, ortak ilgi alanlarına giren konularda danışma ve işbirliği yapmayı taahhüt ediyorlardı. Anlaşma İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak 1955'te kurulan Bağdat Paktı ile değerini kaybetmiştir.

Türkiye Balkanlardan sonra Ortadoğu'da da etrafını bir güvenlik ve işbirliği çemberi ile emniyet altına almayı başarmıştır. Ülkenin uluslararası ilişkilerinde büyük bir güç teşkil eden jeopolitik yapısının, devlet zaafa düştüğü zamanlarda en önemli sıkıntı kaynağını teşkil ettiğinin bilinciyle Atatürk, hem milli sınırları elde etme ve korumayı hem de ülkeyi her alanda çağdaş çizgiye çıkarmayı temel hedef olarak gerçekleştirmiştir.

Söz konusu süreçte takip edilen politikaların zaman, zemin ve imkân ölçüsünün en üst düzeyde değerlendirilerek ortaya koyulduğunu belirtmeliyiz. Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kendi yaptığı son açık konuşmasında "Bizim yolumuzu çizen; içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin bin bir facia ve ıstırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir"²⁴ sözleriyle açıkladığı bu tabii akılcı yaklaşım, onun düşünce ve eyleminin temelini oluşturmuştur. Tabiiliği ve akılcılığı ile ilelebet yaşayacaktır.

10.1.8. Boğazlarda Egemenliğin Tamlanması: Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Anlaşması ile Türkiye'nin egemenliği ve güvenliği açısından eksik kalan en önemli unsur Boğazların Türkiye'nin denetiminde olmayışydı. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının her iki kıyısı ve Marmara Denizi'ndeki adalar silahsızlandırılmıştı. Türkiye'nin adeta Boğaz'ı ölçüsündeki yerlerin güvenliği ise Milletler Cemiyeti'ne bırakılmıştı. Oysa Cemiyet, Japonya'nın Mançurya'ya saldırısı, İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Almanya'nın Versay Antlaşması'nı hiçe sayarak silahlanması gibi gelişmeler karşısında hiçbir şey yapamamıştı. Buna mukabil Türkiye kendisi için hayati önemi haiz bir konuda mutlaka uluslararası işbirliğine uygun bir politika takibinde ısrar ediyordu. Söz konusu gelişmeler üzerine Türkiye, 1933 yılından başlayarak katıldığı her uluslararası toplantıda

Boğazların statüsünün değişen şartlara göre yenilenmesi, tamamen kendi denetimine verilmesi için gündem oluşturmaya, uluslararası kamuoyunun desteğini kazanmaya çalıştı. 1933 Silahsızlanma Konferansı'nda, 1935 Milletler Cemiyeti Konseyi'nde, Balkan Antantı Konseyi'nin toplantılarında yapılan girişimler, güçlü olanın istediğini zorla almaya çalıştığı bir ortamda Türkiye'ye olumlu bir ortam meydana getirdi.

Nihayet 10 Nisan 1936'da Lozan'ın Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamış olan devletlere verdiği bir nota ile Türkiye, Avrupa'daki buhranların 1923 Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazların güvenliği için ortak garantiyi işlemez hale getirip ortadan kaldırdığını belirtti. Türkiye kendi güvenliğini kendisi sağlamak ve egemenlik hukukunu korumak üzere mevcut statünün değiştirilip asker bulundurmasının mümkün olmasını istedi. Daha önce, 1935 Milletler Cemiyeti Konseyi'nde bu isteğe karşı çıkan İngiltere ve Fransa bu defa olumlu yaklaştılar. Akdeniz'e yönelik İtalyan tehdidi karşısında Türkiye'nin dostluğunun değerini anlayan devletler tavırlarını değiştirmeye başlamışlardı. İtalya muhalefet etmeye devam ediyordu.

Türkiye'nin isteklerinin görüşülmesi için İsviçre'nin Montreux kentinde 22 Haziran 1936 tarihinde toplanan konferansta İngiltere ve Sovyetler de birer tez ortaya atmışlardı. Sovyetler Boğazların silahlandırılması hususunda Türkiye'yi desteklerken, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere ait savaş gemilerinin Karadeniz'e sokulmamasını istiyor, bunu kendi emniyeti için önemli görüyordu. İngiltere ise, Karadeniz'e kıyısı olan veya olmayan bütün devletler için tonaj sınırlaması istiyordu. Türkiye konferansta bu iki görüşün ortak noktalarını ön plana çıkarmaya yönelik bir strateji izlemeyi tercih etmiştir. Yaklaşık bir ay süren görüşmelerden sonra, 20 Temmuz 1936'da imzalanan sözleşme Türkiye'nin beklentilerine büyük oranda cevap vermiştir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne göre, Boğazların güvenliği Türkiye'ye bırakılmaktaydı. Barış zamanında veya Türkiye'nin taraf olmadığı savaş durumlarında ticaret gemilerinin geçişi serbest, savaş gemilerinin geçişi yasak olacaktı. Türkiye'nin taraf olduğu bir savaşta ise savaş durumunda olmadığı devletlerin gemilerine belli şartlar altında geçiş hakkı taniyacaktı. Boğazlardan geçişte isteğe bağlı kılavuz alma hizmeti dışında ücret alınmayacaktı. Diğer taraftan Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin emniyeti bakımından da yabancı devletlerin Karadeniz'e geçirebilecekleri ve burada bulundurabilecekleri gemilerin cinsi, büyüklüğü ve toplam tonajı sınırlandırılmaktaydı.²⁵

Yirmi yıl için imzalanan antlaşma, imzacı devletlerin hiçbirisi tarafından fesih olunmadığı için halen yürürlüktedir. Statünün değişmesine karşı çıkan İtalya da tek kalınca 1938 ortalarında sözleşmeye katılmıştır. Ancak Boğazlardan yapılan taşımacılıkta taşınan maddelerin mahiyetinin zaman içinde değişmesi Boğazların her iki yakasının da emniyetini son derece tehlikeye düşürecek hale gelmiştir. Uluslararası antlaşma ve hukuka her zaman saygılı olan Türkiye'nin Atatürk dönemindeki politik espriye bağlı kalarak yeniden bir Boğazlar düzenlemesine

ihtiyacı vardır. Bilhassa isteğe bağlı kılavuzluk hizmeti şehirlerin emniyeti için mecburi hale getirilmelidir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'nin dış politikasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Akdeniz'de kontrolü elinden bırakmak istemeyen İngiltere, İtalyan tehdidine karşı Türkiye'yi destekleme yolunu seçmiştir. Boğazlar Sözleşmesi'ndeki İngiliz desteği bundan sonraki işbirliği çalışmaları için itici bir güç vazifesi görmüştür. Türkiye de kuruluşundan beri iyi ilişkiler içinde olduğu Sovyetleri küstürmeden kendisi için daha emniyetli gördüğü İngiltere ile ilişkileri daha ileri götürmeye çalışmıştır. Türkiye'nin sanayi yatırımlarına finansman ve teknoloji desteği sağlanmasıyla gelişen ilişkiler İkinci Dünya Savaşı öncesi ittifakların oluşumunda Türkiye'nin safını belirlemeye yardımcı olacaktır.²⁶

10.2. ATATÜRK SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI

10.2.1. Genel Çerçeve

İkinci Dünya Savaşı'ndan 21. yüzyıla Türk dış politikasının önemli köşe taşları hakkındaki özet bilgilere geçmeden önce, dış politika konusunda birkaç temel düşünceyi belirtmekte yarar görüyoruz.

Tarihi gelişimi iyi bilip iyi anlamadan bugünü doğru değerlendirmemiz olanaksızdır. Bugünü doğru değerlendirmeden de geleceğe yönelik geçerli ve mantıklı öngörülerde bulunmak çok zor olacak, doğruyu bulmak sadece şansa kalacaktır. Unutmamak gerekir ki uluslararası ilişkiler ve sorunlar, günümüzdeki olgular değildir. Bugün yaşadıklarımız, dün ekilenlerin ürünleridir ve yarın yaşanacaklar da bugün ekilebilenlerin ürünleri olacaktır. Kısacası diplomasi, bir yönü tarihe, diğer yönü geleceğe bağlı bir yönetim alanıdır diyebiliriz.

Tarihi boyutun geleceğe bağlanması, yaşanan dönemdeki durumun ve olayların değerlendirilmesini içerir. Bu değerlendirmede doğruluk ve gerçekçilik çok önemli iki gereksinimdir. Söz konusu süreçte olayların ve gelişmelerin irdelenmesinde belirleyici araçlar ülkenin iç dinamikleri, diğer bir deyişle “ulusal güç unsurları”dır. Bu unsurlar kapsamında, ülkenin coğrafi konumu, nüfusu, eğitim ve kültürü, ekonomik ve siyasi yapısı, ulus olma bilinci, ulusal birlik ruhu ve morali (psikolojik gücü), askeri gücü ve hepsinden önemlisi belirlenmiş temel ulusal politikaları öncelikle akla gelenlerdir.

Ülkelerin dış politikalarında seçeneklerin belirlenmesi ve uygulanacak olanların öne çıkarılmasında, yukarıda sayılan ulusal güç unsurları ayrı ayrı ve değişik ölçülerde belirleyici öneme sahiptir. Bununla beraber, tarihi boyunca ülkemizin dış politika seçeneklerini ve uygulamalarını etkileyen en önemli unsur, coğrafi konumu olmuştur denebilir. Türkiye'nin *jeopolitik konumunun* çarpıcı özelliği, büyük devletlerin yayılma istikametlerinde ve yaşamsal saydıkları çıkar alanlarına giden yollarının üzerinde bulunmasıdır. Bu nedendir ki Türk dış politikasında, her dönemde, bu ülkelerle olan ilişkilerimiz ve bu ülkelerin

birbirleri ile ilişkileri öncelikli etkenler olagelmıştır.

Ulusal güç ve değerlerle ve ulusça benimsenmiş hedeflerle uyumlu olmayan dış politika uygulamalarından uzun vadede başarılı sonuçlar elde etmek olası değildir. Büyük Atatürk 17 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu dönemlerden örnekler vererek bu gerçeği anlatır. Kendi ifadesi ile "[...] dış politika, iç örgütlenmeye ve iç politikaya dayanmak zorundadır. [...] hayali dış siyasetler peşinde dolaşanlar, dayanacakları noktayı kendiliğinden kaybederler."

Osmanlı'nın yıkıntısı üzerindeki varoluş ve Kurtuluş Savaşı sonrasında kurulan Cumhuriyet'in bütün kurumları gibi dış politikası da, kuruluşundan itibaren Batı'ya dönük olmuştur. Bu yeni Cumhuriyet, henüz birkaç ay öncesine kadar ölümüne savaşmakta olduğu Batılı devletlerle böylesine kısa sürede dostluk ilişkileri kurabilmiş, dış politikasında barışı ve diğer evrensel değerleri temel ilke sayan çizgisi ile bu devletlerle ortak hedeflere yönelmiş, böylece, askeri zaferini barışa yönelik siyasi zaferlerle taçlandırmayı başarmıştır.

Tarih kitaplarında, yurttta ve dünyada barışı hâkim kılabilmek konusundaki samimi istek ve kararlılığını, yaşadığı felaket sürecinin ve uğradığı onca haksızlığın hemen arkasından, böylesine açık biçimde ortaya koyan başka bir ulustan söz edilmemektedir. "Türkiye'nin emniyetini gaye tutan ve hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir sulh [barış] istikameti bizim daima düsturumuz [öncümüz] olacaktır" diyor büyük önder 1 Kasım 1931'deki bir konuşmasında.²⁷

Kuruluşunun hemen ardından, çoğu eski Osmanlı toprağı üzerinde yer alan komşu devletlerle tesis edilen dostça ilişkiler ve bölge barışını koruma amaçlı oluşumlara öncülük etmesi, genç Türkiye'nin, "Yurtta barış, dünyada barış" ilkesine sadece sözde değil, uygulamada da bağlılığını göstermiştir. Büyük kurtarıcı, Türkiye'nin barışın korunmasına katılmasını 1 Kasım 1933'teki konuşmasında şu sözleri ile açıklıyor: "Türkiye Cumhuriyeti, beynelmilel sulh ve emniyeti [uluslararası barış ve güvenliği] kuvvetlendirmek için, kendi tesiri ve iktidarı [etkileme gücü] olan sahada ve aynı arzuda olanlarla beraber, hayırlı faaliyetlerde bulunmuştur."²⁸

Başlangıçta değindiğimiz gibi, genç Cumhuriyet'in bütün kurumları ve bu arada dış politikasının ana çizgileri ile Batı'ya dönük oluşunun temel nedeni, Atatürk'ün öngörüsünde şekillenen çağdaş Türkiye modeli için tek yaşayan örneğin batıdaki ülkeler olduğu gerçeğiydi. Bilindiği gibi Atatürk, yeni kurulan bu Türk Devleti ve Türk ulusu için "çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmayı ve onun da ötesine geçmeyi" hedef olarak belirlemişti.

Ekonomik kalkınma ve sosyal gelişmişlik modellerinde Batı'yı örnek alan Türkiye Cumhuriyeti'nin, dış politika ve güvenlik politikalarında da Batı ile paralellik, hatta gereken yerlerde birliktelik içinde bulunmasından daha doğal bir şey olamazdı. Mevcut uluslararası yapı ve güç dengeleri bakımından da, Türkiye'nin ulusal güvenliği ve kalkınması yanında "yurtta ve dünyada barış"ı gerçekleştirmek için görülebilen en güvenli yol, Batı ile kuvvet ve işbirliği içinde olunmasıydı.

1917 Bolşevik İhtilali sonucu Rusya'da yönetime gelenlerin, daha başlangıcından itibaren açıkladıkları yayılmacı hedefler, Türkiye'nin Batı'nın ekonomik ve askeri sistemleriyle bütünleşmesini hızlandırmıştır.

10.2.2. İkinci Dünya Savaşı

Genç Cumhuriyet'in, ülkede ve dünyada barışın kurulup korunması ilkesini esas alan politikalarla yukarıda işaret edilen hedeflere yönelik çabalarını sürdürdüğü bu süreçte, Avrupa'da barış konusunda hiç de ümit verici olmayan gelişmeler birbirini izlemekteydi. Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren antlaşmalar, bunlara bağlı politikalar ve gerçekçi olmayan hatalı uygulamalar, dünyayı adım adım yeni bir savaş felaketine sürüklüyordu.

Büyük öngörü yeteneği ile dünya ve özellikle de Avrupa'daki gelişmeleri değerlendiren Kemal Atatürk, 1931 yılındaki bir görüşmesinde Amerikalı General MacArthur'a, "Gerekli düzeltici adımlar atılmazsa, en geç 1940-45 yılları arasında Almanya'nın yeniden dünyayı kana bulayacağını" oldukça kesin ifadelerle söylemişti.²⁹ Gelişmeler, her konuda olduğu gibi bunda da O'nun dehasını ve üstün liderlik yeteneğini kanıtladı ve dünya gerçekten de 1940'tan hemen önce (1939 Eylül'ünde) kendini, Almanya tarafından başlatılan yeni bir savaşın içinde buldu.

İkinci Dünya Savaşı'nın 1939 yılında çıkmasına giden süreç, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra başlamıştır. Bu savaşın sonunda Avrupa sanayisini besleyecek hammaddelerin birkaç büyük ülkenin tekeline geçmiş olması, yenilen devletlerde askerliğin kaldırılması nedeniyle işsizliğin artmış olması, mandater yönetim kararı ile birçok ulusun yabancı boyunduruğu altına girmiş olması, asker kaçakları ve ekonomik sorunlar, toplumların bozulan asayişlerinin disiplinler yönetimler tarafından düzeltilebileceği inancı bu süreci tetikleyen önemli nedenler arasında sayılabilir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Almanya ile imzalanan Versay Barış Anlaşması Fransa'ya Ren ve aralarında uzun zamandan bu yana problemlere yol açan Alsace-Lorraine'i geri kazandırmış olsa da Almanya'nın bu toprakları yeniden ele geçirmek isteyeceği endişesini de yaratmıştır. Bu endişenin bir sonucu olarak 5 Ekim 1925 tarihinde Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya, Çekoslovakya tarihe Locarno Antlaşması olarak geçen bir paktın ortaya çıkmasına neden oldular. Bu pakt ile Fransa, Almanya ve Belçika, Almanya'nın batı sınırlarını karşılıklı olarak garanti ediyor, bütün anlaşmazlıkları barış yolu ile çözme vaadinde bulunuyor, pakta uymama durumunda imza koyan bütün devletlerin suçluya karşı birbirlerine yardım edecekleri sözünü veriyordu. Bu Almanya-Fransa arasındaki ilişkilerde kısmen bir rahatlamaya neden oldu. Ancak kısa süreli olan bu durumun ardından Locarno Antlaşması'nın batı sınırı konusunda verdiği güvenceyi doğu sınırı için vermemiş olması Fransa'yı yeniden endişelendirdi. Bu nedenle Fransa Dışişleri Bakanı Briand ile ABD Dışişleri

Bakanı Kellogg vasıtasıyla bütün büyük devletlerin bir savaşı lanetleme paktı imzalamaları sürecine geçildi. Briand-Kellogg Paktı adı verilen ve 27 Ağustos 1928 tarihinde imzalanan bu pakt da uluslararası sorunların çözümü için barışı esas alıp savaşa başvurmayı lanetlediğini ifade etmiştir. Ancak bu türden girişimlere rağmen temelde dünya, Birinci Dünya Savaşı'nın üzerinden çok uzun bir zaman geçmeden demokrat ve totaliter devletler olarak ikiye ayrılmış, Rusya, Almanya, İtalya ve Japonya gibi büyük devletlerde ya aşırı sağcı ya da solcu yönetimler işbaşına gelmiş ve Berlin-Roma-Tokyo mihveri kurulmuştur.³⁰ 1936'da Almanya'nın Ren nehrinin batısındaki -daha önceki anlaşmalara göre askerden arınmış olarak kalması gereken- bölgeye askerlerini göndermesi, Habeşistan'ın işgali gibi gelişmeler ile süratle gidilmekte olduğunu tesbit edebildiğimiz İkinci Dünya Savaşı, bir asır içinde dünyanın, özellikle de Avrupa'nın uğradığı ikinci felaket olarak 1939 yılında patlak vermiştir.

1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'yı işgal etmeye başlaması, bunun üzerine İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesi ile İkinci Dünya Savaşı fiilen başladı. Almanya'nın yıllardır yaptığı askeri hazırlık ve esaslı zırhlı kuvvetler ile süratle dayanan Yıldırım Savaşı (Blitzkrieg) taktiği karşısında İngiltere ve Fransa'nın da Polonya'nın yardımına gidememesi Alman ordularının Polonya'yı işgalini kolaylaştırdı. Polonya hükümetinin burada bulunan Ukraynalı ve Beyaz Rus azınlıklara kötü davrandığı gerekçesi ile Rusya'nın da Polonya'ya girmesi sonucunda Varşova teslim oldu. Polonya'nın düşmesinin ardından Hitler bir taraftan Alman kara, hava ve deniz kuvvetlerinin Belçika, Hollanda ve Lüksemburg üzerinden İngiltere ve Fransa'ya karşı harekete geçmesi emrini verdi, diğer taraftan Rusya Estonya, Letonya ve Litvanya ile imzaladığı anlaşmalarla Baltık memleketleri üzerinde ciddi kazanımlar elde ederek direnç gösteren Finlandiya'yı bombardıman etmek suretiyle Fin cephesini çökertti. Rusların Baltık bölgesinde elde ettiği bu başarı ve askeri güçlerinin gerçek niteliğinin de böylece ortaya çıkmış olması Almanya'nın ileride Rusya'ya saldırmasında önemli bir etmen oldu. O vakte değin Almanya her ne kadar süratle İngiltere ve Fransa'ya yürüme kararını vermiş olsa da İskandinav yarımadasının Batılıların eline geçme ihtimali karşısında öncelikle buraya yöneldi ve 9 Nisan 1940 tarihinde Danimarka ve Norveç'i işgal etti. Aynı zamanda Belçika ve Hollanda'yı işgale başlayan Hitler, önce Hollanda'yı ardından Belçika'yı işgal etmekle kalmayarak 14 Haziran 1940 tarihinde Paris'e Alman kuvvetlerini sokmayı başardı. Fransız Mareşal Petain'in Almanya ile temasa geçmesi sonucunda Fransa'nın kuzey yarısı ile Atlantik kıyılarını Almanya'nın işgaline bırakan, geri kalan kısımda merkezi Vichy'de olan bir Fransız hükümeti kuran 22 Haziran 1940 tarihli müterake imzalanarak Fransa savaştan çekildi. Almanya'nın Versay Antlaşması'nın intikamını almasına yol açan bu antlaşma ile her ne kadar Almanya, Fransız donanmasını almayarak onu bir limanda kontrol altında tutmuş olsa da Almanların donanmaya el koyacağından endişelenen İngiltere tarafından Fransız donanması bombardıman

edilerek batırıldı. Hitler'in daha savaşın başlarında Fransa'yı işgal etmeyi başarmış olmasının ardından "Deniz Aslanı" (Seelöwe) adı verilen İngiltere'nin istila planı devreye sokuldu. Alman hava kuvvetlerinin ağır kayıplar vermesine neden olan bu muharebenin kazananı ise İngiltere oldu. Diğer taraftan 10 Haziran 1940 tarihinde Fransa'ya savaş ilan ederek İkinci Dünya Savaşı'na girmiş bulunan İtalya, Mısır'a taarruz etmiş ancak, gerek burada gerekse Doğu Afrika muharebelerinde müttefikler İtalya'ya karşı başarı elde etti. İtalya'nın Afrika'daki başarısızlığının yanı sıra Yunanistan'ı işgali de başarısızlıkla sonuçlansa da Almanya'nın Balkanlara girmesinin ardından Yunanistan işgalden kurtulamadı. Savaşın başından itibaren Alman üstünlüğüne dayalı olarak yaşanan gelişmeler, özellikle Fransa'nın çok kısa bir süre içinde teslim olması, Sovyetlerde Almanya daha fazla güçlenmeden kendi çıkarlarını koruma altına alması duygusuna neden oldu. Balkanlara, Ege Denizi'ne ve Doğu Akdeniz'e egemen hale gelen Almanya, her ne kadar Sovyet Rusya ile bir çatışmayı öncelikli olarak düşünmeyip bu çerçevede onlarla bir ittifak yapmayı denemiş olsa da yapılan görüşmeler olumlu sonuçlanmadı ve bunun üzerine Almanya "Barbarossa Planı" adı verilen Sovyet Rusya'yı ezme planı için Alman ordularına 1941 yılında emir verdi. 22 Haziran 1941 tarihinde Almanya'nın Sovyet Rusya'ya savaş açması ile bu devletin Batılı devletlerle ittifakı da başlamış oldu.³¹

Hitler'in Kafkas petrollerini eline geçirme planını da içeren Rusya'ya saldırısı Stalingrad önlerinde Alman ordularının kuşatılması ve imha edilmesi ile hezimete uğradı.³² Alman-Rus savaşının çıkmasının ardından Fransa erkenden savaş dışı kaldı. Almanya'nın karşısında İngiltere'nin tek başına kalmasından Amerika Birleşik Devletleri endişe duymaya başladı. Japonya'nın 27 Eylül 1940 tarihinde Almanya ve İtalya ile üçlü pakt imzalaması sonucunda endişeleri artan ABD, Japonya'nın Asya'daki yayılmasının genişleyeceğini düşünüyordu. 7 Aralık 1941 tarihinde Japon uçakları Hawaii'de Pearl Harbor'da bulunan Amerikan üslerine saldırarak Amerika Birleşik Devletleri'ne savaş açmış ve ardından aynı ay içinde Amerika ve Almanya karşılıklı olarak birbirlerine savaş ilan etmişlerdir.³³ Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesinin ardından 14 Ağustos 1941'de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill arasında topraklarını genişletmek istemedikleri, her ulusun kendi istediği hükümet şeklini seçme hakkına uyacakları, Nazi diktatörlüğünün yıkılmasından sonra bütün uluslara sınırları içinde güvenle yaşama olanağı sağlayacak bir barışın yapılması gibi ilkeler taşıyan ve tarihe Atlantik Bildirisi olarak geçen bildiri esas alınarak 26 devletin imzasıyla Birleşmiş Milletler Bildirisi yayımlanmıştır. Bu bildiri Birleşmiş Milletler Örgütü'nün temeli olarak kabul edilmektedir. 1942 yılı sonlarına doğru İkinci Dünya Savaşı; Amerika, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'dan oluşan Müttefik devletler lehine dönmeye başladı ve bu kapsamda 1943 yılı içinde Mussolini İtalya'da iktidardan düşürüldü, hava üstünlüğü ele geçirilerek Normandiya kıyılarına yapılan çıkarma ile ikinci bir

cephes açıldı. Müttefik kuvvetler bir taraftan Fransa, Brüksel, Amsterdam ve Almanya'ya girdiler, diğer taraftan Rusya, Balkanlarda harekete geçerek Romanya ve Bulgaristan'ı işgal etti. Yunanistan Alman işgalinden kurtarıldı ve doğudan Rusya, batıdan diğer devletlerin Berlin'e girmesinin ardından 30 Nisan 1945 tarihinde Hitler'in intihar etmesi ile Almanya 7 Mayıs 1945 tarihinde teslim oldu. Mihver devletlerin Avrupa ayağının çökmesinin ardından Asya'da Japonya'nın teslim olmayı reddetmesi üzerine Ağustos 1945'te Hiroshima ve Nagasaki'ye iki atom bombası atıldı ve Japonya aynı ay içinde teslim olduğunu açıkladı. Amerika Birleşik Devletleri'nin Missouri zırhlısında Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim olduğunu belirten antlaşmanın imzalanması ile İkinci Dünya Savaşı 1945 yılında bitti. Dünyanın büyük bölümünün savaş alanı haline gelmesine yol açan ancak, özellikle Avrupa, Doğu Asya ve Kuzey Afrika'nın sıcak savaşı ağırlıklı olarak yaşamasına neden olan İkinci Dünya Savaşı'nın önce Avrupa'da, daha sonra Asya'da bitmesinin ardından geride büyük bir yıkım kalmıştır. Büyük insan kayıpları Amerika Birleşik Devletleri hariç galip devletlerin de yıpranmış olarak savaştan çıkmasına neden olmuştur.³⁴

Bu savaşın sonucunda ABD ve Sovyet Rusya iki yeni kuvvet olarak dünya politikasına yön vermiş ve böylece Amerika çok uzun zamandan bu yana devam ettirdiği Avrupa siyasetine karışmama ilkesi olarak özetlenebilecek Monroe Doktrini'nden vazgeçmiştir. Bundan önce uluslararası siyasetin ağırlıklı devletleri olan ve bu savaştan galip çıkan İngiltere ve Fransa ile yenilerek çıkan Almanya, Japonya ve İtalya'nın toparlanması uzun zaman almıştır. Sovyet Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında sivrilmeye başlaması ile uluslararası ilişkilerde doktrin ve ideoloji önem kazanmaya başlamıştır. Sömürgecilik tasfiyeye uğramaya başlamış, örneğin 1950 yılında Endonezya tam bağımsız bir cumhuriyet olduğunu ilan etmiş, Hindistan ise Pakistan ve Hindistan adıyla iki bağımsız devlete bölünmüş; Seylan adası, Britanya İmparatorluğu'nun sömürgesi olmaktan çıkarak dominyon olmuştur. Üçüncü Dünya ya da Bağlantısızlar Bloku denilen bir kuvvet oluşmaya başlamıştır. Uluslararası siyasetin ağırlık noktası Avrupa kadar Asya, Afrika ve Latin Amerika olmaya başlamış ve bu ilişkilerde siyasal kuvvet dengesi, güvenlik ve barış kadar ekonomik faktör de önem kazanmıştır.³⁵

10.2.2.1. İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası

Savaş sonrasında, yüzyılın sonuna kadar geçen süredeki Türk dış politikasının temel çizgilerini doğru yorumlayıp değerlendirebilmek için, savaş sırasındaki Türk dış politikasının önemli unsurlarını da gözden geçirmemiz gerekmektedir.

Avrupa'nın yeni bir savaşa doğru hızla yaklaştığını gösteren gelişmeler karşısında, Türk dış politikasının temel hedefi, "Türkiye'yi olası bir savaşın dışında tutmak, ülkeyi bu badireden mümkün olduğunca az kayıpla çıkaracak ikili ya da çoklu uluslararası düzenlemeleri yapmak" olarak belirlenmişti. Bu hedefi gerçekleştirecek politikalar kapsamında öncelikle dikkate alınması gereken

aktörlerin; İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve İtalya olduğu görülmektedir.

İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi ve Mussolini'nin emperyalist tavrı, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından bu yana daha gelişmiş ola Türkiye-İngiltere ilişkisinin sıkı bir hale gelmesine neden oldu. Fransa'nın da dahil olması ile Türkiye ve İngiltere arasında işbirliğine dönük görüşmelerin yapıldığı sırada Hitler'in güçlü diplomatlarından Von Papen Ankara'ya Alman Büyükelçisi olarak atanmış ve Türkiye'nin Almanya'dan duyduğu kaygıyı gidermeye çalışmıştır. Ancak Türkiye, Almanya ve İtalya'nın saldırgan politikaları ile öne çıkmaya başladığı ve savaşa giderek yaklaştığı süreçte, İngiltere ve Fransa ile imzalanan bildirimlerle "Barış Cephesi"ne bağlanmayı tercih etti.³⁶

19 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da Türkiye'nin yaklaşan savaşla ilgili kaygılarını önemli ölçüde giderici nitelikte olan Türk-İngiliz-Fransız İttifakı imzalanmıştır. Antlaşma maddelerinin bir kısmına göre;

- Antlaşmanın amacı, saldırıya karşı koymak için Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında gerektiğinde karşılıklı yardım ve destek sağlamaktır.
- Bir Avrupa devletince girişilip Akdeniz bölgesinde Türkiye'nin karışacağı bir savaşa sürükleyici saldırı eylemi durumunda Fransa ve İngiltere, Türkiye ile işbirliğinde bulunacak ve ona ellerinden gelen tüm yardım ve desteği göstereceklerdir.
- İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garantilerin yerine getirilmesi için savaşa girerlerse Türkiye de bunlara katılacak ve yardım edecektir.
- Taraflar bu antlaşmanın uygulanması sonucu olarak savaşa girerlerse mütareke ya da barış için birlikte karar vereceklerdi.

Tamamı 9 madde, 3 protokol, bir gizli askeri sözleşme ve bir gizli özel antlaşmadan oluşan bu metnin 2 numaralı protokolüne göre ise "Yukarıda adı geçen antlaşma uyarınca Türkiye tarafından üstlenilmiş olan yükümlülükler, bu ülkenin Sovyetler Birliği ile silahlı bir anlaşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme onu zorlamayacaktır."³⁷ Ayrıca özel protokol çerçevesinde İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye savaş malzemesi kredisi olarak 25 milyon sterlin, 16 milyon sterlin değerinde külçe altın ve 3,5 milyon sterlinlik bir kredi transferi sağlayacağı da belirtilmiştir.³⁸

Başlangıçta Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına da uygun görünen ve desteklenen bu uzlaş bildirimleri daha sonraki gelişmeler sonucu bu ülke için cazibesini kaybedecek, Sovyet-Alman yakınlaşması sürecinde Sovyetlerin tavırlarının değiştiği görülecektir. Nitekim Türk-Sovyet Antlaşması görüşmelerinde "Boğazların ortak savunulması için ayrı sözleşme yapılması ve Montrö Sözleşmesi'nde değişiklik yapılarak Sovyetler Birliği donanması için sınırsız geçiş olanağı sağlanması" gibi talepler Türkiye tarafından olumsuz karşılanınca, Sovyet

Rusya'nın söz konusu anlaşmalara bakışı da olumsuz hale dönüşmüştür. Öte yandan, İngiltere ve Fransa ile imzalanan bildirgeler kuşkusuz İtalya ve bilhassa Almanya'yı da endişelendirmiştir.³⁹

Almanya ve Sovyetler Birliği'ni memnun etmeyen bu antlaşma bir taraftan Türkiye'ye İngiltere ve Fransa'nın desteğini sağlayıp, onu Sovyetler Birliği'nden uzak tutarken, diğer taraftan savaşa giriş konusundaki çekincelerini de kayda bağlıyordu. Ancak Fransa, daha savaşın birinci yılı dolmadan, Almanya tarafından işgale uğradı ve Haziran 1940'ta yenildiğini kabul ederek savaştan çekilmek suretiyle İngiltere'yi yalnız başına bıraktı. Antlaşma ile Türkiye'ye vaat edilen silah ve askeri malzeme, gereken zamanda verilmedi. 1940 yılında Fransa'nın savaş dışı kalmasının yanı sıra İtalya'nın da savaşa girmesi ve Yunanistan'a saldırmasıyla, savaşa girmesi konusunda Türkiye'nin üzerindeki baskı artmaya başladı. 19 Ekim 1939 Ankara Antlaşması'na göre Türkiye'nin savaşa katılma zorunluluğu ilk kez 1940 yılında Almanya'nın İtalya'ya saldırması ve İtalya'nın da Fransa'ya savaş ilan etmesi ile ortaya çıkmaya başladı. Çünkü antlaşmanın, savaşın Akdeniz'e sıçraması durumunda Türkiye'nin de katılacağına ilişkin koşulu böylece yerine gelmiş oluyordu. Ancak bu durumda İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda çok ısrarcı olmaması ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin savaşa girmesi durumuna karşı tehditkâr tavrı nedeniyle bu aşamada Türkiye'nin savaşa girmesi söz konusu olmadı. 1940 yılında bu kez İtalya'nın Yunanistan'a saldırması Ankara Antlaşması'nın Fransa ve İngiltere'nin Yunanistan ya da Romanya'nın yardımına gitmesi durumunda Türkiye'nin de savaşa katılmasını gerektiren hükmü nedeni ile bir kez daha gündeme geldi. Türkiye bu noktada Bulgaristan'ı uyararak Bulgaristan'ın Yunanistan'a saldırması veya İtalya'nın Selanik'i alması durumunda savaşa gireceğini İngiltere ve Fransa'ya bildirdi. Ancak her iki ihtimalin de gerçekleşmemesi nedeni ile bu olayda da Türkiye'nin savaşa girmesine gerek kalmadı. 1940 yılının sonu ile 1941 başında Almanya'nın Balkanlardaki faaliyetleri İngiltere, Türkiye ve Sovyetler Birliği üzerinde endişeye yol açmış ve bu durum Türkiye ile Sovyetlerin yakınlaşmasına neden olmuştur. Sovyetlerin bu noktada Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki beklentisine Türkiye, bu ülkeye güvenmemesi, İngiltere'nin kendisine yeterince silah ve malzeme yardımında bulunmayacağını düşünmesi ve Almanya'nın Türkiye'nin savaşa girmemesi yönündeki ısrarı nedeni ile sıcak bakmamıştır. Rusya'ya saldırma hazırlığı içinde olan Almanya'nın Türkiye üzerindeki baskısının bir işe yaramadığını görmesi 18 Haziran 1941 yılında Türkiye-Almanya saldırmazlık antlaşmasının hayata geçmesine neden olmuştur. Bu pakt İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ni kızdırıp Türkiye'ye yapılan yardımın kesilmesine neden olsa da Türkiye bu iki devletin Almanya'nın Balkanlara yayılması karşısında bir şey yapamadıkları gerçeğini de dikkate alarak tek başına Almanya ile mücadele etme durumunda kalmaktan kendini kurtarmış oldu. Almanya'nın Türkiye üzerindeki baskısı 1942 yılının sonlarından itibaren kesilse de, bu kez Sovyetler Birliği ile

diğer müttefiklerin Türkiye üzerindeki baskısı artmaya başladı. Savaşın üçüncü yılından itibaren, İngiltere başta olmak üzere müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokma çabalarının arttığı görülür. Bu amaçla birbirini izleyen konferanslar düzenlenmiş, bunların çoğunda Türkiye temsil edilmediği halde, savaşa girmesinin zorunluluğu ifade edilmiş, bazen tehditler içeren ifadelerle politik baskılar uygulanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda; Adana Konferansı (08 Kasım 1942), Kazablanka Konferansı (19 Ocak 1943), II. Adana Buluşması (30 Ocak 1943), Quebec Konferansı (17 Ağustos 1943), Moskova Konferansı (19 Ekim 1943), I. Kahire Konferansı (Kasım 1943), Tahran Konferansı (Aralık 1943), II. Kahire Konferansı (Aralık 1943) sayılabilir.

1943 yılından itibaren müttefikler arasında yapılan konferanslarda Türkiye'nin de katılmasıyla bir Balkan cephesinin açılmasına karar verilmiş olmasına rağmen Türkiye'nin, ordunun malzeme ihtiyacının giderilmesi gerektiği, Sovyetler Birliği'nden emin olmadığı ve Almanya'nın yenilmesi durumunda Sovyetler Birliği'nin Avrupa'ya egemen hale geleceğine yönelik çekincelerini dile getirmesi ile yine hayata geçememiştir. Kazablanka Konferansı'nda alınan Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki bu kararın Türkiye tarafından reddedilmesinin ardından Moskova Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa girmesi söz konusu edilmiş ve 1943 yılı sona ermeden Türkiye'nin savaşa katılmasının istenmesine karar verilmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Eden tarafından Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'na bu karar iletilmiş olmasına rağmen yeteri kadar yardım yapılmadığı sürece Türkiye'nin savaşa girmemeye kararlı olduğu bildirilmiş, yine 1943 yılı içinde yapılan Tahran Konferansı'nda Türkiye üzerinde aynı baskı söz konusu olmuştur. Türkiye'nin savunma gücü için gerekli olan malzeme eksikliğinin giderilmesi talebi ve savaşa girmeyi bu koşula bağlı hale getirmesi bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile Türkiye ilişkisini oldukça gerginleştirmiştir. 1944 yılında Almanya'nın cephelerdeki durumunun kötüleşmesi ve kendi üzerindeki baskı nedeni ile Türkiye Almanya ile olan diplomatik ilişkisini kesti. Yalta Konferansı'nda Boğazlar söz konusu edilmiş, bu konferansın ardından Sovyetler Birliği 1925 tarihli Türk-Sovyet tarafsızlık ve saldırmazlık Antlaşması'nı feshettiğini ilan etmiştir. 1942 Ocak ayında yayımlanan Birleşmiş Milletler Beyannamesi ile savaş sonrasındaki barış konferansına katılabilmek için Almanya'ya karşı savaş açmış olmak şartı getirilmiştir. Türkiye bu şartı yerine getirmediği için barış konferansında da yer alamayacaktı. Yalta Konferansı'nda ayrıca Rusya, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na üye olarak alınmamasını istemiş ve konferans 1 Mart 1945 tarihine kadar ortak düşmana savaş ilan etmiş olan devletlerin üyeliğe alınması kararını alınca, Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.⁴⁰

Türkiye her ne kadar savaşa girmeme prensibini başından sonuna kadar muhafaza etmişse de bu ihtimale karşı hazırlıklarını ihmal etmemiştir. Nitekim seferberlik ilan edilmiş, gelebilecek saldırıları önlemek amacıyla Edirne-Kırklareli

arasını kapsayan Çakmak Müdafaa Hattı kurulmuş, doğuda Kars'tan Zivin'e varan hat ile de Erzurum Müdafaa Hattı güçlendirilmeye başlanmıştır. 1941 yılında Alman tehlikesine karşı Meriç nehri üzerindeki köprüler havaya uçurulmuş, aynı yıl Trakya ve İstanbul'daki sivil halkın Anadolu'ya göç etmesi için çalışmalar yapılmış, Gelibolu'yu savunmak üzere Bolayır'da Demirkapı hattı kurulmuş, Rus tehlikesine karşı Trakya'dan Sovyetler Birliği sınırına asker kaydırılmıştır.⁴¹

Türkiye'nin savaş dışı kalması, bu gelişmeler karşısında da büyük stratejik önemini sürdürmekte ve doğru bir politika olduğunu kanıtlamaktaydı. Türkiye'nin şu ya da bu tarafta savaşa girmesi halinde, savaşın Ortadoğu'ya yayılması kaçınılmaz olacaktı. Çünkü Türkiye'nin Almanya'ya geçit vermesi veya karşı cephede yer alarak yenilmesi halinde "Suriye ve Süveyş Alman tehdidine maruz kalabilir, Irak ve İran petrolleri ile birlikte bütün Arap Yarımadası ve İran Körfezi Alman işgali altına girebilirdi." Bu durum kuşkusuz savaşın daha uzun süre devam etmesi ve neden olduğu yıkımların da o ölçüde artması anlamına gelebilirdi.⁴²

Türkiye'nin savaş dışı kalma çabasının önde gelen gerekçelerinden biri de, kuzeydeki büyük komşusunu kışkırtmaktan olabildiğince kaçınmaktır.

Bu süreçte Türkiye ile Yunanistan, Şubat 1934'te imzalanan Balkan Antantı içinde birbirine karşı yükümlülükler taşımaktaydı. Bu yükümlülüklerine bağlı olan Türkiye, savaş sırasında verdiği nota ile Yunanistan'a saldırması halinde ittifak gereğini yerine getireceği konusunda yukarıda andığımız üzere Bulgaristan'ı uyarmıştır. Böylece Türkiye, güvenilir bir müttefik olduğunu gösterirken, Yunanistan'ın kuzey hudutlarından çektiği kuvvetlerle İtalyan saldırısına karşı koymasına da katkıda bulunmuştur.

Yine bu süreçte görüyoruz ki, Türkiye üzerindeki pazarlıklar, tartışmalar ve politik manevralar savaşın sonuna kadar devam etmiş, tüm bu çabalara karşın Türkiye, savaş felaketinin dışında kalmayı başarmıştır.

10.2.2.2. Savaş Sonrası

Savaş sonrasında, özellikle Batılı ülkelerin dış politikalarında güvenlik gereksinimlerinin etkisi daha ağırlıklı olarak hissedilmeye başlandı. Bunun öncelikli nedeni, kuşkusuz art arda yaşanan büyük savaşların yarattığı korku psikolojisiydi. Bunun yanında, Sovyetler Birliği'ndeki komünist yönetimin, gerek savaş sırasındaki görüşmelerde ve gerekse savaş sonrası sergilediği tavırları ile batıya ve güneye doğru yayılma niyetini ve kararlılığını ortaya koymuş olması da, güvenlik konusunda önemli diğer bir endişe kaynağıydı. Sovyet yetkililer, çeşitli müzakerelerde çıkar bölgelerinin paylaşımı konusunda fevkalâde duyarlı davranmışlar, bu konuda gerekirse güç kullanabileceklerini ortaya koymuşlardı.

Kısacası, demokrasi bloğunda yer alanlarla komünist blokta yer alanlar birbirlerine güvenmediklerini daha savaş sırasında göstermişler, savaşın bitimi ile bu güvensizliklerini en derin biçimde sergilemişlerdir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Batı'nın refah toplumlarında

komünist ideolojiyi yaymasının kolay olmayacağını farkındaydı. Bu nedenle, SSCB önderliğindeki komünist bloğun temel politikası, “Orta ve Güney Avrupa’daki küçük ve kendine yeterli olmayan devletler yanında, enerji hammadde kaynaklarına yakın bölgelerde yer alan ve özellikle de bu kaynaklara sahip totaliter rejimleri kontrol ederek demokrasi cephesini (kapitalist bloğu) bir tür ablukaya almak” olarak şekillenmişti denebilir.

Bu politikanın uygulanmasına yönelik Sovyet stratejisi, gayrı nizami savaşı ve bunun içinde özellikle beşinci kol faaliyetleri ile psikolojik harekâtı etkili biçimde kullanmayı esas alıyordu. Bununla, stratejik konumdaki ülkelerde barış, birlik ve ulusal dayanışmayı yok etmek ve çıkacak kargaşa ortamından yararlanarak, komünist ideolojiyi destekleyen fikirleri yaygınlaştırmak amaçlanmaktaydı. Böylece, çoğu kritik hammadde kaynaklarına sahip azgelişmiş ülkelerde kendisine bağlı rejimleri hâkim kılarak, demokrasi cephesinin gelişmiş ülkelerini, ekonomileri için yaşamsal değerdeki hammaddelerden yoksun bırakmak mümkün olabilecekti.

Savaşın bitkin halde çıkmış olan Avrupa’nın, Sovyet emellerine karşı koyma iradeleri ve güçlerinin var olduğunu söylemek çok güçtü. Bu durumda, kapitalist bloğun patronluğunu yapmak tabii ki ABD’ye düşüyordu. Her iki dünya savaşında da Avrupa’nın kurtarıcısı olmuş, nükleer silah teknolojisini henüz tekelinde tutan, ekonomisi ve sanayi altyapısı savaşların yıkımına hedef olmadan sapaşğlam ayakta duran ABD’nin kendi stratejik çıkarı da, demokrasi bloğunun güçlü bir biçimde Sovyet niyetleri karşısında durmasını gerektiriyordu. Nitekim ABD, kendisi için öngörülen liderlik rolünü üstlendiğini gösteren adımları atmakta gecikmemiştir.

Savaşın hemen sonra, öncelikle Sovyetlerin Ortadoğu ve Doğu Akdeniz bölgesinde nüfuz bölgeleri elde etmelerini önlemek üzere Türkiye ve Yunanistan’ın askeri bakımdan güçlendirilmelerini amaçlayan *Truman Doktrini*’nin açıklandığını görüyoruz (1947). Bunu takiben, öncelikli amacı Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin güçlendirilmesi olan *Marshall Planı* gündeme gelmiş ve ABD kongresinin süratle onayını alarak uygulamaya konmuştur.

Türkiye’nin coğrafi konumunun savaş sonrası yeni siyasi yapılanma içindeki stratejik önemi, savaş öncesine kıyasla daha da artmıştır. Zira bu yeni yapılanma ile ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve politik sistemleri birbirinden farklı ve birbirini kendi sistemi için tehdit sayan iki bloğun en kritik temas noktasıdır Türkiye’nin bulunduğu coğrafya. Bu kritik ve karmaşık ortam Türkiye için dış politikadaki en zor sınav dönemlerinden biri olmuştur. Sonuçta Türkiye, Sovyet baskı ve tehditlerine boyun eğmeden, Batı’ya yönelik çizgisini korumuş, güvenliğini ve geleceğini “Batı Bloğu” (*Özgürlük ve Demokrasi Cephesi*) içinde arama kararlılığını cesaretle sergilemiştir.

Gösterilen bu kararlılık, aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk’ün işaret ettiği çağdaşlaşma hedefine yürümek ve Cumhuriyet’in kuruluş felsefesi ile temel

ilkelerini korumak konularındaki kararlılığın da işareti olmuştur.

Türkiye'nin, ulusal nitelikleri yanında coğrafi konumunun sağladığı stratejik avantajla, özgürlük bloğunun savunulmasına çok önemli güç ve yetenek kattığı tartışılmaz bir gerçektir. Yanlarında yer aldığı Avrupalı müttefiklerinin geçmişteki “dostluk sınavlarında” pek başarılı oldukları söylenemezdi. Ancak, bulunulan koşullarda ve yeni dengeler içinde, Sovyet bloğunun oluşturduğu çok yönlü tehdide karşı Türkiye'nin tek başına karşı koymasının mümkün olamayacağı gerçeği de yadsınamazdı. Diğer bir ifade ile savaş sonrası oluşan iki kutuplu dünyada, hemen her ülke için öncelikli hale gelen güvenlik sorunu ve endişesi, özellikle Türkiye gibi çok hassas bir coğrafyada yer alan bir ülke için yaşamsal önem taşımaktaydı.

Şimdi de, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türk dış politikasını, buraya kadar özetlenen temel bilgileri akılda tutarak, onar yıllık zaman dilimleri içinde ve yine ana çizgileri ile gözden geçireceğiz. Ancak buna başlamadan önce, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar olan süreçte, Türk dış politikasının baş ağrısı niteliğindeki iki önemli problem sahasına temas etmemiz, konunun bütünlüğü bakımından yararlı olacaktır. Birincisi; Yunanistan ile mevcut sorunların Türk dış politikasını kimi zaman bir tür ipotek altında tutar hale gelmesi ve Batı ile ilişkilerimizde her dönemde önemli bir negatif etken olma niteliğini korumasıdır. İkincisi; nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan Türkiye'nin İslam ülkeleri ile olan ilişkilerini, ABD başta olmak üzere Hristiyan Batı'ya yönelik politikası ile bağdaştırmasındaki zorluk ve bu durumun öne çıkardığı sorunlardır. Özellikle, Arap-İsrail anlaşmazlığında, bir yanda Arap komşuları ve bölge ülkeleri, öte yanda ise üyesi olduğu bir askeri blok ve dostça ilişkilerini sürdürmek zorunda olduğu İsrail yanlısı ülkeler vardır. Bütün zorluğuna ve hassasiyetine karşın, Türk dış politikasının her iki konuda da genelde başarılı sınav verdiğini söylemek gerekmektedir. Zira ilgili bütün taraflarla ilişkiler, önemli sorunlar yaşamadan sürdürülebilmiştir.

1950'li yıllarda Türk dış politikasındaki temel hedef, Batı bloğunun askeri ve ekonomik yapılanmaları içinde uygun koşullarla yer alabilmek şeklinde ifade edilebilir. Bu dönemde Türkiye, yukarda ifade edilen *Truman Doktrini* ve *Marshall Planı* uygulamalarının kapsamı içinde yer alırken, dünya barışına katkı konusundaki hassasiyet ve kararlılığını gösteren bir adım atmış, Birleşmiş Milletler komutasında Güney Kore'nin savunulmasına katılmak üzere bu ülkeye bir tugay gücünde asker göndermiştir.⁴³

10.2.3. Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi

1945 Mayıs'ında ABD ve Sovyet Rusya arasında yapılan anlaşma; Kore'nin savaşın bitmesinin ardından bu iki devlete ek olarak İngiltere'nin ve Çin'in ortak vesayeti altına alınacağını kararlaştırmıştı. Sovyet Rusya'nın Uzakdoğu savaşına katılmaya karar vermesi ile Kore, askeri harekât bakımından 38. enlem çizgisi

ile ikiye bölündü. Böylece bu çizginin kuzeyi Sovyet, güneyi ise Amerikan askeri harekât sahası olarak belirlenmiş oldu. Amerika'nın Hiroshima ve Nagasaki'ye atom bombası atmasının ardından Sovyetler de Japonya'ya savaş ilan etti ve askerlerini Kuzey Kore'ye soktu. Birleşmiş Milletler'in çabalarına rağmen iki Kore'nin birleştirilmesi mümkün olmadığı gibi Kuzey Kore'de Sovyetler ve Güney Kore'de Amerikalılar seçimler düzenlediler. Böylece Asya'nın bu stratejik bölgesinde Amerika tarafından Güney Kore Cumhuriyeti ve Sovyetler tarafından Kore Halk Cumhuriyeti kurdurulmuş oldu. Başlangıçta Amerika'nın Güney Kore ve Japonya'da kuvvetlerinin bulunması nedeni ile stratejik olarak üstün olma durumu, Çin'in 1949 yılı sonlarında komünist rejim idaresi altına girmesi ile değişmeye başladı. Bu durumda Sovyetler Amerika'yı Asya kıtasından atmanın mümkün olabileceğini düşünerek, talimatları ile Kuzey Kore kuvvetlerini 25 Haziran 1950 tarihinde Güney Kore'ye doğru harekete geçirdi. Böylece, başlayan Kore Savaşı karşısında Birleşmiş Milletler, Güney Kore'nin yardımına gönderilmek üzere başında Amerikalı General MacArthur'un bulunduğu ve çeşitli milletlerin askerlerinden oluşan Birleşmiş Milletler kuvvetini oluşturdu.⁴⁴ Birleşmiş Milletler, Kuzey Kore'yi barışı bozmakla suçlamış, 38. enleme tekrar çekilmelerini isteyerek, bütün üye devletleri Güney Kore'ye yardım etmeye çağırılmış ve bu talep Birleşmiş Milletler Örgütü'ne üye 56 devletten Sovyetler Birliği, Çekoslovakya ve Polonya hariç 53 ülke tarafından kabul edilmiştir. Kuzey Kore kuvvetlerinin 29 Haziran 1950 tarihinde Seul'u ele geçirmesi ve Güney Kore'nin tamamını tehdit eder hale gelmesi üzerine Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Belçika, Filipinler, Fransa, Güney Afrika Birliği, Habeşistan, Hollanda, İngiltere, Kanada, Kolombiya, Lüksemburg, Porto Riko, Tayland, Yeni Zelanda, Yunanistan ve Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin çağrısına uyarak yardım göndermiştir.⁴⁵

NATO'nun kurulmasından 14-15 ay kadar sonra patlak veren Kore Savaşı'na Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından alınacak tedbirlere katılacağını bildirmiş olmasına rağmen hemen katılmamıştır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Trygve Lie'nin üye devletlere çektiği, Güney Kore'ye askeri yardım yapılmasını isteyen telgrafını Türkiye, Kore'de hizmet etmek üzere 4500 mevcutlu silahlı bir savaş birliğini Birleşmiş Milletler'in emrine vermeye karar verdiğini bildirerek yanıtlamıştır.⁴⁶ 1950 yılında başlayıp 1953 yılına kadar devam eden Kore Savaşı'nı sona erdirecek anlaşma 27 Temmuz 1953 tarihinde imzalanan Panmunjom Mütarekesi'dir. 1951 yılında Kuzey Kore'den gelen anlaşma teklifi ile başlayan görüşmeler iki yıl sürmüş ve Kore iki ayrı Kore olarak kalmaya ve 38. enlem çizgisi sınır olmaya devam etmiştir. İki taraf arasında askersizleştirilmiş bir bölge ve bir askeri mütareke komisyonu kurulması kararının da yer aldığı bu mütarekeden sonra savaşın öncesindeki statüko korunmuştur. Yeni oluşan Doğu ve Batı bloklarını karşı karşıya getiren ve bir anlamda bu iki bloğun güç denemesi olarak gelişen Kore Savaşı, birbirlerine bir üstünlük sağlamadan sona ermiştir.

Birleşmiş Milletler çağrısına uyarak Güney Kore'ye destek veren 17 devletin her birinin değişik şekilde ve ölçüde, bir kısmının yalnızca sembolik sayıda katkı sunduğu Kore Savaşı, Türkiye açısından NATO'ya girmesinde önemli bir etken olmuştur.⁴⁷

Türkiye 1949 yılında kurulan Batı bloğu savunma sistemi olan NATO ittifakına 1952 yılında üye olmak suretiyle Demokrasi Bloğu'nun güneydoğu ucunda, stratejik bakımdan en önemli coğrafyanın savunulması sorumluluğunu ittifak adına üstleniyordu. Türkiye, Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren Atlantik Paketi'nin güneydoğu kanadını savunmak suretiyle Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesi politikasına büyük katkılarda bulundu.

10.2.4. Türkiye'nin Nato'ya Girişi Sonrasında

Dış Politikasını Etkileyen Temel Olaylar

1960'lı yıllarda Türk dış politikasının başlıca uğraş alanları, Türk-ABD ve Türk-Yunan ilişkilerindeki sorunlarda ortaya çıkan gelişmeler oldu. 1962 yılında ABD, Küba'da konuşlu Sovyet füzelerinin sökülmesine karşılık, NATO savunma konsepti kapsamında Türkiye'de konuşlu NIKE füzelerinin sökülmesini kabul etti. Bu gelişme Türk kamuoyunda ve siyasi ortamında "ABD'nin kendi çıkarı için gerekli gördüğü anda ve yerde Türkiye'yi tehlikeye atmaktan çekinmeyeceğinin işareti" olarak algılandı. Takip eden yıllarda, Kıbrıs'ta Yunanistan tarafından desteklenen Rumların bu adada yaşayan Türklere karşı bir yok etme harekâtını başlattığı izlendi. Türkiye'nin adaya silahlı bir müdahalede bulunarak soydaşlarının güvenliğini ve mevcut antlaşmaların uygulanmasını sağlama niyetinin anlaşılması üzerine, zamanın ABD Başkanı Johnson tarafından Türk Başbakanı İsmet İnönü'ye bir mektup gönderildi. Diplomatik nezaket sınırlarını zorlayan bu mektupta, böyle bir harekâta girişilmemesi isteniyor, girişilmesi halinde ABD kaynaklı savaş malzemesinin kullanılamayacağı, kullanılması halinde yaptırımlar uygulanabileceği gibi tehditler de yer alıyordu. Dostluk anlayışı ile bağdaşmayan bu davranış, Küba krizinin ABD'nin dost olarak güvenilirliği konusunda Türk toplumunda oluşan şüpheleri daha da derinleştirdi ve ABD karşıtı grupların ellerini güçlendirdi.

Aynı zaman diliminde yaşanan Ortadoğu krizi ve bu kapsamda yaşanan Arap-İsrail çatışmaları, Türk dış politikası için süreci daha da zorlaştırmıştır.

1970'li yıllarda Türk dış politikasını şekillendiren gelişmeler esas olarak 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nı içeren kriz ve bunun arkasından, 5 Şubat 1974 tarihli Amerikan silah ambargosu uygulaması olmuştur. Bu olaylar, 1973'te Arap ülkelerince başlatılan petrol ambargosunun neden olduğu genel ekonomik durgunluk ile aynı döneme rastlamış, bu rastlantı Türkiye'nin ekonomik sorunlarını daha da derinleştirmiştir. Bir yanda Amerikan silah ambargosu, diğer yanda iç ekonomik problemlerin yaşandığı bu ortamda Türkiye, "ulusal çıkarlarının birinci derecede önemli ve ayrıcalıklı olduğu daha özgür bir dış

politika izlemeye karar verdi.”⁴⁸ 1970’lerin sonlarında, Türkiye’yi bağımsız dış politika uygulama konusunda cesaretlendiren iki önemli gelişme görüyoruz: İran’da Şah rejiminin yerini İslam Devrimi hareketinin alması ve Afganistan’ın Ruslarca işgali. Her iki olay da, ABD ve diğer Batılı müttefiklere Türkiye’nin bölgedeki denge unsuru olma konumunu çok açık biçimde göstermiş; bu durum, Türkiye’nin elini daha da rahatlatmıştır.⁴⁹

1980’li yıllarda Türk dış politikasının temel anlayışında, geleneksel normların bazılarının terk edildiği, daha liberal adımların atıldığı gözlenmektedir. Bunu, dış politikanın çok boyutlu hale gelmesi olarak da tanımlayabiliriz. 1984’teki terör saldırıları ile başlayan PKK eylemleri ve buna karşı alınan önlemler, kısa sürede özellikle Avrupa’nın dikkatini bu olaylara çekmiş, terör örgütüne karşı girişilen güvenlik harekâtını “insan hakları” açısından sakıncalı bulan Avrupa kurumlarının eleştirileri Türk dış politikasında başa çıkılması gereken bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Gece baskın yaptıkları köylerde uyuyan bebekleri bile hiç acımadan katleden teröristlerin insan hakları konusunda büyük duyarlılık gösteren Avrupalı kurumların, teröristlerce öldürülen sivillerin ve askerlerin insan haklarını hiç de önemli görmemeleri Türk halkı için şaşırtıcı olmuştur.

1980’li yılların sonlarına yaklaşıırken, Türkiye’nin dış politikasındaki en önemli ayak bağı, PKK ve bu örgütü destekleyen birkaç siyasetçi hakkında kendi iç hukuku gereğince aldığı kararlar ve yaptığı işlemlerdir.

1990’lı yıllarda Türk dış politikasındaki yönlendirici etken unsurlar; PKK örgütünün komşu ülkeler ve bazı Avrupa ülkelerinden gördükleri desteğin ilişkilere etkileri, Avrupa Birliği’ne üyelik sürecindeki hareketlenmenin getirdiği tartışmalar ve NATO’daki yapısal değişikliklerle ilgili olarak uygun politikaların geliştirilmesi ihtiyacına yönelik çalışmalar olmuştur. Yine bu dönemde, Müslüman ülkelerle daha kapsamlı ilişkiler kurulması yanında, bağımsızlığını yeni kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Avrupa’daki yeni devletlerin dış ilişkiler ağına dahil edilmeleri ile dış politikanın olağanüstü yoğunluk kazandığını ifade etmek mümkündür.

2000’li yılların başlangıcında Türk dış politikasının odaklandığı konuların, AB üyeliği ve Türk-Amerikan ilişkilerindeki sıkıntıların aşılması olduğunu görüyoruz. Bunlarla ilgili özet bazı bilgileri birlikte gözden geçirelim.

10.2.4.1. Avrupa Birliği Üyeliği

Avrupa Birliği üyelik sürecinde, başlangıçta Türkiye’nin dış politikasının temel unsuru olan “ulusal”lık özelliğinin geri plana atıldığı görülmektedir. Bu süreçte Türkiye, başta Kıbrıs konusu olmak üzere, bölgesel ilişkilerinde mevcut sorunlar ile ilgili ulusal çıkarlarını göz ardı etmeye zorlanmakta, bu yöndeki adımları atması, üyelik sürecinin ilerlemesi için birer koşul olarak gündeme getirilmektedir.

AB bir yandan Türkiye’ye, küreselleşmenin ve AB üyelik sürecinin zorunlu kıldığı iddiası ile dış politika seçenekleri dayatmaktadır. Öte yandan AB’nin

kurucuları başta olmak üzere diğer Avrupalı üyelerinin dış politikalarında hâlâ kendi ulusal çıkarlarını esas alan çizgileri özenle korumaları, ciddi bir çelişki teşkil etmektedir.

AB tarafından dayatılan ilave koşulların birçoğunun, Türkiye'nin ulusal çıkarları ile bağdaşıp bağdaşmadığı kadar, içinde bulunduğu sosyal, politik, ekonomik, kültürel, psikolojik ve güvenlik koşulları ile uyushup uyushmadığı da tartışmaya açıktır.

Türkiye'nin, çağdaşlaşma hedefine garantili biçimde ulaşabilmesinin görülebilen en güvenli yolu, kuşkusuz AB üyeliğidir. Ancak, ulus devlet, tam bağımsızlık, üniter yapı, vatan bütünlüğü ve laik cumhuriyet nitelikleri gibi, Lozan'ın temel kazanımlarından vazgeçerek elde edilecek bir AB üyeliğinin, Türk ulusunca onurlu bir başarı sayılması olasılığı da görülmemektedir.

10.2.4.2. Türk-Amerikan İlişkileri

ABD'nin, Soğuk Savaş döneminde “Demokrasi Bloğu”nun liderliğini yaptığı, ekonomik, askeri ve özellikle nükleer gücü ile karşı bloğun saldırgan hareketinin caydırılmasında ve barışın korunmasında en önemli rolü oynadığı yadsınamaz bir gerçektir. 1990'dan itibaren meydana gelen gelişmeler, Berlin Duvarı ile birlikte Sovyet İmparatorluğu'nun ve dolayısıyla da Varşova Paktı askeri bloğunun yıkılması ve daha geniş anlamda Soğuk Savaş döneminin kapanması sonuçlarını doğurdu. Sovyetlerin çöküşünün doğal sonucu olarak ABD, sosyal, ekonomik, psikolojik ve askeri gücü ile “tek süper güç” niteliğini kazandı.

ABD'nin, bu konumunu, görülebilir bir geleceğe kadar koruyarak sürdürmek istemesi doğal karşılanmalıydı. Bunun için de öncelikle yeni oluşma sürecindeki güç merkezlerini dikkatle izlemesi ve bunlardan herhangi birinin tek başına ya da birkaçının ittifak halinde kendisine rakip duruma gelme olasılıklarını ortadan kaldıracak politikalar uygulaması gerekiyordu. Önemli bir güç merkezi olma potansiyeline sahip olan ülkeler kapsamında; Çin, Japonya, Avrupa Birliği, Hindistan, İran ön planda akla gelenlerdi. Bunların rekabette başarı şanslarını ortadan kaldırmanın en kesin yolu kuşkusuz, bu ülkelerin ekonomilerinin temel gereksinimi olan enerji ve diğer ana hammadde kaynaklarına hâkim olmaktı.

Tek süper güç olarak dünyanın patronu konumundaki ABD'nin, kendisini evrensel barış, huzur ve gelişmenin de sorumlusu olarak görmesinden daha doğal bir şey olamazdı. Bu kapsamda işe, ABD'nin kendi anavatanının ve kendi vatandaşlarının güvenliğini ve huzurunu da doğrudan ilgilendiren “uluslararası terör” ile mücadeleden başlamak gerekiyordu. Ne rastlantıdır ki, uluslararası terörün destekçileri ve asıl sorumluları olarak suçlananlar, dünyanın en önemli enerji kaynaklarından birinin üzerinde oturan Ortadoğu ülkeleriydi.

11 Eylül 2001'de bir terörist grubun kaçırdığı yolcu uçakları ile New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin yer aldığı İkiz Kuleler'e ve Washington D.C.'de Savunma Bakanlığı (Pentagon) binasına yaptıkları intihar saldırıları, 5000'den fazla

insanın ölümüne, çok daha fazla insanın yaralanmasına neden oldu. Bu, ABD gibi bir süper güç için sadece insan yaşamı ve ekonomik kayıplarla açıklanabilecek bir olay değildi. ABD yöneticilerini bunlardan daha da fazla rahatsız eden tarafı, ABD'nin uğradığı ağır saygınlık kaybı olmuştu.

11 Eylül saldırısı tüm dünyaya terörün evrensel ve acımasız yüzünü göstermiş, bundan böyle hiçbir coğrafyada hiçbir toplumun terör saldırılarından tamamen korunmuş sayılamayacağını kanıtlamıştır. Öte yandan bu olay, terör örgütlerinin olanak ve yeteneklerinin hemen hemen sınırsız olduğunu, çok güçlü finans kaynaklarına sahip olduklarını da göstermiştir. Bu koşullarda söz konusu örgütlerin, günün birinde Kitle İmha Silahları'nı (KİS) elde ederek, seçecekleri hedeflere karşı kullanmaları olasılığının da öncelikle düşünülmesi ve buna karşı gecikmeden önlem alınması gerekiyordu.

Bu konuda sicili en bozuk ülke Irak ve ABD yönetiminin 11 Eylül'den sorumlu gördüğü ilk sanık da Irak lideri Saddam Hüseyin idi. 2002 yılı sonunu bölgede yığınak yaparak geçiren ABD, Koalisyon'a katılan ülkelerle birlikte, Mart 2003'te Irak'a yönelik "cezalandırma harekâtı"nı başlattı.

Bu harekât ile ilgili ABD planlarının uygulanması konusunda yaşanan bir kriz, Türk-ABD ilişkilerinin tarihindeki en derin kırılmanın nedeni oldu. ABD planlaması, bir kısım Kara Kuvveti unsurlarının Mersin ve İskenderun'dan karaya çıkarılıp Türk topraklarından geçerek Irak'a kuzeyden girmesini içermektedir. Tüm hazırlıklar buna göre yapılmış, asker ve malzeme yüklü gemiler, adı geçen limanların önüne gelmişti. Ancak, bu safhada söz konusu geçişe izin verilmesini öngören yasa tasarısı TBMM'de 1 Mart 2003 günü yapılan oylamada reddedildi.

ABD yönetimi, medyası ve doğa olarak Amerikan toplumu bu olayı dostluk ve silah arkadaşlığı ruhuna aykırı bir davranış olarak değerlendirdi. 1952'de Kunuri'de (Kore), Amerikan birliklerinin güvenle geri çekilmeleri için Türk Tugayı'nın gösterdiği özveri, şehit verdiği 400'den fazla mensubu, 1960'lardaki Küba Krizi, Johnson mektubu ve 1974'teki silah ambargosu unutulurken, iki ülke ilişkilerinde sadece "Mart tezkeresi krizi" yaşanmış gibi bir tavır sergilendi. Kuzey Irak'taki Türk Özel Kuvvetler mensuplarına, bu timin orada bulunduğu ve bulunma gerekçesi bilinmesine karşın, büyük olasılıkla Kürt peşmergelerin kışkırtması sonucu yapılan düşmanca işlem, elbette Türk halkını çok derin şekilde incitmiştir. ABD'nin bu çok sert ve olumsuz tavrı, ilişkileri yeniden sağlıklı bir görünüme kavuşturmak isteyen Türkiye için ciddi bir dış politika sorunu olmuş ve 2005'in ilk yarısı sonunda bu durumunu korumaya devam etmiştir.

Irak harekâtında ABD'nin yanındaki koalisyonda yer almak konusunda Türk toplumunda ve medyasında farklı görüşler seslendirilmiştir. Bir kısım aydınlar ve akademisyenlerce, yanı başındaki bir bölgede yer alan çatışmanın dışında kalmakla Türkiye'nin, bölgede savaş sonrasındaki oluşumlar hakkında söz söyleme şansına sahip olamayacağı ifade edilirken, bazıları da, ABD'nin yanında Irak'a girmekle, savaş batağının içine gömüleceğimizi, bölgedeki komşu ülkelerin

bize olan güvenini kaybedeceğimizi ileri sürdüler. Bir kısmı ise, açıkça ifade etmemekle beraber, “Müslüman Arap kardeşlerimize karşı savaşmanın dinsel inançlarımız yönünden doğru olmayacağına” inanmaktaydı.

Bir ülkenin dış ilişkilerinde geline bu tür kritik dönüm noktalarında, o ülkenin dış politikasını yönetenlerin yapması gereken şey, şu soruların doğru cevaplarını aramak olmalıdır: “Bu olayda korunması ya da yeniden kazanılması söz konusu olan ulusal çıkarımız var mıdır? Var diyorsak, “Bu ulusal çıkarın korunması ya da elde edilmesi için bugün gereken özveriye göstermekten kaçınmamız halinde, yarın bizim çocuklarımız veya torunlarımızın aynı ulusal çıkarı elde etmek için çok daha büyük bedel ödemek zorunda kalmaları söz konusu olabilir mi?” Bu son soruya da “evet” diyorsak o zaman bizim için uygun seçenek bugün özveriden kaçmamak olacaktır. Genel olarak Irak ve Ortadoğu’nun bütününde ve özel olarak da Kuzey Irak’ta Türkiye’nin stratejik önem taşıyan ekonomik ve güvenlik çıkarları olduğunu yadsınamız olanaksızdır. Bu açıdan bakılarak, bölgenin yeniden yapılanması ile sonuçlanacağı en başından itibaren açık biçimde görülebilen bir savaşta yer almak ya da almamak konusundaki düşünceler tekrar değerlendirilebilir.

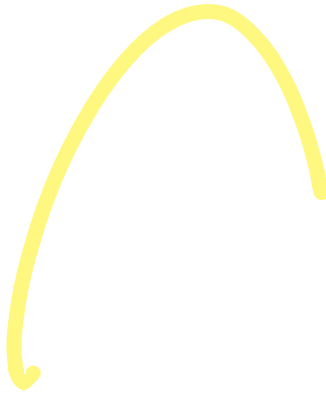
Burada vurgulanması gereken diğer önemli bir nokta da şudur: Süper güç konumu ve çağdaşlaşma sürecinde birçok özelliği ile örnek teşkil eden ABD’nin dostluğu Türkiye için ne kadar önemli ise, bulunduğu çok önemli coğrafyada demokrasi ve çağdaşlaşma yolundaki çabaları ile tüm bölge ülkelerine olumlu bir örnek teşkil eden, ayrıca, yarım asrı geçen ilişkileri sürecinde güvenilir bir dost olduğunu kanıtlamış olan Türkiye’nin bu dostluğu da ABD için aynı derecede önemlidir.

İçinde bulunduğumuz dönemde, hem AB ve hem de ABD’nin, Soğuk Savaş döneminde görülmeyen bir ısrarla, ayrılıkçı hareketleri, sözde Ermeni soykırımı, Kıbrıs, Ege, Ruhban Okulu, Patrikhane, Irak’ın kuzeyindeki Kürt oluşumu, Pontus gibi konuları kendi amaçlarına uygun şekilde Türkiye’nin gündemine taşımaları, Türk aydını tarafından dikkatle değerlendirilmelidir.

Dış politika konusunu bitirmeden önce, Büyük Önder’in dış politika anlayışı ve uygulamalarından çıkarmamız gereken derse bir kere daha bakmamızda yarar olacağı inancındayız. Mustafa Kemal’in, Kurtuluş Savaşı yılları dahil olmak üzere yaşamının sonuna kadar dış politikaya ilişkin beyanlarında ve uygulamalarında aşağıdaki kişisel özelliklerinin öne çıktığını görürüz:

- Çok iyi tarih bilgisi ve bu bilgileri, bugüne ve geleceğe etkileri bakımından değerlendirme yeteneği, tarihten dersler çıkarma becerisi,
- Mükemmel bir strateji ve jeopolitik bilgisi,
- Olayları, resmin bütünü içinde görebilme, sebep-sonuç ilişkisini bu genişlik içinde irdelileyebilme özelliği (vizyon sahibi olma niteliği),
- Eşsiz bir öngörü yeteneği (tepenin arkasını görebilme),

- Temelde barışçı karakter (barışı kendi ulusu için olduğu kadar tüm insanlık için kutsal bir amaç olarak kabullenmek),
- Bağımsızlık koşulu (kurduğu devlet için olmazsa olmaz koşullardan biri olarak ifade ettiği “tam bağımsızlık karakteri”).

11. BÖLÜM

ULUSAL GÜVENLİK

Edip Başer

11.1. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ULUS DEVLET VE DEĞİŞEN GÜVENLİK STRATEJİLERİ

Küreselleşme süreci için bir başlangıç tarihi ifade etmek güç olmakla beraber, bu sürecin tetikleyicisi ve sürücü motorunun ekonomik ilişkiler olduğunu söylemek mümkündür. Bu ilişkilerin tarihi elbette ortaçağa kadar gider. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde dünyanın siyasi ve askeri bakımdan yeniden yapılanması kapsamında, ekonomik çıkarlar yeni boyutlar kazanmış ve bunun sonucunda yoğunlaşan ekonomik ilişkiler ülkeleri birbirlerine daha çok bağımlı hale getirmiştir.

Bu dönemde hızla gelişen teknolojinin sağladığı geniş kapsamlı ve çok süratli iletişim olanakları, ekonomik ilişkileri daha da genişletmenin yanında, toplumlar arasında kültürel etkileşimi de daha geniş boyutlara taşımıştır. Bu etkili iletişim olanakları, ortak evrensel değerler hakkında daha geniş kitlelerin aynı duyguları paylaşmasını ve aynı duyarlılığa sahip olmalarını da sağlamıştır.

1970’lerden itibaren ticaretin, üretim ve pazarlama boyutu ile hızlı bir biçimde evrensel nitelik kazandığını görüyoruz. 1990’ların başında Sovyet bloğunun çökmesi, “Demir Perde” olarak tanımlanan ideolojik sınırları da ortadan kaldırmış, eğitim, kültür ve iletişim alanında küreselleşme olgusu, kontrolü güç bir hız kazanmıştır. Bu gelişmelerin ekonomik ilişkilere de yansıyan etkileri sonucu, çok uluslu ticari kuruluşlar, bu tarihlerde daha yaygın bir biçimde görülmeye başlanmıştır.

Yine 1970’li yıllardan itibaren gündeme gelmeye başlayan “ulus devlet” kavramı, hızlı küreselleşme süreci ile uyumlu olarak, 1990’lardan itibaren günlük

tartışma konuları arasına girmiştir. Halen devam eden bu tartışmalarda bazı çevreler, ulus devletin, aşırı akışkan hale gelen uluslararası ekonomik faaliyetleri ve bunlara bağlı olarak çeşitlenen uluslararası siyasi ilişkileri kontrol etmekte hayli zorlanır duruma geldiğini ileri sürerken diğerleri, dünyadaki gelişmelerin ulus devletin önemini artırdığını savunmakta, ulus devletin tüm dünyada meşruiyet krizi yaşadığı gibi gerçekdışı iddialarla zihinlerin karıştırılmaya çalışıldığını vurgulamaktadırlar.

Gerçekte bugün dünyadaki hiçbir devletin, “ulus devlet” niteliğinden uzaklaşmak niyetinde olmadığını izliyoruz. Avrupa Birliği projesinin önünde, itiraf edilmemekle beraber, en güçlü engelin bu gerçek olduğunu söylemek, pek de yanlış olmayacaktır. Zira AB ülkeleri toplumlarının, birlik için öngörülen ortak kurallara yaklaşımlarında, kendi ulusal niteliklerini korumaya büyük özen ve direnç gösterdiklerine tanık olmaktadır.

11.2. ULUSAL GÜVENLİK KAVRAMI HAKKINDA GENEL GÖRÜŞ VE ANLAYIŞ

Bir ülkenin ulusal güvenliği; o ülke ulusunun, ulusal hak ve çıkarlarının, ulusal birliği ve ülke bütünlüğünün, sosyal, ekonomik ve politik yaşamının, toplumsal huzur ve barışının her türlü iç ve dış tehdit ve tehlikelere karşı korunmasıdır.

Ulusal güvenlik stratejisi, mevcut ulusal güç unsurlarının, yukarda tanımlanan ulusal güvenliğin sağlanması amacıyla izlenecek politikaların uygulama metotlarını içerir. Diğer bir ifadeyle, ulusal güç unsurlarının, ulusal güvenliğin sağlanması için nasıl kullanılacağını belirleyen temel kurallar bütününe “ulusal güvenlik stratejisi” diyebiliriz. Burada sözü edilen ulusal güç, o toplumun sosyal, politik, ekonomik, kültürel, psikolojik, teknolojik ve askeri alanlardaki güç ve yeteneklerinin toplamıdır. Bu ulusal güç unsurları bir yandan ulusal güvenliğin sağlanmasında kullanılan araçları oluştururken, diğer yandan her birinin korunması ve geliştirilmesi aynı zamanda ulusal güvenlik stratejilerinin de hedeflerindendir.

Bu tanımlar ışığında Türkiye’nin Ulusal Güvenliği ve Güvenlik Stratejisi şöyle tanımlanabilir: T.C. vatandaşlarının refah ve huzuruna, onların siyasi örgütlenmesi olan Türkiye Cumhuriyeti devletinin ulusu ve ülkesi ile bütünlüğüne, laik demokratik cumhuriyetin temel ilke ve ideallerine zarar vermesi muhtemel her türlü iç ve dış tehdit ve tehlikelere karşı, politik, ekonomik, psikolojik, askeri ve diğer tüm alanlarda gerekli önlemlerin zamanında öngörülerek planlanması ve gerektiğinde, yine zamanında etkin biçimde uygulanmasını kapsayan faaliyetler bütünüdür.

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere, ulusal güvenlik, toplum yaşamının tüm boyutları ile iç içedir, tüm boyutları ile ilişkilidir. Örneğin bir ülkenin ekonomik yaşamını ilgilendiren en küçük detay bile, sonuçta ulusal güvenliğin bir parçasıdır.

Ulusal güvenliğin gücü, ulusal güç unsurlarından kaynaklanır. Ulusal gücü oluşturduğu yukarda ifade edilen alanlar sorunlardan ne kadar arındırılabilmiş ise, ulusal güvenliğin altyapısı o kadar sağlam demektir. Unutulmamalıdır ki, sürdürülebilir bir kalkınmanın temel koşulu, güvenceye alınmış bir barış ve huzur ortamıdır. Bu ortamın güvenli biçimde sağlanabilmesi ise, yeterli bir “ulusal güvenlik sistemi”nin varlığına bağlıdır. Bu güvenlik ortamını sağlamak, onu sürekli güçlendirerek koşulların gerektirdiği yeterlikte devam ettirmek, siyasi otoritenin en başta gelen görev ve sorumluluğudur.

Ulusal güvenlik stratejisinin belirlenmesinde, yukarda açıklanan güvenlik altyapısının yanında diğer temel belirleyici unsur, ilgili ülkenin kendisine özgü tehdit algılamasıdır. Türkiye’nin de kendi ulusal stratejisini, mevcut ulusal gücünü dikkate alarak, kendisine özgü iç ve dış tehdit algılamasına göre belirlemesi gerekmektedir. İçinde yaşadığımız dönemde, uluslararası toplum tarafından tüm ülke yönetimleri ve ulusal güvenliklerine tehdit olarak kabul ettikleri eylem ve davranışları şöyle listelemek mümkündür:

- Açlık (Refahın paylaşımındaki büyük dengesizlik)
- İşsizlik
- Kontrol dışı göç hareketleri
- Örgütlü suçlar
  - Uluslararası silah kaçakçılığı
  - Uluslararası uyuşturucu kaçakçılığı
  - Uluslararası insan kaçakçılığı
  - Kara para aklama türü mali suçlar
  - Kitle İmha Silahları’nın yayılması (terör örgütlerinin eline geçmesi)
  - Terörizm

Bu genel tanımlamalardan sonra şimdi de, küreselleşme sürecinde gelinen noktada, açıklanan bu tehdit çeşitlerinin ortaya çıkardığı koşulların ulusal güvenlik kavramına getirdiği ilave düşüncelere bakalım.

Gelişen teknolojinin sağladığı olanaklarla ekonomik ve kültürel ilişkilerin kazandığı son derece geniş ve karmaşık nitelik, ulusal çıkarların hudutlarını da çok geniş alanlara yaymış bulunmaktadır. Bu karmaşık ilişkiler ortamında, ulusal çıkarların elde edilmesi ve korunması için kullanılan araç ve metotlarda da önemli değişimler meydana gelmiştir.

Temel unsur yine diplomasi olmakla birlikte, halen varlığını sürdüren otoriter rejimler ve yasadışı bazı grupların, amaçlarına ulaşmada alışılmışın dışında metotlar kullanmaya başladıklarını görüyoruz. “Terörizm” olarak nitelenen bu metot aslında dünyamız için yeni olmayan bir savaş metodu olmakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar böylesine yoğunlukta ve bilinen klasik bir savaştan bağımsız olarak uygulanmamıştır.

Bazılarınca “ulusal direniş hareketi”, bazen de “asimetrik savaş” olarak adlandırılan bu savaş türünün bilinen en belirgin özelliği, hedef seçerken siviller ile devlet güçlerini ayırt etmemesidir. Terör örgütlerinin eylemlerinde daha çok sivilleri hedef almaları, özellikle demokratik rejimlerde kamuoyu baskısının yönetimler üzerindeki etkilerini kendi amaçları için kullanma planlarının sonucu olarak görülmektedir.

Kullandıkları silah, araç ve metotlar bakımından terörizm, bugün en yaygın ve en tehlikeli evrensel tehdit haline gelmiştir. Bu evrensel tehdit ile mücadelede uluslararası toplum bugün tam anlamıyla bir yetersizlik sergilemektedir. Bunun temel nedeni, terör ve terörizmin uluslararası tanımının henüz yapılamamış olmasıdır. Üzerinde anlayış birliği sağlanmış bir tanımın olmayışı, bazı ülkelerin hâlâ ulusal çıkarlarına uygun buldukları terör eylemlerini desteklemelerine ya da en azından bu eylemlere sessiz kalmalarına olanak tanımaktadır.

Dünyamızdaki siyasi ve ekonomik koşullarda özellikle son yarım asırda meydana gelen ve Soğuk Savaş dönemi sonrasında yoğunluk kazanan değişimler ve gelişen teknolojinin öne çıkardığı bu ilişkiler karmaşası ve tehdit türleri ile saldırı yöntemleri, ulusal güvenlik kavramının kapsamını da genişleterek evrensel boyutlara taşımıştır. Bu yeni koşullarda, dünya güvende değilse bizim bölgemizin, bölgemiz güvende değilse bizim ülkemizin bütünüyle güvende olamayacağı anlayışı, herkes tarafından kabul görür hale gelmiştir. Aslında, Kitle İmha Silahları’nın ilk kullanıldığı zamandan, yani genel ifadesi ile İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana, soğuk savaş yıllarında da bu ilke geçerli olmakla birlikte, birçok ülke kendisini bu tehlikeden uzak görmek için kabul edilebilir nedenlere sahipti.

Ulusal güvenliğin her biri çok önemli ve birbirleri ile çok yakından bağlantılı tüm boyutlarının doğru anlaşılması ve topluma doğru olarak anlatılabilmesinin temel gereklilik olduğu inancındayız. Bunun önkoşulu ise kuşkusuz, ulusumuza siyaset alanında hizmet iddiasındaki siyasi partilerin lider ve yöneticileri başta olmak üzere tüm siyasetçilerin sözü edilen konularda yeterli bilgiye sahip olmalarıdır.

Türkiye’nin bulunduğu coğrafi konumun önemi ve Türkiye’nin alacağı siyasi kararların etkisi bugün artık “bölgesel” olmaktan çıkmış, bütünüyle “evrensel” nitelik kazanmıştır. Üç kıta arasında kilit bir özelliğe sahiptir. Karadeniz’den Akdeniz’e çıkışı ve Doğu Akdeniz’deki enerji ulaşım yollarını kontrol eder. Doğu ile batı arasında ekonomik olduğu kadar kültürel boyutta da köprü rolü üstlenmiştir. Bütün bu özellikleri ile Türkiye’nin sahip olduğu bu stratejik dünya parçasının evrensel değeri, bazılarının savlarının aksine giderek artmaktadır.

Öte yandan, ülkemizin yer aldığı coğrafi alan, dünyanın en hassas ve sürekli krizlerle yaşayan bir bölgesidir. Mevcut çatışmaların gelecek zaman içinde muhtelif yönlerde gelişmesi olasıdır. Bunun yanında, kendi içindeki sosyal, ekonomik ve politik değişikliklerin ve muhtemel dış müdahalelerin de neden olabileceği, farklı yer, zaman ve kapsamdaki yeni krizlerle karşı karşıya kalınması

da mümkündür. Bu gelişmelere bağlı olarak yeni tehdit kaynaklarının oluşması ve bunların, bugüne kadar olduğu gibi, çok sayıda güvenlik sorununu da beraberinde getirmesi olası görülmektedir.

Ulusal güvenlik politika ve uygulamalarını yönlendiren ana düşünceleri şöyle sıralayabiliriz:

21. yüzyılın belirgin niteliği, ekonomik, sosyal, politik boyutlara paralel olarak tehdit kavramının evrensel niteliğinin de ağırlık kazanmış olmasıdır. Bugün uluslararası boyut kazandığını ve tüm ulusların tehdit sıralamasında birinci sırada yer aldığını izlediğimiz terörizm ile ilgili olarak asıl altı çizilmesi gereken husus şudur: Bu evrensel bela, ne tür bir ideolojiden güç alırsa alsın, eylem ve amaçları itibarıyla, demokrasi ve insan hakları başta olmak üzere insanlığın tüm değerlerini tahrip etmeye yönelmiştir. Bu amaçla faaliyet gösterirken, çoğu zaman demokrasi ve insan hakları başta olmak üzere saydığımız insani değerleri ustaca kullanan terör, ne yazık ki bazı ülkelerce, yine aynı kavramların arkasına sığınarak desteklenmektedir. Uluslararası terörizmin, yaşlı dünyamızda bulunan tüm ülkeler için öncelikli ulusal güvenlik sorunu haline gelmesi, yeni yüzyılın ayırt edici özelliği olarak görülmektedir.

Terör tehdidine karşı mücadelede en önemli unsurlar, ulusal bilinç ve kararlılık, uluslararası boyutta ise ülkeler arasında tam bir siyasi dayanışma yanında, istihbarat başta olmak üzere teröre karşı savaşın her boyutunda kesintisiz bir işbirliğidir. Burada ülke aydınlarının ve medyanın çok önemli sorumlulukları olduğunu vurgulamalıyız.

Öncelikle ulusal güvenliğimize ve genel olarak da dünyada barış ile huzura yönelik tehditler hakkında toplumun bilgilendirilmesi ve bu tehditlere karşı mücadelede bireysel sorumlulukları konusunda bilinçlendirilmeleri amacıyla her türlü eğitim olanaklarından yararlanılması esas kabul edilmelidir.

Ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin kazandığı yeni boyut dikkate alınarak, evrensel ve bölgesel politikalarımızın ve ikili ilişkilerimizde uygulayacağımız hareket tarzlarımızın öncelikli ve ortak amacı, bölgemizde ve genel olarak da tüm dünyada barış ve huzurun hâkim kılınmasına azami katkıyı sağlamak olmalıdır.

Tehditlerin önlenmesinde istihbaratın önemli işlevi dikkate alınarak, istihbarat gayretlerine gereken destek verilmeli, ulusal güvenliği ilgilendiren istihbarat faaliyetlerinin, gerek elde etme, değerlendirme ve gerekse kullanma aşamalarında, en etkin şekilde koordinesine olanak verecek yapılanmaların gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) ulusumuzun en önemli güven kaynaklarından biri olduğu hatırd tutularak, her şeyden önce Silahlı Kuvvetlerimizin politika dışında kalması ilkesi dikkatle gözetilmeli, aksi davranış veya girişimlere fırsat verilmemelidir. TSK'nin caydırıcılık niteliği, ulusal güvenliğin en önemli güvencelerinden biridir. Caydırıcı niteliğini koruyabilmek için TSK'nin yeterli ve çağdaş bir teşkilata sahip bulunması, çağdaş bilgi ve yönetim becerilerine sahip

kadrolarca yönetilmesi ve çağdaş teknoloji ürünü silah ve sistemlerle donatılmış olması şarttır. Bunları, süreklilik içinde sağlamak siyasi yönetimlerin en önemli sorumluluklarından biri kabul edilmektedir.

Diğer iç güvenlik birimlerinin de (polis, jandarma, adli kolluk vb.), örgütlenme, eğitim, yönetim ve donanım yönleri ile TSK'ye benzer bir özenle ele alınmaları sağlanmalıdır.

Ulusal güvenliğin çok önemli boyutlarından biri de “ulusal özgüven”dir. Ulusal ve evrensel boyuttaki sosyal, ekonomik, politik ve psikolojik koşullar bu özgüveni etkiler. Onu sağlıklı bir düzeyde koruyabilmenin ve güçlendirmenin temel aracı, uygun şekilde ve dikkatle oluşturulup uygulanabilen basın ve halkla ilişkiler politikalarıdır. Bu planlama ve uygulamalarda bilimsel esaslara uyulması fevkalade önem taşır.

Ulusal güvenliğe en önemli tehditlerden biri kuşkusuz ulusal birliğimizi ortadan kaldırmayı hedef alan bölücü fikirler ve bunların eyleme dönüştürülmeleri halidir. Geçmişte yaşanan ve halen yaşanmakta olan olaylardan çıkarılacak dersler, gelecekte bu tehdit ile mücadelede önemli bir güç kaynağı olacaktır. Bu nedenle, geçmiş, doğru ve yanlışları ile ve bilimsel metotlarla irdeleyip gereken dersleri belirlemenin önemli bir görev olduğu düşünülmektedir.

Gerek etnik hassasiyetlerin ve gerekse kutsal inançların sömürülmesi ile Türk toplumu içine sokulmaya çalışılan ayrılık tohumlarının, ulusal güvenliğe önemli birer tehdit teşkil edecek ölçüde yeşermelerinin başlıca nedeni, bu tür ihanetlerin üremesi için en uygun ortam olan “cehalet” ortamının varlığını korumakta olmasıdır. Gerek çağdaş eğitim alanında ve gerekse dinini vatandaşlarımıza “bütün sadeliği ve doğruluğu ile” öğretme konusunda bulunduğumuz noktanın başarıdan çok uzak olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Sonuç olarak, *ulusal eğitim* ve *din eğitimi*nde mevcut sorunları, ulusal güvenliğe yönelik en önemli tehditlerin kaynağı olarak görmek, bu sorunların çözümünü ulusal güvenlik açısından da öncelikli görev saymak gerekmektedir.

Evrensel güvenlik ortamında meydana gelmesi olası her türlü gelişmelere ve karşılaşılabilecek yeni güvenlik sorunlarına hazırlıklı olmak için, tüm olasılıkları dikkate alarak, gerekli alternatif politikalar zamanında oluşturulmalı, gelişmelere bağlı olarak sürekli güncelleştirilmek suretiyle uygulamaya hazır bulundurulmalıdır.

Bölgesel güvenlik sistemleri oluşturulması konusu ciddi olarak düşünülmeli, olasılıklar dikkatle incelenmeli ve bu konudaki girişimlerde Türkiye'nin öncülük etmesi koşulları yaratılmaya çalışılmalıdır. Benzer sistemler için başka ülkelerde dayatılmaya çalışılan çözümler ve roller çok iyi irdelenmeli, getiri ve götürüleri ile kamuoyunda yeterli sürede ve detaylı olarak tartışılması sağlanmalıdır.

Halen üyesi bulunduğumuz NATO ittifakının, en azından Türkiye'nin AB üyeliğinin gerçekleşmesine veya Avrupa Birliği güvenlik sistemine kabul edilmesine kadar devam etmesi amacına yönelik politikalar izlenmelidir.

Güvenlik politikalarının oluşturulmasında siyasi yönetime sağlıklı ve etkili önerilerle sağlanacak uzman desteği büyük önem taşır. Bu kapsamda, başta TSK olmak üzere ilgili tüm kurum ve kuruluşların katkılarını devamlı olarak sağlayacak mekanizmalar sürekli işler bulundurulmalıdır. Milli Güvenlik Kurulu'nun bu konudaki önemli işlevi sürdürülmeli, MGK Genel Sekreterliği'nin, güvenlik politikalarının tüm kurum ve kuruluşlarla sürekli koordinesinden sorumlu makam olma konumu devam ettirilirken, bu birimin yeterli uzman personel ile desteklenmesi sağlanmalıdır. Bu tür kurumların siyasallaştırılmasının, ülke güvenliği açısından doğrudan tehlikeli sonuçlar yaratacağı gerçeği de hatırdan çıkarılmamalıdır.

11.2.1. Terör ve Terörle Mücadele

Ulusal güvenliğe en önemli ve öncelikli tehdit niteliğindeki terör ve terörizm konusuna biraz daha detaylı olarak bakmakta yarar var. Terör konusuna geçmeden önce, genel hatları ile terörle birlikte akla gelen ve onunla bağlantılı olan güvenlik ve tehdit kavramları üzerinde kısaca tekrar durmak gerekir.

Güvenlik; bireysel boyutta can, mal ve huzurun, ulusal boyutta ise, devletin vatandaşlarının can, mal, ve huzuru yanında ulusal bağımsızlığın, ulusal birlik ve toprak bütünlüğünün, küresel düzeyde ulusal çıkarlarının korunması durumunu ifade eder.

Tehdit dediğimiz zaman, korunması gereken bu değerlere, diğer ifade ile güvenliğe zarar verebilecek nitelikteki oluşumlar, söylem ve eylemleri ifade ediyoruz. Bir tehdidin gerçekleşmesi çok yakın ve kaçınılmaz olması hali ise “tehlike” olarak tanımlanır.

Güvenliğin olmadığı bir ülkede ne özgürlüklerden, ne de insan hakları, hukuk ve demokrasi gibi kavramlardan söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle, bir ülkede güvenliği sağlamak, yönetimlerin en başta gelen sorumluluğu olarak kabul edilir.

Siyasi yönetimler tehdidin silahlı ve yasadışı eylemler boyutuna karşı güvenliğin sağlanması için öncelikle devletin güvenlik güçlerini kullanır. Ancak, tehdit ne olursa olsun, güvenliğin bütünlük içinde sağlanabilmesi için alınacak önlemlerde devletin tüm kurumlarına düşen görevler, sorumluluklar vardır. Buna ilave olarak, ulusal güvenlik konusunda, vatandaşlık sorumluluğu kapsamında bireylere düşen görevlerin de varlığı önemle belirtilmelidir. Sonuç olarak, günümüzde tehdit, toplum yaşamının her alanını etkileyen bir kavramdır. Bu nedenle güvenliğin de, çok boyutlu olarak düşünülmesi zorunludur.

Günümüzde terörizm, küresel boyutta hemen tüm ülkeler için en önemli ve öncelikli tehdit konumuna gelmiş bulunuyor. Konunun detayına girmeden önce, terörizm ile ilgili kavramlara bakalım ve “terör”, “terörizm”, “terörist” ve “terörle mücadele” kavramları üzerinde hiç olmazsa bu yazının çerçevesinde anlayış birliği sağlamaya çalışalım.

Tanımlar

Terörün sözlük anlamı; “korku salma, yıldırma, korkutma amaçlı her türlü eylem”dir. Diğer bir ifadeyle terör; toplumda korku, endişe, gelecek kaygısı, huzursuzluk, güvensizlik ve istikrarsızlık ortamı yaratan her çeşit fiziksel ve psikolojik şiddet içeren eylemleri ifade eden bir deyimdir.

Terörist dediğimizde de esas olarak korku, yılgınlık ve güvensizlik yaratan eylemi yapan veya yapma tehdidinde bulunan bireyi tanımlamış oluyoruz. Günümüzde terörist kavramını, sadece eylemi gerçekleştiren birey ya da bireylerle sınırlı değil, bunların mensubu olduğu örgütün tüm mensuplarını, bunları terör eylemine yönlendiren, bunun için eğiten, parasal ve diğer konularda herhangi bir şekilde destekleyen devlet, kişi ve kurumları da içerir şekilde algılamak gerekiyor. “Terörist devlet” kavramı da işte bu algılamının sonucu olarak ortaya çıkıyor.

Terörizmin de konunun uzmanları tarafından birçok değişik tanımlaması yapılmıştır. Bunların hepsinde ortak olduğu görülen temel öğeler, siyasi amaç, şiddet, tehdit, şiddet ve tehdidin örgütlü, sistemli ve hesaplı kullanımıdır. Örneğin Bruce Hoffman, *Inside Terrorism* adlı kitabında terörizmi; “Siyasal bir amaç taşıyan ve kitleleri yıldırma taktiği ile şiddet araçlarını kullanan ya da kullanma tehdidi içeren, örgütlü, sistemli ve hesaplı eylemler bütünü” olarak tanımlar. Hoffman’a göre “terörizm, tıpkı savaş gibi, mutlak bir siyasi eylem”dir. Brian M. Jenkins’e göreyse terörizm; “Bazı sosyal ve siyasi değişimlerin yapılmasını zorla kabul ettirme amacı ile, şiddet kullanarak ya da kullanma tehdidinde bulunarak bir korku ve alarm atmosferi yaratmak eylemidir.” Meydan Larousse ve daha birçok kaynakta rastlanan tanımların aynı temel unsurları içerdiği görülür. Biz, bunlardan da esinlenerek, daha açık ve anlaşılır bir “terörizm” tanımlaması yapmaya çalışalım.

Terörizm, “Toplumda korku ve yılgınlık yaratıp, sonuçta yasal yönetimleri kendi siyasi amaçları yönünde karar vermeye zorlamak üzere, şiddet eylemlerinin veya eylem tehdidinin örgütlü ve sistemli bir biçimde kullanılması halidir.” Kısacası, terörizm, terörün kurumsallaşmış halidir diyebiliriz. Terörizm, hedef aldığı ülke için bir güvenlik sorunudur. Yukarıda güvenlik konusunda ifade edildiği gibi terörizmin şiddet aracı da sadece silahlı eylemlerden ibaret değildir. Terör, insanlara ve mallarına zarar veren her türlü eylemin yanında, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik alanlarda da hedef ülke toplumuna zarar verecek çeşitli yöntem ve araçları kullanır. Terörizmin tanımında sözü edilen siyasi amaç ve buna bağlı talepler, çoğu zaman hedef ülkenin temel ilke ve değerleri, yaşamsal ulusal çıkarları ve yasal düzenlemeleri ile çelişen taleplerdir. Aksi olsa, ülkenin siyasi yönetimlerince, gerekli idari veya yasal düzenlemeler yapılarak talepleri karşılamak mümkün olur, teröre başvurmaya gerek kalmazdı. Terörizmin günümüzde en yaygın itici gücü, din ve mezhep farklılığı ile etnik ayrılıkların yarattığı düşmanca duygulardır. Bazen de, tarihteki bazı olayların, siyasi amaçlarla bugüne yansıtılan kin ve nefretine dayanan terör olaylarına tanık olmaktayız.

Baskıcı rejimlerin özgürlüklere getirdiği kısıtlamalar, yolsuzluklar, yoksulluk,

işsizlik, yasadışı göçler ve refahın paylaşımındaki dengesizlikler gibi ekonomik sorunlar da terör için gerekçe gösterilmekle beraber, hiçbir terör hareketinin bu aksaklıkları düzeltmek gibi bir hedefi yoktur. Terörün içerdiği şiddetin çoğu zaman konu ile doğrudan ilgisi bulunmayan sivillerin de yaşamını hedef aldığı bilinmektedir. Birçok olayda teröristlerin ayırım gözetmeden çocuğu, yaşlısı, kadını, erkeği ile onlarca, hatta yüzlerce insanı katledebildiğine tanık oldu insanlık. Bu nedenle terörizmi “sosyal, siyasal ve kültürel bazı haklar elde etmek ya da gasp edilmiş özgürlükleri kazanmak gibi masum amaçlar için yapılan mücadele” olarak algılamak, onun masum bir kavram olduğunu iddia etmek, tabii ki gerçeğe, akıl ve mantığa uygun değildir.

Terörizmin tarihine kısaca bakacak olursak, siyasal şiddet hareketlerinin çok eskiden beri kullanılan bir yöntem olduğunu görürüz. Bu eylemler daha geniş boyutlu ve daha örgütlü olarak özgürlükçü ve sosyal reformlar sürecinde Fransa, Rusya, Avusturya gibi ülkelerde görülmüştü. Ancak, bugünkü anlamda terörizm İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlaşmaya başlamış ve tüm ülkelerin güvenlik planlamalarında dikkate almaları gereken bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Bu süreçte terör olayları, Sosyalist Blok'un yoğun psikolojik saldırı ve yeraltı faaliyetlerinden etkilenmiştir. Özellikle Güney Amerika, Ortadoğu, Afrika ve Asya'nın az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinde komünist ideolojiye bağlı terör hareketleri çok etkili oldu. 1950'lerden sonraki yıllarda, din ve etnik milliyetçiliğe dayalı terör örgütlerinin eylem alanlarını, kendi ülke sınırlarının dışında belirlemeleri ile terörizm “uluslararası boyut” kazanmaya başladı. Bu kapsamda, terör gruplarının, dünyanın istedikleri her yerinde eylem yapabilecekleri mesajını tüm toplumlara ve yönetimlere verdiklerini gördük. Son yıllarda ise terör hareketlerinde etnik köken, din ve mezhep farklılıklarının ağırlıklı tema olduğu görülür. Günümüzde terör örgütleri gelişen teknolojiyi ve bilimsel alandaki gelişmeleri daha yoğun kullanmakta, bunun için yeterli finans ve lojistik desteği bulabilmekte zorluk çekmemektedirler. Bu nedenle, gelişen teknoloji ürünü cihaz ve sistemlerin terör örgütlerinin eline geçmeyeceğini garanti etmek mümkün görünmemektedir. Teknolojiyi kullanma becerisine sahip olan terör örgütlerinin saldırı hedefleri, kullandıkları silah ve destekleyici diğer sistemler giderek daha da gelişmekte, sonuç olarak da terör eylemlerinin hedefleri çeşitlilik kazanırken bu saldırılar insan yaşamı ve maddi yapılarda çok daha büyük kayıplara neden olmaktadır. ABD'deki 11 Eylül 2001 saldırısı bunun en tipik örneğidir. Son yıllarda İsrail'in siber teknoloji alanında yeni geliştirdiği *Stuxnet* adlı bir sistemle İran'ın uranyum zenginleştirme programını kesintiye uğratmayı başardığını biliyoruz. Öte yandan, halen bilgisayarlarla hedef ülke iletişim sistemlerine zarar verebilen terör örgütlerinin yakın zamanda *Stuxnet* benzeri gelişmiş teknolojileri de ele geçirip kullanmayacaklarını düşünmek sağlıklı olmaz.

Günümüzde giderek etkin ve yaygın bir saldırı sistemi haline gelmiş bulunan, bilgi iletişim sistemlerini kullanarak dünya çapında hedeflere karşı etkili olabi-

len bu yeni boyuta “siber terörizm” denir. Bazı terör uzmanlarına göre, “Siber terörizm; gelişen iletişim teknolojisinin ürünü olan bilgisayar sistemlerinin bir hükümeti veya toplumu yıldıрма, baskı altında tutma amacıyla, bireylere, mallara ve devletin kurumlarının iletişim ve bilişim sistemlerine karşı kullanılmasıdır.” İngiltere’nin 2010 yılında yayımlanan ulusal güvenlik strateji belgesinde ana tehdit olarak uluslararası “İslami terör”ün yanında uluslararası “siber terör”e yer verildiği görülmektedir.

Bu arada ekonomik bağımlılığın giderek artması ile gelişen ve adına küreselleşme denilen süreçte, uluslararası ilişkiler daha karmaşık bir hal almış, terörün bu ilişkiler içinde bir politika aracı olmasının yanında bazı terör örgütleri de siyasi birer aktör konumuna gelmiştir. Günümüzde demokrasi ve insan hakları konusunda diğerlerine akıl veren bazı ülkelerin terör örgütlerini kendi politik hedefleri yönünde desteklediğini, gizli örgütleri kanalı ile bunlara finansman, silah, donanım, eğitim ve her türlü lojistik destek sağladığını, bunları kışkırtıp cesaretlendirdiğini biliyoruz. Bu devletler, işlerine gelen terör örgütlerini özgürlük savaşçısı kabul edebiliyor. Diğer bir deyişle “sizin teröristiniz” onun için “özgürlük savaşçısı” olabiliyor. İşte bu nedenle, bunca zamandır terör ve bununla ilgili kavramların uluslararası kabul görmüş tanımlamaları bir türlü yapılamamaktadır. Doğal olarak bu durum, terörizmle mücadelede çok önemli olan uluslararası işbirliğini, genellikle etkisiz ya da yetersiz kılmaktadır. Artık, dünyanın herhangi bir köşesindeki bir din, mezhep veya etnik grubun haklarını savunduğu iddiasındaki terör grupları, dünyanın diğer ucundaki hedef ülkelerde eylemler yapabilmekte, bu ülkeler için öncelikli güvenlik sorunu teşkil edebilmektedir. Bu örgütler birbirleri veya terör destekçisi bazı devletler için ücreti karşılığında taşeron olarak eylemler yapabilmekte, istihbarat, psikolojik harekât (propaganda) gibi alanlarda işbirliği içinde hareket edebilmektedirler.

Öte yandan modern teknolojiyi kullanarak yoğun psikolojik savaş teknikleri uygulama yeteneği kazanan bu örgütlerin, insan gücü kaynaklarını koruyup genişletmenin yanında, etkin bir siyasi ve psikolojik desteğe sahip olmanın avantajını da yaşadıklarını görüyoruz.

Bu özellikleri ile günümüzde küresel tehditlerin başında gelen terörizm, hedef ülkelerin tek başlarına başa çıkmaları imkânsız bir bela haline gelmiştir. Burada, terörle mücadele konusunda önemli gördüğümüz bazı düşüncelere değineceğiz. Bunu yaparken, ağırlıklı olarak günümüzde ülkemizin temel güvenlik sorunlarının başında geldiğini belirttiğimiz PKK terör örgütünü ele alacağız.

General Motors şirketinin kurucusu Alfred Sloan, “İyi tanımlanmış bir sorun, yarı yarıya çözülmüş bir sorundur,” der. Bu tespiti göre, terörle mücadeleyi yönetecek olan siyasi yönetimlerin öncelikle sorunu tüm boyutları ile tam ve doğru olarak anlamaları ve tanımlamaları, mücadelede yarı yolu kat etmiş olmaları anlamına gelir.

Sorun doğru tanımlanırsa, tıpkı bir hastalığın tedavisinde olduğu gibi,

çözümler de o ölçüde sonuç alıcı nitelikte olacaktır. Bu konuda ilk temel mesele “terörizmle mücadele” dendiğinde sadece eylemci militanlarla sürdürülen silahlı mücadelenin kastedilmediğini anlamaktır. Terörle mücadelenin siyasi, ekonomik, diplomatik, psikolojik ve sosyal boyutlarının da olduğunu kavrayabilmektir. Bunları anladıktan sonra, artık terörle mücadelenin çok daha geniş alanı kapsayan bir mücadele olduğunu görebiliriz. Bu mücadelede, bir yandan güvenlik güçlerinizle eylemci terör gruplarını engellemeye ve etkisiz hale getirmeye çalışırken, diğer yandan, fakat mutlaka eşzamanlı olarak, siyasi, ekonomik, psikolojik ve diplomatik güç unsurlarınızı seferber etmek ve bunlarla örgütlerin finans ve insan gücü kaynaklarını, lojistik desteğini, onlara dış güçlerce sağlanan siyasi ve psikolojik desteği kesecek mücadeleyi vermek zorundasınız. İnsan kaynaklarını kurutmak, örgütün kitlelere yönelik yanıltıcı bilgilendirme ve propaganda çabalarını etkisiz kılmak ve böylece yurtiçi ve dışındaki sempatizan grupları caydırmak için çok etkili bir psikolojik savaşı yürütmeniz gerekir.

Terörizmle mücadele konusunu konuşurken herhalde öncelikle dikkate almamız gerekenlerden biri de terör örgütlerinin amaçlarıdır. O halde şimdi biz, ulusal düzeydeki terörizm’in amaçlarının neler olacağına bakalım. Bilindiği üzere ulusal düzeydeki terörizm, ideolojik, etnik, din ya da mezhep kökenli ve hemen her durumda da bölücü niteliklidir. Temel siyasi amaçları ana hatları ile şöyle tanımlanabilir:

- Ülke yönetimine kendi ideolojik görüş ve yönetim anlayışlarını kabul ettirmek,
- Temsil ettiklerini düşündükleri din, mezhep veya etnik grubun toplumda etkin konuma gelmesini sağlamak,
- Din, mezhep veya etnik köken bazında bölünmeyi kendi koşulları ile kurumsallaştırmak.

Bu sonuçlara varabilmek için elde etmeyi düşündükleri ara hedefleri ise şöylece sıralamak mümkündür:

- Hedef ülkede genel bir belirsizlik ve güvensizlik ortamının oluşmasını sağlamak,
- Devletin güvenlik güçlerinin güvenilirliği ve saygınlığını yıpratmak,
- Bu güvensizlik ortamında vatandaşların devlete olan güvenlerini, yasalara ve hukuk düzenine olan saygılarını zayıflatmak,
- Devletin uluslararası ortamdaki saygınlık ve güvenilirliğini azaltmak, böylece devletin ekonomik, kültürel, siyasi ve güvenlik ilişkilerinin zarar görmesini sağlamak,
- Belirli bir toplum kesimi ve coğrafi alanda, vatandaşların sosyal ve ekonomik gelişmesini engelleyerek, kendisine gereken halk desteğinin ve

terör için uygun ortamın devamını sağlamak,

- En tehlikelisi, vatandaşlar arasında etnik, ideolojik, din ya da mezhep temelli bir iç çatışma yaratmak,
- Sonuç olarak, devleti, kendisini muhatap sayma, isteklerini kabul ya da en azından pazarlık konusu yapma noktasına getirmek.

Belirtilen bu amaçlara yönelik eylemler geliştiren bir terör örgütü ile mücadeleyi etkin olarak yapabilmenin temel gereksinimi, çok iyi örgütlenmiş bir *istihbarat* sistemine sahip olmaktır. Bütünü ile terör örgütleri ve onların faaliyetlerine yönlendirilmiş, iyi eğitilmiş ve deneyimli personel ve teknoloji ürünü sistemlerle donatılmış bir *istihbarat biriminin*, mücadelenin temel güç unsuru olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Terör örgütleri, toplumların sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik alanlardaki zayıf noktalarından çok ustaca yararlanır. Özellikle ulusal bilinç, birlik duygusu, ulusal dil, ulusal eğitim sistemi, ulusal tarih bilinci, ulusal özgüven, refah paylaşımı ve adalet sisteminin işleyişi gibi alanlardaki zayıflıklar ve aksaklıklar, terörün kullanmaktan mutlu olacağı kırılma hatlarıdır. Bu nedenle teröre hedef olan ülke yönetimleri öncelikle terörün gerekçesi olarak kullanılabilecek ve terör örgütlerinin istismarına açık alanlardaki sorunları belirleyip buralarda kırılmaları ve istismarı önlemeyi terörle mücadelesinin uygulama aşamasının önemli bir adımı olarak ele almalıdır.

Ancak, bu alanların bazılarında noksanları düzeltici önlemlerin alınması, terör örgütünün silahlı birimlerinin eylemlerini sürdürdüğü bir ortamda çoğu zaman mümkün olmaz. Ya da “teröre taviz veriliyor” havası yaratma endişesi ile yönetimler bu konuda adım atmakta çekingenlik gösterebilirler. Sorunların çözümünü öncelikle terör örgütleri istemez. Çünkü sorunları çözümlenmiş bir toplum terör için uygun bir ortam olmaktan çıkar. Sorunlardan arındırılmış, hatta sorunlarının çözüleceğine inandırılmış bir toplumu, terör artık insan gücünün kaynağı olarak kullanamaz, istismar edemez. Terör örgütünün kara propagandasının hedef toplum üzerindeki etkinliği o ölçüde azalır. Bu nedenle terör örgütü, istismar ettiği halk kitlesine yönelik devlet desteğini ve hizmetlerini sürekli olarak baltalamaya çalışır. Siz yol yapmak istersiniz, makinelerinizi yakar. Köylere öğretmen, ebe gönderirsiniz, öldürür. Örneğin PKK terör örgütü sadece 1984’ten bu yana yüzlerce öğretmeni kaçıracak çoğunu öldürmüş, yüzlerce köy okulunu yakarak ülkenin belli bir bölümünde eğitim sistemini felce uğratmış, hastanelere saldırıp doktorları ve hemşireleri katletmiştir. Terör örgütü aynı zamanda faaliyet gösterdiği alandaki halkın tamamının kendisini kayıtsız, koşulsuz desteklemesini ister. Bölgedeki herkes örgüte barınma, yiyecek temini, ulaşım, para ve eleman temini gibi alanlarda tam destek vermeli, zamanı geldiğinde siyasi tercihini de örgütün istediği yönde yaparak sadakatini göstermelidir. Aksi halde terör örgütü için düşman sayılır ve o şekilde işlem görürler. PKK terör

örgütü 1987’de “davaya sempati duymadıkları” gerekçesi ile Pınarcık köyünün tüm sakinlerini öldürdü. İki ay sonra aynı gerekçe ile Kılıçkaya köyünde 14’ü çocuk olmak üzere 24 kişi PKK militanlarınca katledildi. Örgütün suikast timleri sayısız faili belirsiz cinayete imza attı.

Terörle mücadeleyi en çok etkileyen bir diğer önemli özellik üzerinde de durmak gerekir. Uluslararası ilişkiler hocası Prof. Dr. Sayın Beril Dedeoğlu’na göre terörizm “Yasal ve meşru olmayan zemine ilişkin faaliyetler bütünü iken, terörizmle mücadele meşru alanda kalmak zorunda olan aktörlerce yürütülür. Bu asimetrik durum ise, terörizme rahat davranma imkânı verirken, terörizmle mücadele bakımından en önemli engeli oluşturur.” Kısacası onların hareketlerini, saldırı metotlarını sınırlayan hiçbir yasal, insani ya da ahlaki değer söz konusu değildir. Onlar, en alçakça ve insanlık dışı saldırılarla insanların can ve malına zarar verirken diğer yandan, yalan haberlere dayalı kara propaganda ile insanların düşüncelerini saptırmaya, bilgi kirliliği yaratarak akıllarını karıştırmaya çalışırlar. İşte terörizmle silahlı mücadele, beyaz alandaki kolları bağlı devlet güçleri ile siyah alanda kolları serbest terör grupları arasında yapılan bir mücadeledir. Bu nedenle bunun adı *asimetrik savaştır*. Devlet güçlerinin, insan sayısı, silah, araç ve gereç gücü bakımından çok üstün olmalarına karşın terörizmle mücadelede neden kesin sonuca kısa zamanda ulaşamadığı sorusunun önemli bir yanıtı da işte buradadır. Şimdi terörle mücadeleyi etkileyen diğer hususlara bakalım:

Günümüzde terörizm, Batılı silah tüccarları ve örgütlerin üst düzeydeki yöneticileri dahil olmak üzere bazıları için çok kârlı bir rant aracı haline gelmiştir. O halde terör örgütünü siyasi amaçları için kullananların yanında bunu kolay ve yüksek gelirli bir kazanç kapısı olarak görenlerce de terörün bitmesinin arzu edilmeyeceğini anlamak durumundayız. Terörle mücadelede terör örgütlerinin özellikle finans kaynaklarına dikkat etmek gerekir. Zira bu kaynakların kesilmesi, terör örgütünün eylemlerini ve hatta varlığını sürdürmesini çok zor hale getirir. Bu nedenle terör örgütünün finans kaynağının kesilmesi, devletin terörle mücadelesinin en önemli hedefi olmalıdır diyebiliriz.

Bu konuda PKK terör örgütünü ele alalım. PKK’nın finans kaynakları konusunda doğrulanmış bilgiler şöyledir:

- Türkiye içindeki Kürt kökenli iş adamlarından, ödemedikleri takdirde sonuçlarına katlanmaları gerekeceği tehdidi ile “devrimci vergi” adı altında önemli miktarlarda para toplanmakta (Burada kastedilen sonuçlar, fidye almak için kaçırılma, öldürülme, aile bireylerine zarar verme, maddi varlıklarının tahrip edilmesi ve benzeridir)
- Avrupa’daki Kürt kökenli Türk iş adamlarından koruma karşılığı haraç alınmakta
- İlave olarak Avrupa’da yaşayan bölücü örgüt destekçisi Kürt kökenlilerin, Kürt İşçiler Derneği, Kürt İslami Hareketi ve Kürt Kızılayı gibi görünürde

yardımsız sivil toplum örgütleri kanalı ile yaptıkları gönüllü katkılar da PKK'nın kasasına gitmekte. Adı geçen kuruluşların toplanan paraları, İsviçre, İngiltere, İsveç, Belçika, Danimarka ve Güney Kıbrıs Rum yönetimi bölgesindeki bankalar aracılığı ile doğrudan örgüt hesaplarına transfer ettikleri bilinmektedir.

- AB'nin raporlarına göre PKK, Avrupa'da uyuşturucu ticareti, insan kaçakçılığı, çocuk kaçırma, haraç ve gasp gibi organize suç eylemlerinden sağladığı geliri, silah alımında ve Kuzey Irak örgüt kamplarındaki teröristlerin eğitimi için kullanmaktadır.
- 1998'de İngiliz hükümetinin açıkladığına göre PKK, Avrupa'da satılan eroinin %40 gibi bir bölümünü kontrol etmekteydi.
- 2005'te ise Avrupa'daki uyuşturucu pazarının %80'i PKK kontrolündedir. Bugün bu oranın daha da yüksek olduğu değerlendirilmektedir.
- ABD, PKK'yı *narcoterrorist* (narkotik/terörist) bir örgüt olarak nitelendirmiş ve uyuşturucu ticaretinde “kilit oyuncu” ilan etmiştir.
- 2005 yılında Avrupa Polisi EUROPOL, Avrupa çapındaki uyuşturucu pazarında ilk sırada yer alan PKK'nın, yıllık gelirinin 300 milyon doları bulduğunu açıklamıştır. En yüksek rakama ulaştığı dönemde PKK'nın uyuşturucudan yıllık geliri 500 milyon dolar düzeyine çıkmıştır.

Örgütün eylemlerini yönlendiren temel unsur “elde edilmek istenen siyasi hedef” olmakla beraber, eylemlerin cinsi, yoğunluğu, yeri ve kullanılacak metotlarını etkileyen diğer faktörler de bulunur. Örgüt militanları ve yandaşlarının motivasyonunun devamı ihtiyacı, güvenlik güçlerinin zayıf yanlarının belirlenmesi, mevsim ve arazi koşulları, toplum üzerinde sağlanacak etki ve oluşacak toplumsal tepki hesapları bu kapsamda sayılabilir.

PKK terör örgütü, ülke çapındaki eylemlerini zaman zaman azalan ya da artan bir yoğunlukta sürdürmüş, ülkede genel olarak bir güvensizlik ortamı duygusunu sürekli canlı tutmuştur. Örgüt, kendi koşullarının ve kış koşullarının dayattığı eylemsizlik süreçlerini dahi bir pazarlık konusu yaparak, ülke yönetiminden bazı tavizler koparmaya çalışmaktadır. Diğer yandan, sivil halka yönelik eylemlerin özellikle Avrupa ülkelerinde tepki ile karşılandığı, örgütün prestij ve destek kaybettiği örgütü yönetenlerce (veya akıl hocalarınca) görülmüş, muhtemelen bu nedenle bir süreden beri bu tür eylemler yapılmamıştır. Son yıllardaki eylemlerinde bir diğer özellik ise, kadınları ve çocukları kullanmak suretiyle sözde bir intifada görüntüsü yaratılmaya çalışılmasıdır. (İntifada Arapça diriliş, silkiniş, hareketlenme anlamını taşır.) Bu stratejinin amacı, Kürt kökenli vatandaşlarımızı adım adım devlet otoritesine karşı başkaldırma noktasına ilerletmek suretiyle terörün hedefine ulaşmasını kolaylaştırmaktır diyebiliriz. Bu eylem kapsamında öncelikle kışkırtılan kadın ve çocuklar devlet güçleri ile karşı karşıya getirilir. Yoğun tahriklerle güvenlik güçleri, evrensel olarak masum

kabul edilen çocuklara ve zayıf olarak algılanan kadınlara karşı güç kullanmaya zorlanır. Örgüt açısından beklenen ve belleklerde kalması istenen şey; çocukların devlet güçlerine saldırması, vatandaşların can ve mal güvenliğinin tehdit edilmesi değil de, devlet güçlerinin “masum çocuklara ve kadınlara karşı aşırı güç kullandığı” görüntüsünün yaratılması, bu görüntülerin bir şekilde ulusal ve uluslararası medyada yer almasıdır. Terörün hiçbir etik değer ile bağımlı olmadığını belirtmiştik. İşte bu nedenledir, kadın ve çocukların bu şekilde bir çatışma ortamında tehlikeye atılarak araç olarak kullanılmalarında da örgütü yönetenler açısından hiçbir sakınca görülmez.

Teröristlerin belirtilen kural tanımaz uygulama çeşitlerine karşı, teröre hedef olan ülkelerin her birinin kendi koşulları ile uyumlu mücadele metotları geliştirmeleri doğaldır. Genelde bakıldığında bu metotların aşırı militarist yaklaşımlardan, demokratik çoğulcu açılımlara, ekonomik sosyal politikalardan önleyici istihbarat ve polisiye özel operasyon çalışmalarına kadar değişen bir yelpazede yer aldıkları görülür. Devlet güçlerinin terörün silahlı unsurları ile mücadelesindeki yöntemler ve güç kullanma koşulları, terör örgütlerinin yukarıda ifade edildiği şekilde çocuklar başta olmak üzere sivil halkı ileri sürerek devlet güçlerini ve dolayısıyla devleti tuzağa düşürme planları da dikkate alınarak kararlaştırılmak zorundadır. Yasal güçlerin bu tuzağa düşmekten kaçınmak için sürekli hareket tarzları geliştirdiğini ve bu çabalarda konunun toplumsal boyutunu önemli bir boyut olarak ele aldıklarını biliyoruz.

Son olarak, bu açıklamaların ışığında ulusal boyutta terörizmle mücadelede başarının olmazsa olmaz gerekleri olarak hatırdı tutulması gerektiğine inandığımız noktaları tekrarlayıp bu bölümü sonlandıralım:

- Güvenliğin sağlanamadığı bir ortamda hiç kimsenin, yaşamı başta olmak üzere en önemli hak ve özgürlüklerinin korunmasından emin olması mümkün değildir.
- Böyle bir ortamda normal işleyen bir demokrasiden ve hukuk devletinden söz edilemez.
- Güvenlikli bir yaşam ortamının sağlanmasından, devlet sorumludur.
- Günümüzde toplumların güvenli yaşama hakkını tehdit eden en önemli sorun terör sorunudur.
- Terörle mücadele, devletin mücadelesidir. Devletin tüm kurumlarının bu mücadelede rolü, görevi, sorumluluğu vardır.
- Temel sorumlu elbette siyasettir, siyasi otoritedir. Siyasi kararlılık, terörle mücadelenin en önemli unsurudur.
- Akıllı yönetilen bir devlet, paniğe kapılmaz, tepkisel ve duygusal değildir, olaylara hazırlıklıdır. Devlet gücünün her bir unsurunu kullanacağı zamanı, yeri ve dozu akıllıca kararlaştırır ve tereddütsüz kullanır.
- Yine akıllı yönetilen devlet, halkı bilgilendirmek, gerilim, kaos ve panik

ortamını sükûnetle ve sağduyu ile aşağıya çekmek üzere propaganda üstünlüğünü elinde tutar. Başarılı medya iletişimi ve kendi gündemini belirleyen akılcı yöntemiyle, olayların kontrolünde inisiyatifi elinde bulundurur.

- İlgili kurumlar arasında sağlıklı ve güvene dayalı işbirliği sağlanması da zorunludur. Bu kapsamda öncelikle güvenlik güçleri, istihbarat örgütleri ve yargı kurumunu saymalıyız.
- İyi bir *istihbarat yapılanmasına* sahip olmayan bir devletin terörle mücadele yeteneği çok sınırlıdır.
- Yargı kurumunun bu mücadelede rolü çok önemlidir. Terörle ilgili davalara bakacak mahkemelere, terör konusunda gereken kurslardan geçirilmiş, uzmanlaşmış hâkim ve savcılarının görevlendirilmesine önem verilmesi gerekir.
- Devlet terörle pazarlık yapmaz. Yapma eğilimi gösterdiği anda savaşı kaybetmiştir. Bundan sonrası, terörün tüm taleplerini karşılamaktan başka çaresi kalmaz.
- Terörle mücadelede “kamuoyu desteğinin” yaşamsal önemi vardır. Ancak, bu desteğin olabilmesi için, ülke vatandaşlarının terörizm ve onunla mücadelenin gereği konusunda yeteri kadar aydınlatılmış, bilgilendirilmiş olmaları gerekir.
- Daha önce de ifade edildiği gibi, vatandaşın kafasını, terör örgütü ve destekçilerinin kasıtlı yaydıkları yalan bilgilerden arındırmak ve ulus desteğini terörle mücadelede önemli bir güç unsuru olarak kullanabilmek için, psikolojik harekâtın çok dikkatle planlanıp uygulanması gerekir. Bunun için mutlaka uzman kadrolara gereksinim vardır.
- Etnik terörün dayandığı etnik gruplara mensup vatandaşları teröristten ayrı tutmak, onları terörün gerçek amacı konusunda aydınlatacak önlemleri almak önemlidir. Aynı şekilde din ve mezhep kökenli terörizmle mücadelede de, samimi inanç sahiplerinin zarar görmemesi için gereken özen gösterilmelidir.
- Terörle mücadelede görev alacak personelin, görevlerine uygun biçimde çok iyi eğitilmiş, donatılmış, motive edilmiş, mükemmel bir lojistik destek sistemi ile destekleniyor olması gerekir.
- Güvenlik güçlerinin eğitim, donanım, sevk ve idare, moral konularında çok ileri düzeyde olmaları zorunlu olmakla birlikte yeterli değildir. Uygun yasal düzenlemelerin yapılmış olması da gereklidir.
- Terörle mücadelede uluslararası destek ve işbirliği çok önemlidir. Terör örgütlerinin uluslararası siyasi, ekonomik, finans vs. desteğini kesmek, daha önce de ifade edildiği gibi, terörizmle mücadelenin çok önemli bir ayağıdır. Bu nedenle diplomasiyi akıllı, kararlı ve etkin biçimde kullanabilmek de önemli bir gerekliliktir.

Terörle mücadeleyi yukarıda ifade edilen esasları dikkate alarak başarı ile yürütebilecek “akıllı yönetim”in şu yetenek ve niteliklere sahip olması zorunludur:

- 1) Öngörü sahibi, tarih bilgisi ve tarihten ders çıkarma becerisine sahip, bilgiyi ve ortak aklı kullanabilen yetenekte bir lider ve yönetim kadrosunun varlığı,
- 2) Terörle mücadeleyi devletin tüm ilgili kurumları ile eşgüdüm içinde sürdürecektir bir “kriz yönetimi” örgütlenmesinin bulunması,
- 3) Terörün amaç ve yöntemleri ile terörle mücadelede vatandaş sorumluluğu konularında bilgili ve bilinçli bir toplumun desteği.

Sadece buraya kadar söz edilen terör olgusu ve bunun uluslararası bir tehdit olduğu gerçeğini görerek, PKK terör örgütü örneğinde açıkladığımız finans kaynaklarına, terör örgütlerinin amaç ve yöntemlerine bakmak, terörizmle mücadelede uluslararası işbirliğinin teröre hedef ülkeler için ne kadar yaşamsal olduğunu anlatmaya yeterlidir.

Elimizde, devletlerin terör örgütlerine destek vermelerini uluslararası suç sayan birçok ikili ve çoklu belgeler var. Bunlardan biri BM Güvenlik Konseyi’nin 1373 sayılı kararıdır. Bizi yakından ilgilendiren diğer belge ise AB üyesi ülkeler tarafından imzalanan “Terörizm ile Mücadelede Ortak Tavrı” başlıklı belgedir. Bu belgede, “Terör örgütleri listesinde yer alan teröristlere ve terör örgütlerine maddi destek sağlamak suçtur. Teröristlerin AB veya AB dışında eylem yapmak amacıyla AB ülkelerini üs olarak kullanmalarına izin verilemez” ifadelerine yer verilmiştir. Buna karşın Batılı ülkelerin önemli bir kısmında PKK ve diğer bazı terör örgütlerine geniş hareket özgürlüğü tanındığını görüyoruz. Özellikle Avrupa Birliği ülkeleri PKK terör örgütüne karşı mücadeledeki sorumluluğunu anlamaktan veya kabullenmekten henüz uzak görünüyor. Örneğin (Norveç ve İsviçre’nin yanı sıra 25 AB üyesinden oluşan bir kurum olan) Avrupa Terörle Mücadele Grubu PKK’ya sağlanan yasadışı fonların soruşturulmasında öncülük edebilirdi. Fakat bunu yaptığını gösteren bir bilgiye sahip değiliz.

Öte yandan, terör olaylarının finanse edilmesini önleme amacı ile imzalanmış olan “Birleşmiş Milletler Terörizme Finans Desteğini Önleme Sözleşmesi” vardır. İmzacı ülkelerin bu sözleşme koşullarına uyma durumları BM’in ilgili komitesi tarafından daha ciddi biçimde denetlenebilir. Bu ülkeler, uyuşturucuya kurban verdikleri gençlerinin bu felaketinde terör örgütlerinin parmağı bulunduğunu görmemekte ısrar ediyorlar. Herhalde bu alandaki öncelikli işimiz, bu ülkelerin kamuoylarına terörün gerçek yüzünün, amaçları ile insanlık dışı eylemlerinin çok iyi anlatılması, böylece kanlı örgütün gerçek yüzünün gösterilmesine çalışmak olmalıydı. Bu konuda kullanacağımız siyasi, ekonomik gücümüz ile psikolojik harekât ve diplomasi becerimizin etkili olabilmesinin temel koşulu da öncelikle etkin bir istihbarat ağına, istihbarat işbirliği sistemine ve halkla ilişkiler örgütlenmesine sahip olmaktır.

Dünyamız terörizm denilen bu insanlık dışı bela karşısında pes etmeyecekse, bununla mücadelede, özellikle gelişmiş Batılı demokratik ülkeler başta olmak üzere, bütün devletlerin terörizmle mücadelede uluslararası dayanışma ve işbirliğine tüm olanakları ile katkıda bulunmada gereken özen ve kararlılığı göstermeleri gerekmektedir.

12. BÖLÜM

TÜRK İNKILABI'NIN DAYANDIĞI TEMEL İLKELER

Handan Diker

12.1. ATATÜRKÇÜLÜK: TANIMI VE DOĞASI

Atatürkçülük, Atatürk İnkılabı'nın ideolojisidir. Türk İnkılabı'nın önderi Mustafa Kemal Atatürk olduğu için, bu harekete *Atatürkçülük* denilmiştir. 1930'lu yıllarda bu ideolojiye *Kemalizm* adı verilmiştir. Atatürkçülük ya da Kemalizm kavramı genellikle aynı anlamı içerir. Mustafa Kemal Derneği'nin 1983 yılında yayımladığı *Atatürkçünün El Kitabı*'nın üst başlığında şu ibare yer alır:¹ “Atatürkçülük-Kemalizm”. *Meydan Larousse*'ta da Kemalizm ve Atatürkçülük kavramları aynı anlamda kullanılmıştır.

Burada Atatürkçülük/Kemalizm hakkında vurgulanması gereken noktalar şunlardır: (1) Atatürkçülük -veya Kemalizm- doğrudan doğruya Mustafa Kemal Atatürk'ün fikir ve eylemlerinden doğmuştur. (2) Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkartmak için konulan ilkelerden meydana gelmiştir. Buna göre Atatürkçülük, doğrudan doğruya Türk milletinin ihtiyaçlarından ve gerçeklerinden çıkmış *milli bir ideolojidir*. Bilimi temel alan, çağdaşlaşmayı amaç edinen ve Atatürk İnkılapları'nı bir yaşam biçimi haline getirmeyi amaçlayan bir ideolojidir.

Bu bilgilerin ışığı altında Atatürkçülüğün tanımı şöyle yapılabilir:

Türk milletinin bugün ve gelecekte tam bağımsızlığa, huzur ve refaha sahip olması, devletin millet egemenliği esasına dayandırılması, aklın ve bilimin önderliğinde Türk kültürünün çağdaş

uygarlık düzeyinin üzerine çıkartılması amacı ile temel ilkeleri yine Atatürk tarafından belirtilen devlet yaşamına, düşünce yaşamına ve ekonomik yaşama, toplumun temel kuruluşlarına ilişkin gerçekçi fikirlere ve ilkelere Atatürkçülük denir.²

Görülüyor ki Atatürkçülük, bir *modernleştirme/çağdaşlaşma ideolojisi*dir. Bu hareket kendine yalnız akli ve bilimi rehber alır. *Akılcılık ve bilimcilik* ögesi, Türk milletinin yüzyıllarca geri kalmasına yol açan faktörlerin başında gelen ve gerçek İslam dini ile ilgisi olmayan akıldışı birtakım hurafeler ve batıl itikatlarla mücadeleyi öngörür. *Laiklik*, akılcılık ve bilimciliğin doğal sonucudur.³ Akılcılık, dünyaya ve evrene akıl gözü ile bakıp anlamaya çalışmaktır. Somut gerçeklere önem vermek, gerçeğe aykırı varsayımlara saplanıp kalmamak ve var olan gerçekleri objektif bir şekilde değerlendirmektir.⁴ Akılcılık, bilimselliği de beraberinde getirir. Çağdaş bilim ve teknolojiye değer verme Atatürkçü düşünce sisteminin temel özelliğidir. Atatürk bilime verdiği önemi şu sözleri ile ifade ediyordu:

Gözlerimizi kapatıp her şeyden soyutlanmış olarak yaşadığımızı sanmayınız. Ülkemizi bir çember içine alıp dünya ile ilişkisiz yaşayamayız. Tersine ilerlemiş, uygar bir ulus olarak uygarlık alanının üstünde yaşayacağız. Bu yaşayış ancak bilgi ve teknikle olur. Bilgi ve teknik nerede ise oradan alacağız. [...] Bilgi ve teknik için bağ ve koşul yoktur.⁵

Atatürk, 27 Ekim 1922 tarihli bir konuşmasında da Türk ulusunun bundan sonra her işinde kendisine bilimi rehber alacağını vurgulamıştı:

Ulusumuzun siyasal, toplumsal yaşamında, ulusumuzun düşün eğitiminde de rehberimiz bilim ve teknik olacaktır. Okulun varlığıyla, okulun vereceği bilgi ve teknik yardımıyla ki Türk ulusu, Türk sanatı, ekonomisi, şiir ve yazını bütün güzellikleriyle geliştirecektir.

Akla ve bilime dayanan ve dinamik bir yapıya sahip olan Atatürkçülük, dogmatik değil *pragmatik bir ideolojidir*.⁶ Mustafa Kemal, Atatürkçülüğün bu boyutunu şu sözleriyle açıklar:

Ben manevi miras olarak hiçbir ayet, hiçbir dogma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi mirasım bilim ve akıldır. Benim Türk milleti için yapmak istediklerim ve başarmaya çalıştıklarım ortadadır. Benden sonra, beni benimse-

mek isteyenler, bu temel eksen üzerinde akıl ve bilimin rehberliğini kabul ederlerse, manevi mirasçılarım olurlar.

Atatürkçü düşüncede *tam bağımsızlık* ve *milli egemenlik* devletin dayandığı temel esaslardır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1927 yılında TBMM’de okuduğu *Nutuk*’ta, Milli Mücadele’ye başlarken kararının, bu iki temele dayanan yeni bir Türk devleti kurmak olduğunu kaydetmiştir: “Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hâkimiyeti milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek.”⁷

Görüldüğü gibi, Atatürkçü düşüncenin öngördüğü Türkiye Cumhuriyeti, (i) *milli*, (ii) *tam bağımsız ve milli egemenliği kullanan* ve (iii) *çağdaşlaşmayı hedefleyen* bir devlettir. Bundan başka Atatürkçü düşünce, Misak-ı Milli sınırları içinde her türlü ayrımcılığı ve bölücülüğü reddeder; yani *milli birlikten* yanadır. Buna paralel olarak, söz konusu sınırlar içinde yaşayan farklı dini ve etnik kökenlerden gelen insanları, ortak milli ülküler etrafında birleşmiş tek bir ulus olarak görür.

Milli egemenlik ilkesi, halkın kendi kendini yönetmesini öngörür. Birinci TBMM’nin açılışından itibaren Kemalist kadro, Türkiye’de milli egemenliğe dayalı bir siyasal rejim kurmak için, bir dizi inkılap yapmıştır. Milli egemenliğin tamlanmasını amaçlayan süreç, elinizdeki kitapta “Laik Hukuk Sisteminin Kuruluşu” adlı bölümde anlatılmıştır. Fakat burada, konu bütünlüğü açısından, milli egemenlik ilkesiyle Atatürk’ün Batı tipi çoğulcu (plüralist) bir demokratik rejimi hedeflediğini vurgulamak gerekir.

Yukarıda belirtildiği gibi ülkenin işgal altında olduğu günlerde, Milli Mücadele henüz başlarken, Gazi Mustafa Kemal’in hedefi, tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmaktır. Misak-ı Milli, bu hedefi tüm dünyaya ilan eden bir antttır. Tam bağımsızlığın anlamı, bir devletin başka bir devletin boyunduruğu altına girmemesidir. Tam bağımsızlık görüşü Atatürkçü düşünce sisteminin temelidir, özüdür. Atatürk yaptığı tüm eylemlerde tam bağımsızlığı ana eksen almıştır. Mustafa Kemal, 1921 yılında tam bağımsızlığa ilişkin görüşünü şöyle ifade edecektir:

Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, millet ve memleketin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir.⁸

Mustafa Kemal, 1 Mart 1922 tarihinde yaptığı konuşmada da Milli Mücadele’nin temel hedefinin tam bağımsızlığa ulaşmak olduğunu altını çizmiştir.⁹ Onun tam bağımsızlığın üzerinde bu denli durmasının temel nedeni,

Osmanlı devletinin siyasi bağımsızlık hariç hemen her alanda bir yarı sömürge haline gelmiş olmasıydı. Misak-ı Milli ile talep edilen aslında Türk yurdunda yarı sömürgelikten kurtulmuş, Batılı muhatapları gibi özgür ve bağımsız bir Türkiye idi. Mustafa Kemal, 19 Eylül 1921’de yaptığı konuşmada Türk ulusunun tam bağımsızlık talebinde ne denli kararlı olduğunu şu sözleriyle vurguluyordu:

Efendiler! Bütün dünyanın bilmesi gerektir ki, Türkiye halkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti uşak gibi davranılmayı kaldırmaz. Her uygar ulus ve hükümet gibi varlığının, özgürlük ve bağımsızlığının tanınması isteğinde kesinlikle ısrarlıdır. Bütün davası da bundan ibarettir. Biz cenge düşkün değiliz. Barışseveriz.¹⁰

Gerçekten de Atatürk, savaştan değil barıştan yanaydı. Onun biricik amacı, ülkesini işgalden kurtarıp ulusunu, gelişmiş çağdaş toplumlar gibi özgür ve refah içinde yaşatabilmektir. Batı emperyalizmi, Birinci Dünya Savaşı sonunda bu olanağı Türk ulusuna vermek istememişti. Şimdi Türkler, bu hakkı emperyalist güçlerin elinden zorla alacak ve bunu muhataplarına Lozan Barış Konferansı’nda elde ettiği diplomatik zaferle kabul ettirecekti.

Görüleceği gibi, Atatürkçü düşüncenin tamlayıcı ilkelerinden biri de *barışçılıktır*. Bu Atatürk’ün “Yurtta Barış Dünyada Barış” özdeyişiyle özetlenebilir. O, 16 Ocak 1923’te Arifiye’de yaptığı bir konuşmada barışçılık ilkesiyle neyi kastettiğini şöyle açıklar:

Evvela, barışsever olduğumuz için barışı arzu ediyoruz. İkinci olarak, devamlı muharebeler dolayısı ile memleket barışa, tanzim ve imara çok muhtaçtır. Fakat barış olmayacak olursa yine mücadeleyle devam edecek ve mutlaka memleket için lüzumlu olan neticeyi elde edeceğiz.¹¹

Atatürk’e göre yurtta barış milli dayanışma, dünyada barış ise millet sevgisi ile insan sevgisinin bağdaştırılması ile gerçekleştirilebilir. Atatürkçü düşünce sistemi, Türk milletinin iç kavgalara sürüklenmeden, milli ve sosyal dayanışma içinde kalkınmasını amaçlar. Milli birlik ve bütünlük, milli dayanışma hayati öneme sahiptir.¹² Atatürk’e göre “Ortak bir tarihin, ortak sevinçlerin, ortak kederlerin ve ortak bir kaderin aralarında sayısız bağlar ördüğü yurttaşlar, ırk, mezhep, sınıf kavgaları ile bölünüp parçalanmamalıdır. Yurtta barış ancak böyle sağlanabilir.”¹³ Bunun için Türkiye Cumhuriyeti’nin Türk İnkılabı ile kazandığı *ulus devlet ve üniter devlet* niteliklerinin¹⁴ korunması gerekir.

Dünyada barış ise daha çok hümanist bir dünya görüşüne dayandırılmıştır. Atatürk dünyada barışın formülünü şöyle açıklıyor:

Hiçbir millet bu dünyada tek başına yaşayamamaktadır. Dünyada ve dünya milletleri arasında huzur, anlaşma ve iyi geçim olmazsa, bir millet kendisi için ne yaparsa yapsın, huzurdan yoksun kalır. En uzakta zannettiğimiz bir olayın bizi bir gün etkilemeyeceğini bilemeyiz. Bunun için insanlığın hepsini bir vücut ve milleti bunun bir organı saymak gerekir.¹⁵

Atatürkçü düşünce sistemi içerisinde *çağdaşlaşma* düşüncesinin yeri önemlidir. Atatürk, Türk toplumunun çağdaş olması gerektiğini sık sık dile getirmiştir. Çağdaş Türk devleti fikri, Mustafa Kemal'in zihninde daha Kurtuluş Savaşı öncelerinde filizlenip gelişen bir ülküdür. Bu yeni devletin temel felsefesi "akla" dayanacaktı. Çünkü çağdaş olabilmenin vazgeçilmez şartı budur. Batı toplumları akılcı felsefeyi, yüzyıllar boyu süren mücadelelerden sonra yerleştirmeyi başarmışlardı. Mustafa Kemal'e göre, insan aklının ortak değerlerinden çıkan tek bir uygarlık vardır ve o da Batı'dadır. Ancak, bu uygarlık olduğu gibi aktarılmamalı, milli benliğimizden -akla ve bilime uymayan öğelerin temizlenmesiyle- elde edilen öz, bu uygarlığın akılcı değerleriyle yeniden işlenmelidir. Çağdaş bir devlet, akli ve bilimi rehber edinen, laik bir devlet olmalıdır.¹⁶ Nitekim Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Türk İnkılabı, laik bir devlet düzeni kurmayı amaçlamıştır ve bunu önemli ölçüde 1920'li yıllarda başarmıştır. 4 Aralık 1923'te yaptığı bir konuşmada Mustafa Kemal, yeni Türkiye'nin çağdaşlaşması konusundaki düşüncelerini şöyle ifade ediyordu:

Ülke, [...] çağdaş, uygar ve yenilemiş olacaktır. Bizim için bu yaşam kavgasıdır. Bütün özverilerimizin ürün vermesi buna bağlıdır. Türkiye ya yeni görüşle bezenmiş namuslu bir yönetim olacaktır ya da olmayacaktır. Halk ile çok yakınlığım vardır. O saf yığın bilmezsiniz ne denli yenilik yanlısıdır. [...] Halk refah içinde, bağımsız, zengin olmak istiyor. Komşularının refahını gördüğü halde fakir olmak pek ağırdır. Gericî düşünceleri besleyenler belirli bir sınıfa dayanabileceklerini sanıyorlar. Bu kesinlikle bir kuruntudur, bir sanıdır. İlerleme yolumuzun önüne dikilmek isteyenleri ezip geçeceğiz. Yenileşme yolunda duracak değiliz. Dünya korkunç bir akışla ilerliyor. Biz bu dalganın dışındakalabilir miyiz?

Kısaca Atatürkçülük/Kemalizm, tam bağımsızlık, milli egemenlik, çağdaşlık, akılcılık ve bilimsellik anlayışıyla hareket eden, barışçıl ve hümanist bir politikayı kendisine temel çıkış noktası olarak alan ve altı ilkeyi içeren evrensel bir dünya görüşüdür. Atatürkçülük sürekli dinamizm demektir. Temel hedefi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine erdirmektir.

12.2. ATATÜRK İLKELERİ

Atatürkçü düşünce altı *temel ilkeye* dayanır. Yukarıda sözü edilen *bütünleyici ilkeler*, bu sistemin olmazsa olmaz öneme sahip tamlayıcı unsurlarıdır. 1937 yılında anayasaya giren temel ilkeler (1) *Cumhuriyetçilik*, (2) *Milliyetçilik*, (3) *Halkçılık*, (4) *Devletçilik*, (5) *Laiklik*, (6) *İnkılapçılıktır*. Gerek 1924 Anayasası'na, gerekse 1962 ve 1982 Anayasalarına göre bu ilkeler, Türkiye Cumhuriyeti'nin değişmez nitelikleridir. Şimdi bu altı ilkeye ve onların temel özelliklerine bakalım.

12.2.1. Cumhuriyetçilik

Cumhuriyet, Arapça “cumhur” kelimesinden türemiştir. Arapçada cumhur sözcüğü halk, ahali, büyük kalabalık anlamına gelir. Cumhur, toplu bir halde bulunan kavim yahut millet demektir. Cumhuri devlet veya sadece cumhuriyet, iktidarın millette olmasını öngören devlet şeklidir.¹⁷

Atatürk'e göre cumhuriyet, demokrasiyle yönetilen devlet demektir. Ona göre “Demokrasi ilkesinin en modern ve mantıksal uygulanmasını sağlayan hükümet şekli cumhuriyettir.”¹⁸ “Türk milletinin karakter ve adetlerine en uygun olan idare cumhuriyet idaresidir.”

Cumhuriyetçiliğin temel özelliği Atatürk'ün “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” özdeyişiyle özetlenebilir. Çünkü bu ilkenin en iyi korunarak gözetildiği yönetim cumhuriyettir. Atatürk cumhuriyet anlayışına şu sözleriyle açıklık getirir:

Cumhuriyette son söz, millet tarafından seçilmiş meclistedir. Millet adına her türlü kanunları o yapar. Hükümete güvenoyu verir veya düşürür. Milletvekillerinden memnun olmazsa, belirli zaman sonunda başkalarını seçer. Millet, egemenliğini, devlet idaresine katılmasını, ancak, oyunu kullanmakla sağlar.

Cumhuriyet hem devlet, hem de hükümet şekli olarak kabul edilmektedir. Devlet şekli olarak cumhuriyet, egemenlik kavramından yola çıkılarak tanımlanır. Egemenliğin bir kişi veya zümreye değil, toplumun tümüne ait olduğu bir devleti ifade eder. Hükümet şekli olarak cumhuriyette ise, başta devlet başkanlığı olmak üzere, devletin başlıca temel organlarının seçim ilkesine göre kurulmuş olduğu, özellikle de bunların oluşumunda kalıtım (veraset) ilkesinin rol oynamadığı hükümet söz konusudur. Hamza Eroğlu'nun da belirttiği¹⁹ gibi, artık Türkiye'de cumhuriyet, devlet şekli olarak değiştirilemeyen başka bir devlet şekli ve niteliği alamayan bir kamu hukuku kuralıdır.

Türk İnkılabı'nın belki de en kritik aşaması cumhuriyetin ilanıdır. Çünkü bu olay, yüzlerce yıllık bir *teokratik monarşi* (din temeline dayanan hükümdarlık) kültür ve geleneğinin üzerine, tamamıyla ulus egemenliğine dayalı yeni bir rejim getiriyordu. Elbette geleneksel rejimin, birçoğu Milli Mücadele boyunca Mustafa

Kemal'in yanında yer almış, pek çok taraftarı vardı. Örneğin Türk milletinin var olma savaşı verdiği yıllarda başbakanlık yapmış bulunan Rauf (Orbay) Bey saltanatın kaldırılmasına muhalefet ederek “Ben [...] saltanat makamına ve hilafete vicdanen ve hissen bağlıyım. [...] Padişah'a sadakatimi muhafaza etmek borcumdur”²⁰ diyebilmişti. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, saltanatın kaldırılmasına muhalefet edilmesi halinde, gerekirse güç kullanılabileceğini açıklamak mecburiyetinde kalmıştı.²¹ Bu engelin bertaraf edilmesinden sonra cumhuriyetin ilanı, milli egemenliğin ülkeye hâkim olması yolunda alınan büyük mesafe dolayısıyla, hiç de zor olmamıştı.

Türkiye’de cumhuriyet, demokratik rejime yöneliktir. Batılı anlamda modern bir devlet şeklinin varlığını öngörür; ırk, din, dil ve cinsiyet farkı gözetmeksizin tüm vatandaşların yönetimi paylaştıkları ve ondan yararlandıkları siyasi rejimin adıdır. Herkesin kanun önünde eşit olmasını sağlayan eşitlik ilkesi, Türk Cumhuriyeti’nin özelliğini teşkil etmiştir.²²

12.2.2. Milliyetçilik

Atatürkçü düşünce sisteminde milliyetçilik ilkesi, Atatürk’ün -ve Türkiye Cumhuriyeti’nin- “millet” anlayışına dayanır. Atatürk’e göre “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir.”²³ Bu anlayış, Türkiye’nin *ulus devlet* niteliğinin de temel referansıdır. Buna göre Atatürk Cumhuriyeti, yurttaşlarını dinsel ve etnik kökenlerine göre ayırmaz. Tüm yurttaşlar, “vatan-daşlık yönünden” Türk’tür.

Bununla beraber Atatürk’e göre, milleti oluşturan bazı önemli unsurlar vardır. Bunların en önemlisi kültür birliğidir. Bu nedenledir ki Cumhuriyet Türkiye’si, kurulduğu günden beri, Osmanlı İmparatorluğu’nda bulunmayan ortak bir kültür meydana getirmeye çalışmıştır. Oluşturulmak istenen bu kültür, *ulus devlet kültürü*dür. Atatürk, bu kültürün gelişmesini hızlandıracak ve kurumsallaştıracak bazı kurumlar teşekkül ettirmiştir. Bunların en önemlileri Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu’dur. Bunlar, ulus devlet kültürünün oluşumunda hayati bir rol oynamıştır.

Atatürk’e göre Türk milleti, kültür birliğine zemin oluşturan şu ortak özelliklere sahiptir: 1) Siyasi varlıkta birlik, 2) Dil birliği, 3) Yurt birliği, 4) ırk ve köken birliği 5) Tarihi akrabalık, 6) Ahlaki akrabalık. Görüldüğü gibi Atatürk, Türk milletini oluşturan unsurlar arasında din birliğini saymamıştır. Ona göre din, milletin oluşumunda bağlayıcı bir unsur değildir. Çünkü “Türkler, İslam dinini kabul etmeden evvel de bir millet idi. Bu dini kabul ettikten sonra, bu din, ne Arapların, ne de aynı dinde bulunan Acemlerin ve ne de diğerlerinin Türklerle birleşip bir millet teşkil etmelerine etki etmedi.”²⁴ Atatürk, bir topluluğun millet olabilmesi için, ülkü birliğine sahip olması gerektiğini²⁵ söyler.

Atatürkçü düşüncede milliyetçilik, hayatın her alanında belirleyici bir öneme sahiptir. Türk İnkılabı’nın temel dinamiklerinden biridir. Türkiye Cumhuriyeti’nin

milli devlet niteliğini Türk milliyetçiliği belirler. Atatürkçü düşünce sisteminde böylesine önemli olan Türk milliyetçiliğini şöyle tanımlamıştır:

Türk milliyetçiliği ilerleme ve gelişme yolunda ve milletlerarası ilişki ve anlaşmalarda bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber, Türk sosyal hayatının özel karakterlerini ve başlı başına bağımsız benliğini korumaktır.²⁶

Görüldüğü gibi Atatürkçü milliyetçilik, kimi zaman dünyanın bazı uluslarında görülen, şoven*, ırk üstünlüğünü savunan, yayılmacı bir anlayışa dayanmaz. Yalnızca, Türk milletinin birlik ve beraberlik içinde, öz benliğini koruyarak, çağdaş uygarlık düzeyini yakalamasını istemektir. Atatürk, bu konudaki düşüncelerini 15 Ağustos 1920 tarihinde TBMM’de yaptığı konuşmada şöyle açıklamıştır:

Gerçi bize milliyetçi derler. Fakat biz öyle milliyetçileriz ki, bizimle birlikte çalışan bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin gereklerini tanırız. Bizim milliyetçiliğimiz herhalde bencil ve mağrurane bir milliyetçilik değildir.²⁷

Turhan Feyzioğlu’nun ifade ettiği gibi, Atatürkçü milliyetçilik anlayışı “akılcı, çağdaş, uygar, ileriye dönük, demokratik, toplayıcı, birleştirici, yüceltici, insancıl ve barışçıdır.”²⁸ Bunlara paralel olarak ırkçılığı reddeder, laiktir. Doğal olarak milliyetçiliği reddeden akımlara karşıdır.

Atatürk’e göre milliyetçiliğin en önemli yansımalarından biri millet sevgisidir ve bu duygu sevgilerin en yücesidir. Yapılacak çalışmaların en değerlisi, millet için yapılanıdır. Millet için çalışma, insana büyük bir mutluluk verir. O, 1930 yılında bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

Millet sevgisi kadar büyük sevgi yoktur. Bağımsızlık savaşında benim milletime ettiğim kimi hizmetler olmuştur sanırım. Ama bunlardan hiçbirini kendime yakıştıramadım. Yapılanın hepsine milletin eseridir dedim. Aranacak olursa doğrusu da budur. Geçmişte sayısız uygarlıklar kurmuş bir ırkın ve milletin çocukları olduğumuzu kanıtlamak için yapmamız gereken şeylerin hepsini yaptığımızı ileri süremeyiz. Bugüne ve yarına bırakılmış daha birçok büyük işlerimiz vardır. Bilimsel araştırmalar da bunlar arasındadır. Benim arkadaşlarıma vereceğim salık şudur: Kendimiz için değil ama bağlı olduğumuz millet için elbirliği ile çalışalım. Çalışmaların en büyüğü budur.²⁹

* Milliyetçilik duygusunu kör taassup derecesine vardiyan.

Görüldüğü gibi Atatürkçü milliyetçilik anlayışı, millet sevgisini ve yurtseverliği öngörür. Bunlar ise, milleti ve yurdu için işini özveriyle, en iyi şekilde yapmayı gerektirir.

12.2.3. Halkçılık

Atatürkçü düşünce sisteminin bir ilkesi olarak halkçılığı tanımlamadan önce, böyle bir tanıma referans olabilecek “halk” kavramının ne anlama geldiğini açıklamak gerekir. Esasen birden fazla halk tanımı vardır. Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük*'te verilen tanıma göre halk, “aynı ülkede yaşayan, aynı uyruktaki olan insan topluluğu”dur.³⁰

Halkçılık ise, ülkede yaşayan bireyler arasında ayrım gözetmemek, ayrıcalık gözetmemek, halk adı verilen tek ve eşit bir varlığın var olduğuna inanmaktır. Halkçılık, halk devleti, halk yönetimi, halkın kendi geleceğine egemen olması, kısaca siyasi demokrasidir.³¹

Halkçılık birbirini tamamlayıcı nitelikteki şu üç unsura dayanır: (1) Demokratlık, (2) Milletin genel haklarının dışında hiçbir kişiye veya topluluğa ayrıcalık tanınmaması, (3) Sınıf mücadelesinin reddi ve toplumun dayanışma içinde gelişmesidir. Şimdi bu unsurları kısaca inceleyelim:

Halkçılık ve Siyasi Demokrasi: Atatürk, halkçılık ile demokrasi ilkesini aynı anlamda kullanır. Buna göre egemenlik millete aittir ve öyle olmalıdır. Buna göre halkçılık, milli egemenlik ilkesinin doğal ve zorunlu bir sonucudur. Çünkü egemenliğin millette olduğu bir devlette hükümet sisteminin de demokrasi olması gerekir. Türk İnkılabı, sadece hükümdarın kişisel egemenliğini yıkmayı değil, onun yerine halk yönetimini yani demokrasiyi geçirmeyi de amaçlamıştır. Atatürkçü düşünce sisteminde milli egemenliğin halkçılık ilkesiyle tamamlanması, ona demokratik niteliğini kazandırmıştır.³² Halkçılık, Atatürkçü düşünce sistemi içinde demokrasi ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu düşünce, Milli Mücadele yıllarından başlayarak gelişme göstermiştir.

Halkçılık ve Eşitlik: Halkçılık ilkesine göre, hiçbir kişiye veya zümreye milletin genel haklarının dışında herhangi bir ayrıcalık tanınmaz. Herkes yasalar önünde eşittir ve bu demokrasi ilkesinin bir gereğidir. Zira demokrasilerde vatandaşların yasalar önünde eşitliği ve hiçbir kişi veya zümreye ayrıcalık tanınmaması esastır.

Sınıf Mücadelesinin Reddi ve Sosyal Dayanışma: Bu boyut bize halkçılık ilkesinin sosyal içeriğini açıklamaktadır. Halkçılıkta sosyal düzen halkın idaresine ve çalışmasına dayalıdır. Sosyal düzenin korunması da kişinin çalışmasına dayanarak gerçekleşebilir. Atatürkçü halkçılık anlayışı, toplumun ekonomik bakımdan güçsüz kesimlerinin, özellikle köylülerin refah düzeyini yükseltmeye büyük önem verir. Bununla beraber, sınıf mücadelesini reddetmekte ve toplumun gelişmesinin çeşitli sosyal gruplar arasında işbölümü ve dayanışma ile gerçekleştirilmesini olanaklı görmektedir.³³ Atatürk sosyolojik bir gerçeklik olarak sınıf olgusunu inkâr etmez ama sınıf mücadelesini haksız, yararsız ve gereksiz olarak görür.

Atatürk, *Medeni Bilgiler* adlı eserde sınıf mücadelesinin önlenmesi için adaletli bir gelir dağılımının sağlanması gerektiğini vurgulayarak tüm sınıfların çıkarlarının dengeli bir şekilde gözetilmesi gerektiğine dikkat çeker. Bu da sosyal devletin gereklerinin yerine getirilmesiyle mümkün olacaktır.³⁴

Kısaca özetlersek, halkçılık ilkesi ile ayrıcalıksız ve sınıfsız bir millet yaratılması hedeflenmiştir. Böylece eşitlik esas alınmıştır. Halkçılık, sosyal devlet anlayışının yaşama geçirilmesini öngörmektedir. Ve nihayet halkçılıkta siyasi demokrasi, olmazsa olmazlardan biridir. Burada söz konusu olan özgürlükçü demokrasidir. Ancak, devletin güvence altına almaya mecbur olduğu bireysel özgürlükler, başkalarının özgürlüklerine zarar vermeyeceği gibi, devlet ve milletin amaçlarına da ters düşemez.³⁵

12.2.4. Devletçilik

Devletçilik, güçlü ve gelişmiş bir devlet, kalkınmış, refah içinde bir ulus yaratma amacıyla yakından ilgilidir. Atatürk, birçok konuşmasında böyle bir devlet ve ulusun ancak güçlü bir ekonomiyle mümkün olabileceğini vurgulamıştır. O, *Medeni Bilgiler* adlı kitapta devletçiliğin nitelik ve amacını şöyle açıklamaktadır:

Kişisel çalışma ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar, az zaman içinde milleti refaha, memleketi bayındırlığa erdirmek için, milletin genel ve yüksek çıkarlarının gerektirdiği işlerde, özellikle ekonomik alanda devleti fiilen ilgili kılmaktır. Ekonomi işlerinde devletin ilgisi, doğrudan yapıcılık olduğu kadar özel girişimi teşvik ve yapılanları düzenleme ve kontrol de etmektir.³⁶

Devletçilik iki anlamda kullanılabilir: Dar anlamda ve geniş anlamda. Bizde devletçilik, geniş anlamı ile kullanılmıştır. Geniş anlamda devletçilikte devlet, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın temel faktörünü, tetikleyici gücünü meydana getirmiştir. Devlet ekonomik, sosyal ve kültürel alanda geniş bir faaliyet alanı bulmuştur. Üstün güce sahip, geniş yetkilerle donatılmış bir kamu tüzel kişisi olarak kabul edilmiştir.³⁷

Dar anlamda devletçilik ise kısaca *iktisadi devletçilik* şeklinde ifade edilir. İktisadi devletçilikte devlet, iktisadi alana doğrudan doğruya müdahale eder/edebilir. Fakat Türkiye’de devletçilik, özel sektörü reddetmez/dışlamaz. Aksine, özel sektörün yetersiz kaldığı alanlarda yatırım yaparak, bir yandan ülkenin kalkınmasında lokomotif rolü üstlenirken, diğer yandan da özel girişimin gelişmesine zemin hazırlar. Bu nedenle, Türkiye’deki ekonomik sistem, karma ekonomi olarak tanımlanmıştır.

Karma ekonomi bir taraftan ekonomide devlet denetimine yer verme, devlet endüstrisi kurma ve geliştirme, diğer taraftan da özel girişime ekonomide sadece değer verme değil, aynı zamanda geliştirme gibi temel ilkelere dayanır. Karma ekonomi, özel girişim serbestliği ile devlet işletmeciliğinin birlikte bir arada

bulunması demektir. Atatürkçü düşünce sistemine göre devletçilik ancak karma ekonomi ile varlığını sürdürebilir.³⁸

Türk devletçiliğinin ilk hedefi, geri kalmış bir ülkeyi süratle kalkındırmak, refah seviyesini artırmaktır. Türk devletçiliğinin ikinci hedefi ise, birincisine paralel olarak toplum düzeninde sosyal adaleti sağlamaktır.³⁹

Devletçilikte planlama en önemli unsurdur. Karma ekonomi ve planlama bir arada yürütülebilir. Çünkü planlama var olan kaynakların en akılcı ve etkili bir şekilde kullanılmasını sağlayan yöntemdir.

Atatürk'e göre "Devletçilik, özellikle toplumsal, ahlaksal ve millidir. Milli gelirin dağıtımında, daha mükemmel bir adalet ve emek sarf edenlerin daha yüksek refahı, milli birliğin korunması için şarttır. Bu şartı daima göz önünde tutmak, milli birliğin temsilcisi olan devletin önemli görevidir."⁴⁰ O, 27 Ocak 1931 tarihinde İzmir'de toplanan CHP Kongresi'nde, parti programında devletçiliğin yeri ve önemini şöyle açıklar:

Partimizin takip ettiği program, bir yönden tamamıyla demokratik, halkçı bir program olmakla beraber iktisadi açıdan devletçidir. Bu itibarla partimize dayanmakta olan Cumhuriyet hükümetinin bütün açılardan vatandaşların hayatı ile istikbali ile ve refahı ile ilgilenmesi doğaldır.⁴¹

Atatürk devrinde uygulanan devletçilik politikası sayesinde Türkiye ekonomisi, bu kitabın "Ekonomik Gelişme" bölümünde anlatıldığı gibi, önemli bir atılıma girerek, oldukça yüksek bir kalkınma hızı yakalamıştır. Sonraki on yıllarda da Türkiye ekonomisinin belkemiğini oluşturan, demir çelik başta olmak üzere birçok sektördeki belli başlı sanayi tesisi, devletçiliğin uygulandığı 1933-1938 yılları arasında kurulmuş ve/veya planlanmıştır.

12.2.5. Laiklik

Laiklik, *Türk Aydınlanması* diye de adlandırılan Türk İnkılabı'nın hem vazgeçilmez unsurudur, hem de çağdaş ve demokratik bir toplum olma hareketinin omurgasıdır.⁴² Laiklik ilkesi, Atatürkçü düşünce sisteminin temelinde yer alan akılcılık ve bilimsellik unsurunun zorunlu bir parçasıdır.

Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlük*'ünde laik sözcüğü, "din işlerini devlet işlerine karıştırmayan, devlet işlerini dinden ayrı tutan"⁴³ şeklinde açıklanır. Bu sözcük dilimize Fransızcadan gelmiştir; Yunancası *laikos*, Latincesi *laicus*'tur. Laiklik, Türkiye Cumhuriyeti'nde bir anayasa ilkesi ve hukuk deyi mi haline gelmiş olup, şu temel özelliklere sahiptir:⁴⁴

- 1) Laik devlette kişiler din ve vicdan hürriyetine sahiptirler. Laik devlet bireylerin bu hürriyetlerini sağlamak ve korumakla yükümlüdür. Bir din veya

mezhep mensuplarının başka din veya mezhep mensuplarına karşı baskı ve tahakkümünü önlemek laik devletin asli görevleri arasındadır.

- 2) Laik devlette, devletin siyasi yapısını ve işleyişini, toplumun yaşayışını düzenleyen kanun ve kuralları, dini ilkeler değil, akıl ve mantık, ihtiyaçlar ve hayatın gerçekleri belirler. Laiklik, bu yönü ile din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, dinin devlet idaresine karıştırılmaması olarak tanımlanabilir.
- 3) Laik devlette eğitim kurumları ve eğitimin içeriği, dinsel kurallara göre düzenlenemez. Hiç kimse, kendisinin -veya kanuni temsilcilerinin- isteği dışında, devletin resmen benimsediği bir din veya mezhebi öğrenip o yolda yaşamaya zorlanamaz.

Görüldüğü gibi Atatürkçü düşünce sisteminde laiklik, din ve vicdan özgürlüğünün de teminatıdır. Atatürk, laikliğin bu boyutunu “Laiklik ilkesinde ısrar ediyoruz. Çünkü milli iradenin, insanlığa mal olmuş değerlerin belki de en kutsal olan din özgürlüğü ancak laiklik ilkesine bağlanmakla korunabilir” sözleriyle vurgulamıştır. Kısaca, Atatürkçülükte laiklik dinsizlik demek değildir. Doğu Ergil, Cumhuriyet’i kuran kadronun din ve laiklikle ilgili özellik ve bakış açılarını şöyle açıklar:

Cumhuriyet’in kurucuları, kuşkusuz ki inançlı insanlardı. Dinlerine bağlıydılar. Ama dindar olmakla evreni, yaşamı dinsel esaslara göre anlamak ve düzenlemenin çok farklı şeyler olduğunu anlamışlardı. Onlar düşünce ve onun en hakiki mürşidi olan bilimin, dünyayı ve dünyevi yaşamı yönlendirirken, dinin de insanın benimsediği inanç sistemindeki kutsal alan’la olan ilişkilerini düzenlemesi gereğine inanıyorlardı. Böylece dünyevi alan ile ilahi alan birbirinden bağımsız kılınacaktı. Birbirinin müdahalesinden ve baskısından kurtarılacaktı.⁴⁵

Bu kitapta “Laik Hukuk Sisteminin Kuruluşu” adlı bölümde ana hatlarıyla anlatıldığı gibi, Kemalist kadro, Türk İnkılabı boyunca, laik bir devlet ve toplum düzeni kurmak amacıyla bir dizi köklü düzenleme yapmıştır. 3 Mart 1924 günü çıkarılan *devrim kanunlarıyla* halifeliliğin kaldırılması, öğretimin birleştirilmesi, din işleriyle ilgili bakanlığa son verilmesi; daha sonraki yıllarda Medeni Kanun’un kabulüyle siyasi alan hariç kadın erkek eşitliğinin sağlanması ve nihayet anayasadan devletin resmi dinini gösteren ibarenin çıkarılması, bunların en önemlileridir. Böylece hukuk inkılabı, Türkiye’de devlet ve toplum yapısının laikleşerek, aklın ve bilimin ışığında yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır.⁴⁶

Sonuç olarak laikleşme, aklın ve bilimin egemen olduğu çağdaş Türkiye’nin doğuşunda en önemli faktörlerden biri olmuştur. Buna paralel olarak İbrahim Ağâh Çubukçu’nun belirttiği gibi;

Laiklik dine ve insana saygıyı getirmiştir. Din gibi yüksek bir değer in çıkara alet edilmesini önlemek için laiklik en iyi çarelerden biri olmuştur. Türkiye’de akılcı yöntemin yerleşmesi açısından da laikliğin etkisi büyüktür. Bizim dinimiz akla, bilime ve uygarlığa önem verdiği halde yüzyıllarca dinsel baskıyla gelişme engellenmiştir. Laiklik hurafelerin ve cehaletin kalkması açısından da önem taşımaktadır.⁴⁷

12.2.6. İnkılapçılık

Atatürk’e göre inkılap “Var olan kurumları zorla değiştirmek demektir. Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan kurumları yıkarak yerine, milletin en yüksek medeni gereklere göre ilerlemesini sağlayacak yeni kurumları koymuş olmaktadır.”⁴⁸ Atatürk’ün 30 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu’da yaptığı konuşmada ifade ettiği gibi, Türk İnkılabı’nın amacı “Türkiye Cumhuriyeti halkını bütünü ile çağdaş ve bütün anlam ve görünüşü ile uygar bir toplum haline ulaştırmaktır.”⁴⁹

Bundan dolayıdır ki, Atatürkçü düşünce sistemi içinde inkılapçılık, statükocu, yani mevcut düzeni korumaya yönelik değildir. Aksine sürekli gelişen çağdaş uygarlığı yakalamayı amaçlaması dolayısıyla dinamik bir nitelik taşır. Kısaca inkılapçılık ülkenin gereksinimleri doğrultusunda, Atatürk’ün tek mirası olan “akıl ve bilimin rehberliğinde” sürekli olarak yenileşmeyi ve ilerlemeyi öngörür.

Türk İnkılabı son yüzyılların en önemli topyekûn dönüşüm projelerinden biridir. Zira Türk İnkılabı, aynı anda hem toplumun siyasi temelini ümmet esastan, millet esasına çevirmiş, hem de meşru siyasi iktidarın temeli olarak kişisel egemenliğe son vererek millet egemenliğini ilan etmiştir. Buna paralel olarak bir yandan dine dayalı (teokratik) devlet yapısının yerine laik devlet yapısını geçirmiş, diğer yandan da modernleşme ile gelenekçilik arasında bocalamakta olan bir toplumu bu ikilikten kurtararak Türkiye’nin yüzünü geri dönülmez şekilde çağdaş Batı medeniyetine döndürmüştür. Bütün bunlar yirmi yıl gibi kısa bir süre içinde olmuştur.⁵⁰

Atatürk, Milli Mücadele’ye başlayıp Kurtuluş Savaşı’nı zaferle taçlandırdıktan sonra, hemen Türkiye Cumhuriyeti’ni ve onun dayandığı Türk milletini çağdaş ve uygar toplumların arasına sokmak için çağdaşlaşma hareketine girişmiştir. Bu sırada çağdaş uygarlığın en son basamağında bulunan Batı uygarlığından esinlenip, milli benliğinden kopmayarak çağdaş ve uygar Türk milletini meydana getirecek atılımlar yapmıştır. Günümüzde, Türk milletinin bu kendine özgü çağdaşlaşma hareketini Batı taklitçiliği ile özdeşleştirenler vardır. Gerçek şu ki, Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen Türk İnkılabı, akıl kültürüne dayanan, Türk kalarak çağdaşlaşmayı sağlayan, Türk’e özgü, dinamik ve ilerici bir harekettir.⁵¹

Atatürkçü düşünce sisteminde Türk İnkılabı’nın kazanımlarının korunması ve geliştirilmesi hayati bir önem taşır. Bu başarıldığında ülkenin çağdaşlaşma di-

namizmi kaybolmayacaktır. İnkılapçılık ilkesine bağlı oldukça da, Türk milleti uygarlık yarışında geri kalmayacaktır.

***

Atatürkçülük/Kemalizm'in sürekli hedefi, Türk toplum ve insanını her alanda çağdaştırmaktır. Buna paralel olarak en önemli niteliği ise, bunu yaparken milletlerarası gözlem ve tecrübeden esinlenen pragmatist yaklaşım ile akılcı ve bilimci bir yöntem uygulamaktadır. İsmet Giritli'nin belirttiği gibi,

Bunun anlamı ise milli ve milletlerarası sorunlara duygusal ve dogmatik açıdan ve peşin hükümler ve kalıplarla değil, akılcı, bilimci ve pragmatik bir yaklaşımla eğilmektir. Kısaca Kemalizm sadece mazide yaşanmış bir parlak tarihi olay değil, bugünün ve yarının Türkiye'sinin tüm sorunlarının çözümüne elverişli bir yöntem ve devamlı dinamizmdir.⁵²

Kısaca, Atatürkçü düşünce sisteminin dayandığı ilke ve esaslar, değişen dünya koşullarına göre geniş bir uygulama esnekliğine sahiptir. Bir alanda devlet ve millet yararına en yüksek başarıyı sağlamak için aklın ve mantığın öngördüğü yolu/yöntemi kullanmayı salık verir. Bu Atatürkçü ideolojinin dogmatik ideolojilere göre üstün yanındır ve değişen dünya koşullarında fonksiyonelliğini sürdürmesini sağlar.⁵³

13. BÖLÜM

SONUÇ YERİNE: ÇAĞDAŞ GELİŞMELER IŞIĞINDA ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE SİSTEMİ ÜZERİNE

Cemil Öztürk - Edip Başer
Tülay Âlim Baran

20. yüzyıl, kökleri bir veya birkaç yüzyıl derinlere giden kimi ideolojilerin, bazı ülkelerde yükselişine, hatta iktidara egemen olmasına sahne olmuştur. Bunların başında faşizm ve komünizm gelmektedir. Bu iki ideoloji, son iki yüzyıldır Batı uygarlığının biçimlenmesinde belirleyici bir rol oynayan liberalizmin doğurduğu ekonomik emperyalizme karşı, Birinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasında, bir tepki olarak doğmuştur. Mussolini ve Hitler gibi iki diktatörün önderliğinde faşizm, yaydığı ırkçılık ve yayılmacılık dalgasıyla yalnız Avrupa'yı değil, tüm dünyayı kana bulayacak olan İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına sebep olmuştur. Komünizm ise Stalin gibi dünyanın en kanlı diktatörlerinden birini doğurmuş, fakat bu arada Batı kapitalizmine karşı koyabilecek büyük bir süper gücü, yani Sovyetler Birliği'ni oluşturmayı başarmıştır. Böylece komünizm, kendine özgü bir devlet ve toplum modeliyle 20. yüzyılın sonlarına kadar, iktidarda kalmaya devam etmiştir. Ne var ki, bu model de sistemin iflas etmesi sonucu çöküp gitmiştir. Bugün, ABD-Batı Avrupa merkezli liberal kapitalist dünyanın karşısında birer alternatif olarak duran faşizm ve komünizm -Kastro'nun Küba'sı ve Kuzey Kore bir yana bırakılacak olursa- tarihin tozlu sayfalarına terk edilmiştir. Bu ideolojileri iktidara taşıyan ve yükselten Birinci Dünya Savaşı sonrasında ünlü karizmatik liderleri, günümüzde -küçük uç gruplar hariç- kendi halklarından dahi saygı görmemektedir. Düşünceleri ise, dünya uluslarının hafızasında yalnızca bir tarihi anı olarak yer tutmaktadır.

Günümüzde Birinci Dünya Savaşı sonrası liderlerden yalnızca biri, Mustafa Kemal Atatürk, ortaya koymuş olduğu düşünceler ve gerçekleştirdiği eylemlerle hem kendi ulusuna hem de bağımsızlık içinde çağdaş uygarlık yolunda yürümek isteyen dünya uluslarına yol gösterici olmaya devam etmektedir. Gerek birey ve lider olarak Atatürk'ü, gerekse Kemalizm veya Atatürkçülük olarak ifade edilen düşünce sistemini “kalıcı” ve “evrensel” kılan en önemli faktör, Atatürk'ün, yukarıda sözü edilen liderler gibi bir “diktatör” olmaması, düşünce sisteminin ise çağın değişen koşullarına cevap vermeyen “dogmatik” bir ideoloji değil, “pragmatik” bir ideoloji olmasıdır. İsmet Giritli'nin de belirttiği gibi, Kemalizm bir “ulusal modernleşme” ideolojisidir. Bu ideoloji, ülke ve dünya sorunlarının çözümünde herhangi bir dogmatik inanç veya telkinin değil, aklın ve bilimin rehber alınmasını öngörür. Zira Atatürk'ün Türk ulusuna bıraktığı tek yol, yegâne miras *akıl* ve *bilim* yoludur. O, geriye herhangi bir dogma, donmuş ya da kalıplaşmış bir inanç veya düşünce sistemi bırakmamıştır. Bu yönüyle Kemalizm/Atatürkçülük, faşizm ve komünizm gibi birer “tarihsel olay” olmayıp, bugün de Türk ulusuna yol göstermeye devam etmektedir.¹

Gerçekten de Atatürkçülük, bir çağdaşlaşma ideolojisidir. Türk ulusunu, tam bağımsız bir ulus devlet içinde, dünyanın en gelişmiş toplumlarıyla aynı uygarlık düzeyine taşımayı hedeflemektedir. Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması* adlı eserinde iddia ettiği² gibi, dinlere göre şekillenmiş birçok uygarlığın değil, insanlığın ortak mirası ve dinler üstü olan tek bir uygarlık olduğunu savunur. Dolayısıyla kültürler arası savaşı değil, ortak uygarlık zemininde barış içinde bir dünyayı tasavvur eder. Nitekim Atatürk, 1930'lu yıllarda, Lozan'dan geriye kalan ulusal sorunlarını halletmiş bir ülkenin cumhurbaşkanı olarak, Balkanlar ve Ortadoğu'da bir barış kuşağı oluşmasına önderlik edip, bölge ve dünya barışına katkıda bulunmuştur. Onun *Yurtta barış, dünyada barış* özdeyişi, ölümünden sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış politikasına yön vermeye devam etmiştir. Bu anlayıştan ödün vermeyen Atatürk Türkiye'si, iç ve dış barış kadar, ulusal birlik ve bütünlüğüne yönelik tehditleri yok etmeyi de tarihsel bir görev kabul etmiş ve etmektedir.

Çağdaş uygarlığı yakalama projesine paralel olarak Atatürkçülük, demokratik ve laik bir hukuk devletinin gerçekleştirilmesini öngörür. Türkiye Cumhuriyeti bu yönde önemli gelişmeler kaydetmiştir ve kimi zaman maruz kaldığı bu nitelikleri yok etmeye yönelik tehditlere rağmen, aynı yolda yürümeye devam edecektir. Bunun yanında Atatürkçü düşünce sistemi, Türkiye'nin sosyal, kültürel, ekonomik vs. alanlarda kalkınmasını, böylece Türk ulusunun refah ve esenliğinin, Cumhuriyet'in bekasının güvence altına alınmasını öngörmektedir. Türk ulusu, üreteceği akılcı ve bilimsel politikalarla bu hedeflere ulaşmayı başaracaktır.

21. yüzyılda Atatürkçü düşünce sistemini, diğer ifadesi ile çağdaşlaşma ideolojisi dediğimiz Atatürkçülüğü irdelemeye kalkışanların, sonuçta bir noktada birleştiklerini söyleyebiliriz. Hangi alana ilişkin olursa olsun, tamamı yol gösterici ve ufkun ötesini aydınlatıcı nitelikteki sözlerinden hangisini ele alırsak alalım, hepsinin, 21. yüzyılın bu karmaşık ulusal ve uluslararası koşullarına cevap verir derinlik ve kapsamda olduklarını görürüz. Bu nedenle, tarih sahnesine gelip geçmiş diğer birçok liderden farklı olarak Atatürk, “en büyük eserimdir” dediği Türkiye Cumhuriyeti başta olmak üzere, Türk toplumuna özümsettiği ilke ve inkılapları ve düşünceleri ile birlikte, çağın değişen koşullarıyla hiçbir çelişkisi olmadan yaşamaya devam etmektedir. Hatta her geçen gün, daha çok aranmakta, yokluğunun sadece Türkiye için değil, dünya için de yeri doldurulamaz bir boşluk olduğu daha da iyi anlaşılmaktadır.

Ufkun ötesini, dağın arka yamacını görebilecek derin öngörü yeteneğine sahip böyle bir liderin dünyamıza çok ender geldiğini, kendisini tanıma olanağı bulmuş yabancı devlet adamları da söylemektedir. 1933 yılında ABD Başkanı Roosevelt’e “Kemal hakkında ne düşündüğünü” soran ABD’nin Ankara’daki eski büyükelçisi General Sherrill’e ABD Başkanı’nın cevabı şöyledir:

Kemal hakkında almış olduğum malumat çok tazedir. Bu husustaki bilgilerimi, kendisini çok iyi tanıyan birisinden temin ettim. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği hükümetinin tanınması hakkında Sovyet Rusya Hariciye Nazırı [Dışişleri Bakanı] Litvinof ile görüşürken kendisine, onun fikrince bütün Avrupa’nın en kıymetli ve en ziyade dikkate değer devlet adamının kim olduğunu sordum. Bana verdiği cevapta Avrupa’nın en kıymetli devlet adamının bugün Avrupa’da yaşamadığını, Boğazların gerisinde, Ankarada yaşadığını, bunun Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal olduğunu söyledi.³

Atatürk’ü günümüze kadar kalıcı ve etkin kılan özelliklerinden birisi, ülkesini henüz 1920’li ve 30’lu yıllarda, 21. yüzyılın başında çağdaş uygarlığın yükselen değerleri haline gelecek olan demokrasi ve insan hakları alanlarında gelişmeye sevk etmesidir. Demokrasi ve özgürlük anlayışı konusunda yazılanlara bakıldığında, büyük dâhinin henüz Harp Okulu öğrencisi olduğu yıllardan itibaren bu konularda çok duyarlı olduğu görülür. Kendisini yakından tanıma fırsatını bulan Fransa’nın Ankara Büyükelçisi Comte de Chambrun anılarında şöyle der: “Mustafa Kemal, hükümdar, diktatör, halife ve daha birçok şeyler olabilirdi. Fakat büyük adam olmak için O’nun unvanlara ihtiyacı yoktu.”⁴ Bir halk toplantısında bir genç kendisine şu soruyu sordu: “Paşam, size diktatör diyorlar, ne dersiniz?” Cevap çok açıktı: “Ben diktatör olsaydım, sen şimdi bu soruyu soramazdın.”⁵ Evet, bugün Atatürk’ün çağdaşı olan diktatörlerin hiçbirisi ülkelerinde kendisinin saygınlık ve yol gösterici konumuna sahip değildir.

Sadece TBMM'nin kurulması, kurtuluş hareketini bu meclisin yönetmesi fikri ve uygulaması dahi onun Türk ulusu için öngördüğü siyasi yapının “demokrasi” olduğunu göstermeye yeter. Öte yandan Büyük Önder'in bütün çabaları ve uygulamaları, onun bireysel hak ve özgürlükleri yokeden totaliter rejim ve ideolojilere karşı olduğunu kanıtlamaktadır. Onun inancı, halk egemenliğine dayanan, bireysel hak ve özgürlükleri gözeten bir yönetim biçiminin, Türk ulusunun karakterine en uygun yönetim şekli olduğudur. Devlet tanımında demokrasiyi vazgeçilmez bir sistem kabul eden Atatürk, “İrade ve egemenlik ulusun tümüne aittir. Demokrasi prensibi, ulusal egemenlik şekline dönüşmüştür.” “Bir ulusu oluşturan bireylerin o ulus içinde her çeşit özgürlüğü; yaşamak özgürlüğü, çalışmak özgürlüğü, düşünce ve vicdan özgürlüğü güvence altında bulunmalıdır” demektedir.⁶

Günümüzde, bireysel özgürlüklerin, ulusal çıkarların da önünde olduğunu, hiçbir şeyin bunların üzerinde ve önünde olamayacağını savunanların bulunduğu, bunların kendilerini “liberal demokrat” saydıkları ve farklı düşünenleri demokrasi karşıtı olarak niteledikleri bilinmektedir. Bunun karşısındaki görüş, bireysel hak ve özgürlüklerin, ulusal çıkarlardan, toplum yararlarından daha önde olamayacağıdır. Fransız Devrimi ile ilgili bir kitabı okuyan Atatürk, şu satırların altını kırmızı kalemle çizmiştir: “Hürriyet, kayıtsız şartsız serbest olmak değildir. Onun kayıtları, şartları vardır. Kayıtsız şartsız serbest olmak ormanlardaki hayvanlara mahsustur. İlmi esaslara göre ferdin hürriyeti başkasının hürriyetinin hududu ile sınırlıdır. Başkasının hürriyet hakkını tanımayan, kendi hürriyet hakkını da tanıtamaz.”⁷ Bir toplumun bütün bireyleri tarafından paylaşılan hak ve özgürlükler vardır. Örneğin, ülkesinde güven içinde, korkusuzca yaşama hakkı ve özgürlüğü bunların başında gelir.

Bireysel hak ve özgürlüklerle ilgili anlayışın ve uygulamaların ülkelere göre farklılık taşıması bazı çevrelerce doğal ve hatta gerekli görülürken, liberal demokratlar, bireylerin yaşamlarını düzenleyen tek konunun, sınırlanamaz nitelikte birey hak ve özgürlükleri olduğunu inatla savunmayı sürdürmektedirler. Oysa bugün içinde yaşadığımız ulusal ve uluslararası konjonktüre dikkatle baktığımız zaman görüyoruz ki, uluslar, kültürden güvenlik endişelerine kadar oldukça farklı koşullar içinde varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Diğer yandan, ulusal çıkarların gerekli kıldığı durumlarda tüm ülkelerin, Batılı demokratik ülkeler dahil, bireysel hak ve özgürlüklere belli ölçüde kısıtlamalar getirebildiklerini de görmekteyiz.

Aslında, hukuk devleti olmanın ve hukukun üstünlüğü ilkesinin içinde de, toplum çıkarları için kişisel hak ve özgürlüklerin sınırlanması olgusu mevcuttur. Sonuç olarak şu noktanın altını çizmemizde yarar var: Hukuk devleti olduğunu ileri süren herhangi bir ulusal devlet yönetimi, toplumunun bütününe ilgilendiren hak ve özgürlükleri korumak için, bazı bireysel hak ve özgürlükleri gereken zamanda ve gereken ölçüde sınırlama hakkına sahiptir. Bu, antidemokratik bir tavır olarak algılanmamalıdır.

İçinde yaşamakta olduğumuz “küreselleşme süreci”nde diğer bir tartışma konusu da “ulus devlet” kavramının halen geçerli olup olmadığı sorusudur. Meseleye Türkiye açısından baktığımızda, böyle bir tartışmanın gereksiz ve hatta ulusal çıkarlar boyutunda zararlı olduğu söylenebilir.

Türk ulusunun temel unsuru olan Türkler, asırlardır çeşitli etnik gruplarla bir arada yaşamış, onlarla birçok alanda var olan etnik farklılıkları zaman içinde ortadan kalkmış ya da taraflarca kanıksanmıştır. Bu unsurların hepsi, Türk vatanının kurtarılması için birlikte savaşmış, Kurtuluş Savaşı’nı birlikte kazanmış, Cumhuriyet’i birlikte kurmuşlardır. Bugün de, sorunlarıyla, başarılarıyla bu ülkenin eşit hak ve görevlere sahip vatandaşları olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Türkiye Cumhuriyeti’nin “laik” niteliği, inanç farklılıklarını sorun olmaktan çıkarmıştır.

10. Yıl Nutku’nun sonunda büyük bir heyecanla “Ne mutlu Türküm diyene!” diye haykıran Kemal Atatürk, bir başka konuşmasında “Türk”ün tanımını şöyle yapıyor: “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına vatandaşlık itibarıyla Türk milleti denir.” Cumhuriyet’in bu üniter niteliğinin temelinde, Türk ulusunun engin hoşgörüsü, dayanışma duygusu, baskıcı olmayan fakat uzlaştırıcı ve birleştirici olan özellikleri vardır.

Türk ulusunun sahip olduğu bu kültürel renklilik, onun dostu olmayan iç ve dış çevrelerce bir zayıflık ve bir ulusal hassasiyet noktası olarak görülmüş ve Cumhuriyet’ten önce olduğu gibi sonra da her fırsatta bunun istismarına çalışılmıştır. Bugün bu oyunun bütün çirkinliği ile tekrar sahnelenmekte olduğu görülmektedir. Türk ulusunu “ulus” yapan “ortak payda”yı oluşturan değerlerin öneminin ulusun tüm bireyleri tarafından anlaşılmış olması ve bu değerlere sıkı bir biçimde sahip çıkmaları, oynanan oyunların tümünü sonuçsuz bırakmanın temel koşulu sayılmalıdır. Ulusun ortak paydası ne kadar güçlü olursa, bölücü nitelikte her türlü tehdit ve çaba o ölçüde etkisizleşir. Ortak paydayı oluşturan ve aynı zamanda Cumhuriyet’in “ulus devlet” olma niteliğini meydana getiren değer/unsurlar şunlardır:

1. Ortak dil,
2. Ortak tarih,
3. Vatan olarak kabullenilmiş bir toprak parçası,
4. Tek ulus olma bilinci: ulusal amaçta birlik/ülkü birliği,
5. Ulusal sorunlarda aynı duyarlılığı, başarılarda aynı heyecanı paylaşma.

Son olarak, kısaca “Atatürkçülük” diye ifade ettiğimiz Atatürk’ün “çağdaşlaşma ideolojisi”nin yarınlara taşınmasında Türk gençlerinin hep hatırdta tutması gereken ana referans noktalarına tekrar bakalım. Unutmayalım ki ortak paydamızda zayıflık olması durumunda ve bu referans noktalarını kaybettiğimiz takdirde, tam bağımsız bir ulus ve devlet olarak, insanlık ailesi içinde onurlu ve saygın bir yere sahip olabilmemiz mümkün değildir:

- a. Tam bağımsızlık,
- b. Ulusal egemenlik: demokrasiyi yaşatma/geliştirme,
- c. Akıl ve bilimin rehberliği,
- d. Laiklik ilkesinin noksansız uygulanması,
- e. Barışçılık: Yurtta barış, dünyada barış ilkesine bağlılık,
- f. Çağdaşlaşma hedefine ulusça kilitlenmiş olmak.

***

Mustafa Kemal'in gerek yaşadığı dönem ve gerekse tarihe ilişkin bilgisi ve analizi çok önemli olmakla beraber, söylediklerini çok daha önemli kılan şey, değerlendirmelerinin bugünü de içine alabilen bir öngörü ile söylenmiş olmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan insanların yaşamakta oldukları ülkeye ve devlete karşı geliştirdikleri duygu ve görev anlayışı, onları vatandaş yapan ya da yapmayan temel belirleyici olmaya bugün de devam etmektedir. Bugün de tıpkı 1920'li, 30'lu yıllarda ifade edildiği üzere "öteki" olma üzerine odaklanmış propagandalar yapılabilir ama bu başından beri ifade edilen "ayrısız gayrisiz" olma arzusunu ve aynı geçmişe, tarihe sahip olduğumuz gerçeğini ortadan kaldırmaz. Bu toplumun değişmeyecek temel yaklaşımlarından birisi de Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran ve adına Türk milleti denilen halkın⁸ üzerinde yükseleceği değerlere ilişkindir. Bu değerlerden biri olan "çağdaşlaşma"nın kapsam ve yönünü doğru anlamak, bu yolda atılacak adımların isabetliliği yönünden son derece önemlidir.

Mustafa Kemal çağdaşlaşmanın bir zorunluluk olduğunu belirtmenin yanı sıra değişik konuşmalarında bunun için örnek alınacak yere de açıklık getirmektedir. Örneğin Fransız gazeteci Maurice Pernot'ya 1923 yılında verdiği demeçte çağdaşlaşmanın kapsam ve yönünü şöyle açıklar:

[...] Türkler bütün medenî milletlerin dostlarıdır [...] Memleketler muhtelifdir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin gelişmesi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lâzımdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sükutu [çöküşü], garba [batıya] karşı elde ettiği başarılarından çok mağrur olarak kendisini Avrupa milletlerine bağlayan bağları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hata idi, bunu tekrar etmeyeceğiz. [...] Türklerin asırlardan beri takip ettiği hareket devamlı bir istikameti muhafaza etti. Biz daima şarktan [doğudan] garba doğru yürüdük. Eğer bu son senelerde yolumuzu değiştirdikse itiraf etmelisiniz ki bu bizim hatamız değildir. Bizi siz mecbur ettiniz. [...] Vücutlarımız şarkta ise fikirlerimiz garba doğru müteveccih [yönelmiş] kalmıştır. Memleketimizi asrileştirmek [çağdaşlaştırmak] istiyoruz. Bütün mesaimiz Tür-

kiye’de asrî, binaenaleyh [dolayısıyla] batılı bir hükümet vücuda getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de garba yönelmemiş millet hangisidir? Bir istikamette yürümek azminde olan ve hareketinin ayağında bağlı zincirlerle işkâl edildiğini gören insan ne yapar? Zincirlerini kırar yürür.⁹

Kısaca çağdaş toplum, akılcı olmayan her türlü değerın yerine “bilim” ve “fen”i koyar. Yalnız olamayacağını bilincinde olarak kendini dünyaya kapatmaz ve ilişkilerini buna göre düzenler. Dünyanın bir parçası olduğunun bilincinde olmakla beraber kendini önemser; özgüveni gelişmiştir. Mensupları her koşulda birbirinden güç alır. Her şeyden önemlisi, gelişmenin yolunu bulabilmiş bir toplumdur ve gelişen her toplum gibi o da uygar dünyanın doğal bir üyesidir.

Atatürk’ün gösterdiği yoldan giden Türkiye Cumhuriyeti, demokratik, laik bir hukuk devleti ve tam bağımsız bir ülke olarak, ulus ve üniter devlet niteliğinden ödün vermeden, birlik ve bütünlüğünü koruyup, çağdaşlaşma çabasını sürdürecektir.

NOTLAR

- 1 İsmet Giritli, “Kemalizm İdeolojisi”, *Atatürk Yolu*, Ankara 1995, s. 281 vd..
- 2 “Medeniyetler Çatışması” tezi hakkında geniş bilgi için bkz. Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, (Çev. Mehmet Turhan, Y. Z. Cem Soydemir), 3. Baskı, İstanbul 2004.
- 3 General Sherrill, *Üç Adam, Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini*, (Çev. Cemal Bükerman), İstanbul 1937, s. 54.
- 4 İsmet Giritli, “Kemalizm Millî Hâkimiyet ve Cumhuriyet Demektir”, *Atatürk Yolu*, Ankara 1995, s.115.
- 5 *Düşünce ve Davranışları ile Atatürk*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 39.
- 6 Ergün Aybars, *Atatürk, Çağdaşlaşma ve Lâik Demokrasi*, İzmir 1994, s. 171.
- 7 İ. Giritli, “Kemalizm...”, s.117.
- 8 Atatürk’ün ‘millet’ ve ‘vatandaş’ anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. A. Afet İnan, *Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Ankara 1988.
- 9 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, I-III, Ankara 1997.